

FÖRROCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR NR 2 1978 PRIS 10 KR

HÅKAN NYBERGS AFFISCHKONST

FYRA FÖRFATTARPORTRÄTT
BEFOLKNINGSFRÅGAN

HÅKAN NYBERGS
AFFISCHKONST

SJÄLVBYGGERI
SAMELITTERATUR

BOKANMÄLNINGAR
DEBATT M.M.

Tel: 08/21 99 78
onsd. 18-20
Ansvarig utgivare:
Ulla-Britt Antman

FÖRROCHNU

Herkulesgatan 11, 4 tr
Postadress: Box 16213
103 24 Stockholm
Postgiro: 35 60 72-9
Bankgiro 324-1262

Innehåll

Realismen är ingen formfråga	4
Lars Åke Augustsson	4
Jan Fogelbäck	7
Torgny Karmstedt	9
Hans O Sjöström	12
Gun Kessle: Tjäna folket	14
Ann Sofie Källemark: 1930-talets befolkningspolitik	18
Lena Gonäs: Kris i befolkningsfrågan	25
Rapport från Peepi by	30
Annelie Jordahl: Håkan Nybergs affiskkonst	34
Staffan Glassel: Folket bygger	44
Tommy Hammarström: Åter till solen	47
Ingrid Österberg: Hantverksbilder	52
Jan Garnert: Samerna i historia och framtid	53
Bokanmälningar	63

Omslag: "Wallenberg och Erlander". Silk-screentryck från 1968 av Håkan Nyberg. Konst-nären presenteras närmare på sid 34.

Förr och Nu ägs av föreningen med samma namn.
Föreningens paroller är:

- För en folkets kultur
- För en folkets historia
- För svar för yttande- och tryckfrihet
- Antimperialism

Medlemskap 250:- Prenumeration 4 nr för
35:- Stöd pren. 70:-
Postgiro 356072-9

Styrelse
Christina Ericson, ordförande
Lotta Jonson, kassör
Ulla-Britt Antman, ansv. utg.
Kent Begler
Staffan Glassel
Sophie Hedin
Tommy Hammarström
Annelie Jordahl
Ylva Holm

Realismen är ingen formfråga – men därför är inte formen neutral

I Förr och Nu nr 1 och 2/77 tog en rad artiklar upp begreppet realism, och då framförallt realismen i litteraturen. Det var i första hand den äldre litteraturen som diskuterades; från Balzac till Tolstoj över Gorkij och den socialistiska realismen till striden mellan Brecht och Lukacs. Den svenska realistiska litteraturen och några av dess företrädare presenterades också. I februari i år ordnade Folket i Bild/Kulturfront en ny realismdiskussion. Nu gällde det nutidslitteraturen, några nya 70-talsromaner, och formfrågorna stod i centrum. Förr och Nu publicerar här författarnas egna inledningar till diskussionerna.

Lars Åke Augustsson:

”I själva verket är ju skrivarbete forskningsarbete, experimentlaboratorium, ett ständigt prövande av olika vägar, stickspår och irrgångar.”

Lars Åke Augustsson debuterade med diktsamlingen *Samhällskunskap* för snart tio år sedan. Han har skrivit ytterligare en diktsamling, tre romaner och ett par reportageböcker. *Fredstid* är den första av två romaner från Dalsland efter kriget; den andra romanen heter *Orostdid* och kommer ut i höst. Tillsammans omspänner de åren 1945-1965.

Varför har jag valt att skildra efterkrigstiden, och varför denna miljö? Den ursprungligaste anledningen till att jag då och då de senaste sex-sju åren skissat på en berättelse från Dalsland är att jag är född där och har så många av mina avgörande livsintryck därifrån. Min tidigaste anteckning till det som sedan blev dessa två romaner var byggstenar

till en barndomsskildring: intryck, impressioner av människor och ting från min tidigaste barndom.

Först när jag våren 1975 mera systematiskt började försöka arbeta ut mina anteckningar och idéer till en sammanhängande berättelse, såg jag möjligheterna till en annan typ av roman än den jag ursprungligen tänkt på. Jag besöt då att överge mig själv som berättelses centrum; istället satsa djärvt och bredare på en annan skildring av större allmänhet, mera politiskt representativ – utan att överge den miljö och den tid jag kände så väl.

Jag anser alltså – schematiskt uttryckt – att det politiskt viktiga har företräde framför det personliga. Sällan gäller det dock antingen – eller; politiskt övervägda texter utan personliga uttryck fungerar dåligt och texter om jaget för jagets skull är oftast ointressanta.

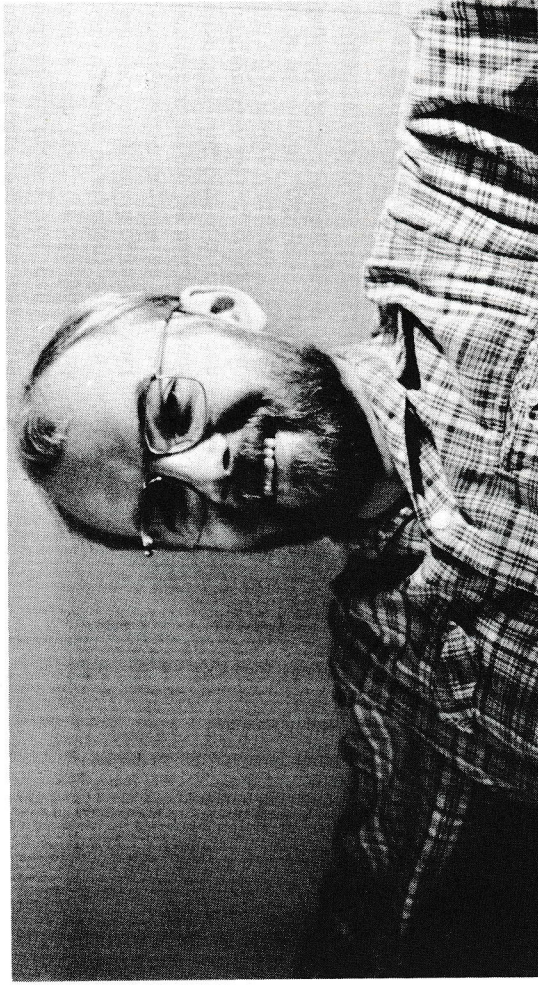
EFTERKRIGSTIDEN OCH DAGENS SVERIGE

Varför ansåg jag och anser jag det viktigt att skildra efterkrigstiden? Jo, jag menar att här finns så många av rötterna till dagens Sverige och dagens svenska problem.

Den tid där berättelsen spelar inbär flera viktiga framsteg för arbetarklassen. Jag har

försökt visa hur mycket en ökad materiell levnadsstandard betydde för vanligt folk; att man kunde unna sig något utöver det allra nödvändigaste; att man kunde åka någonstans på semester; hur centralvärme och varmvatten inomhus betydde en hel del för de hemarbetande kvinnorna. Det överklassiga och skenradikala förakt för sådana saker som man ofta möter nuförtiden ville jag bemöta, och den huvudsakligen positiva skildring av den materiella välfärden som ges i *Fredstid* menar jag är representativ.

Men som vi vet fanns det också en annan sida av den här utvecklingen; den materiella välfärden betydde ingen förändring av maktförhållandena. Utan den tid jag skriver om innebar på förfärande många områden också en *avrustning* av arbetarklassen. Centralisering och byråkratisering av fackföreningsrörelsen, arbetarklassens bredaste organisation; arbetarnas kultur- och bildningsorganisationer holkades ur av kommersialism, värdeliberalism och ett förlamande beroende av statsbidrag; och detta försiggick medan det predikades att klasskampen var övervunnen och (de utdöende) klasserna måste samarbeta till bådass nytta. Summan av socialdemokrati plus kapitalism blev som vi vet – kapitalism.

Lars Åke Augustsson (foto: Åke Bergman)

Avrustningen av arbetarklassen antyds i *Fredstid* och är huvudämnet för *Orostid*; det är alltså en *tragisk* historia jag skildrar.

Jag har försökt göra denna tragedi begriplig genom att skildra de tendenser, de förhållande ideologier, de objektiva och subjektiva orsakernas spel. Jag har inte försökt skildra den som beroende på Tage Erlanders eller Axel Strands eller Arne Geijers eller Gunnar Strängs personligheter.

Nu låter dessa metodbeskrivningar mycket självklara, måttfulla och sakliga. I själva verket är ju skrivandet forskningsarbete, experimentlaboratorium, ett ständigt provande av olika vägar, stickspår och irrgångar; att försöka skriva politiskt medvetet är ju inte att hänga romanhandlingen på en färdig teori; såhär tvärsäker och behärskad kan man bara vara i efterhand.

MASSAINDUSTRINS UPP- OCH NEDGÅNG

På ett ganska tidigt stadium bestämde jag att massaindustrin skulle vara en viktig del av miljön i berättelsen.

I förstona kände jag inte till särskilt mycket om denna industrigen. Min far var på femtiotalet fräsare på en liten mekanisk verkstad, och det är den enda industri jag sett inifrån under min barndom. Men massaindustrin tjänade bättre mina syften: den är både typiskt svensk och (var) typiskt dalsländsk. Vidare och viktigare: branschens upp- och nedgång i Dalsland sammanfaller ganska exakt med den handlingskurva jag ville ha i berättelsen. Sist men inte minst har jag haft ett kulturhistoriskt perspektiv. Jag har velat rädda den svenska sulfidfabriken, en typ av industri som en gång hört till den allra viktigaste i Sverige men som nu är på snabbt utdöende, undan den totala glömskan eller begravnigen i vetenskapliga specialverk.

ARBETARKLASSENS LIV

Ännu ett motiv bör nämnas; på ett sätt överordnat alla de andra.

Arbetarklassens liv är i sig det det fruktbare ämnet för all litteratur i dag; egentligen borde det betraktas som abnormt om inte

bokmarknaden varje år dominerades av arbetarskildringar. Varje sakkunnig skildring av arbetarklassens liv har ett värde i sig; och med Ivar Lo-Johanssons ord finns allt det spännande hos arbetarklassen.

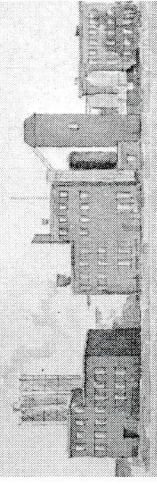
Personligen har jag uttryckt det såhär i efterskriften till *Orostid*, som kommer i höst:

"Men vad är det som får ens hjärta att brista när man ser Långedsfabrikens döda skosterar speglas i strömmens vatten? När man letar sig fram i de skumma, skräpiga salarna i Fengersfors nedlagda sulfatfabrik, där världens första kontinuerliga kokare står och rostar? När man går över den stora tomma plan, där en gång Bengtsfors sulfit stod, där den stod öde i dryga tio år innan den sprängdes ner? När man i Svenska Pappersindustriarbetarförbundets källare ser pärnarna som fyller hyllan för nedlagda avdelningar? Något som minner om det mänskliga arbete som lagts ner här, är vad man saknar; alla kalla vintermorgnar när folk cyklat in genom porten; alla timmar vid alla skift. . . Bittert är att inget annat än ruiner finns kvar.

Att resa ett minnesmärke över dem som arbetat här, deras liv och deras familjer, har varit ett av syftena med mina två romaner."

Lars Åke Augustsson

Fredstid

Omslag: Karl-Erik Forsberg

BERÄTTARPERSPEKTIVET

Några ord om formen. Den självbiografiska berättelsen jag till en början skissat på växte alltså till en bredare skildring. Formellt fick det sitt uttryck i att jag började arbeta med flera berättarperspektiv.

Berättelsen är uppbyggd på fyra "huvudpersoner"; till dessa kan man också lägga berättaren; som dock inte finns med som något handlade subjekt i romanen. Det är alltså en överlagd mångskiktad berättelse, något som tycks ha ställt till problem för en del recenser som tycks ha väntat sig att en arbetarskildring med dialekt och allt också ska vara konventionell till tekniken. I och för sig är inte metoden särskilt avancerad heller; den tjänade dock mina syften bra.

Dialekten ja. Naturligtvis anser jag det inte vara i princip "folkligare" eller mera realistiskt att använda dialektala inslag. Ifråga om min berättelse menar jag dock att den har vunnit på det, både i miljö- och människo-teckningen. Dialekten är för mig ingen kuriositet utan ett sätt på vilket svenska talas, ofta nog effektivare än på rikssvenska.

Både dialektinslagen och den nyssnämnda berättartechniken är slutligen också led i en allmän strävan mot det alltför lättflytande.

Jan Fogelbäck:

"Jag bröt mitt löfte om att *inte* skriva skönlitteratur."

Bussbolaget, 1977, heter Jan Fogelbäcks andra roman. Fogelbäck har arbetat som transportarbetare och chaufför. Han debuterade 1976 med romanen Goliat om en tankbilchaufför. Fogelbäck har också publicerat en rad noveller och reportage i fackförbundspressen och i Folket i Bild/Kulturfront.

Jag är inte den som samlar citat i ladorna, tolkade:

men här har ni några ord av Brecht, fritt

– En författare som är fången i formella

alltför habila och jämtrygga berättandet; jag misstror alla berättelser som har "ett jävla ös", som det uppskattande uttrycket var i en recension jag såg av en rocksångarroman härsmistens.

En bekant skrev till mig om min bok att den var nästan helt blottad på politik, och det slog mig att han har rätt. I vart fall om man med politik menar den vanliga partipolitiken. Min högst politiska strävan har varit att bryta ner de politiska resonemangen till några få enkla beståndsdelar; vem har makten? vem sätter du din tillit till? Och berättat om dem som har svaren.

Lars Åke Augustsson

Av Lars Åke Augustsson har utgivits:

Samhällsskunkap, Bonniers 1969

Svenska, Bonniers 1971

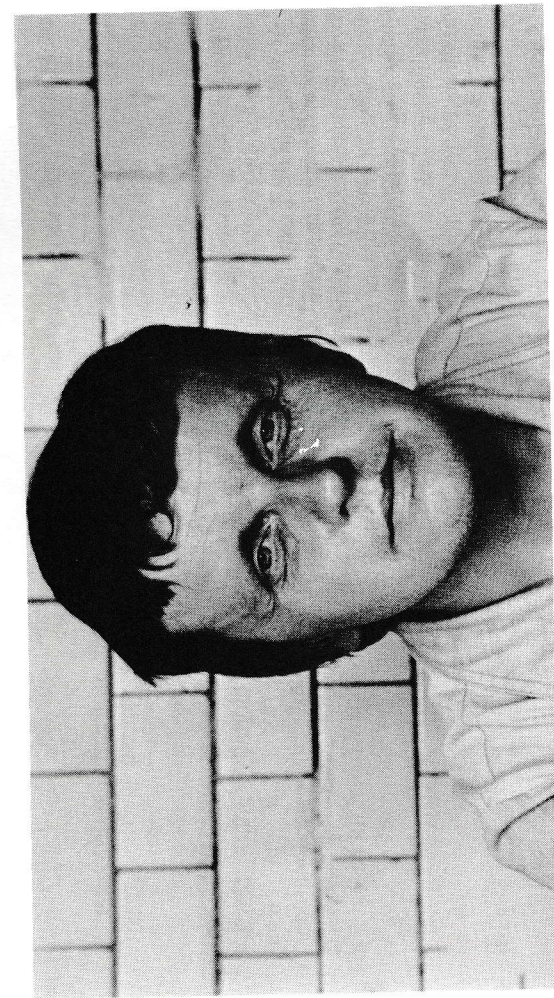
FNL-gruppen, Kulturfront 1973

Inspektören, PAN/Norstedts 1976

Fredstid, Norstedts 1977

Albanska ansikten, Ordfront 1977

Bruks och fackhistoria kring Billingsfors (i samarbete med Olle Lindh), Fackförbunds-historik på uppdrag av Pappers avd. 113, 1978.

Jan Fogelbäck

fördomar, som tror att realismen har en given form, får uppenbara svårigheter att skildra verkligheten.

Det tog mig många år att fatta Brecht här vid lag.

SEXTIOTALET OCH IVAR LO

Bakom min roman *Bussbolaget* finns en idé. Jag valde och sammansmälte innehåll och form. Bakgrunden var den att jag hade jobbat på olika arbetsplatser sen sextiotalets början. Och att jag så småningom kört fast i mitt liv, detta i likhet med Bussbolagets huvudperson, Erling Klang. Men i motsats till Klang så var jag marxistiskt skolad och hade dessutom hittat fruktbara vägar in i skönlitteraturen. Jag läste Ivar Lo och fick min egen proletära bakgrund förklarad. Min mor kom från ett statarhem och hennes förtvivlade berättelser om barndomen och uppväxten kom nu in i ett politiskt sammanhang. Mina förfäders privata elände var ju inte särskilt privat. De ingick tillsammans med miljoner andra i en ständig klasskamp. Det fanns orsaker och verkan.

Jag satt alltså i slutet av sextioalet och fick tjugo och trettioaleten förtydligade genom Ivar Lo. Men vem förtydligade samtiden? Proletariatet var fortfarande i våldsam kamp. I Indokina pågick USAs angreppskrig och här

hemma tog arbetarna till strejkvapnet. Var i *litteraturen* beskrevs detta? Jo, här fanns ju försök att ta sig an verkligheten, både årliga och mer opportunistiska. I Sverige skrevs det rapportböcker om arbetslivet. En del var utmärkt och en del var mera tveksamma efter som rapportörerna poserade för mycket och skymde verkligheten.

RAKA TELEGRAMTEXTER

Och romanerna – arbetarklassens och folkets romaner – var fanns de?

Här får vi nog ett ganska magert kapitel i litteraturhistorien. Ni som var med minns ju. Den nyvästanter som hördes i olika sammanhang misströdde romanen och deras misstro smittade värre än influensa. Jag fick mig själv en släng och övergav alla skönlitterära erfarenheter. Jag hade börjat skriva och arbetade hårt för att komma fram till ett rent språk – gärna utan adjektiv, adverb och annat krafs. Jag var politiskt hettevrad som så många andra. Det gällde att leverera raka telegramtexter stupa i kvarten. Allting skedde i oerhörd brådska. Kapitalismens dagar var räknade och *revolutionen* stundade.

Den var naturligtvis en torftig skrivarskola och jag hade aldrig någon framgång med det

som blev tryckt. De omedvetna i arbetarklassen, som jag riktade mig till, lyssnade inte.

DEN FACKLIGA KAMPEN PÅ STORSTOCKHOLMS LOKALTRAFIK

För att ta det konkret: På Storstockholms Lokaltrafik, där jag arbetade som chaufför, drog vi igång en hård facklig kamp i början av sjuttioalet. Det var en facklig kamp, som rätt för, kunde leda till framgångar för hela Sveriges arbetarklass. Vi var tiotusen anställda och utspridda på femton olika garage. Situationen var ofta svår att överblicka. Jag såg det som min självklara uppgift att skriva, att använda pennan som vapen och ge röst åt de chaufförer som förde en *riktig* linje. Men mina telegramtexter höll inte måttet. De räckte sällan till för att blottlägga skeenden och förlopp. Jag blev förtvivlad och kom småningom bara återstod att dra en gammal filt över skrivmaskinen för all framtid. Och gå in i det fackliga arbetet på annat sätt.

ROMANEN OM ERLING KLANG

Denna privata skrivstreck kom dock att misslyckas. Efter något års avhållsamhet var jag i farten igen, hungrig på att berätta om mig själv och det samhälle jag ingår i, trött på alla som pratade skit i arbetarklassens namn. Jag bröt nu mitt löfte om att *inte* skriva skönlitteratur. Jag började istället experimentera friskt, ännu en gång inspirerad av Ivar Lo, men också av författare ur andra skolor. Det var ett befriande skede detta att med fantasins hjälp kunna skildra verkligheten. Jag började med min barndom, femtioalet, och arbetade mig långsamt fram genom åren. Jag prövade olika former, kritiserades och stimulerades, och kom till slut efter alla skrivövningar ikapp min egen tid. Jag var klar att berätta

GOLIAT

Roman
Jan Fogelbäck

Oktoberförlaget

Bild: Ulla Wennberg

om samtiden, äntligen kvalificerad nog att ge röst åt Erling Klang och händelserna på Storstockholms Lokaltrafik. Den rösten blev en roman.

Alltjämt handlade om litterär och politisk mognad. Jag hanterade min otålighet, lärde mig genom mina misslyckanden. Jag kom ikapp verkligheten och kunde skildra Erling Klang. För mig är han en självklar huvudperson – både i och utanför romanen.

Jan Fogelbäck

Av Jan Fogelbäck har utgivits:
Goliat, Oktoberförlaget 1976
Bussbolaget, Oktoberförlaget 1977

Torgny Karnstedt:

”Jag tänkte att detta vill jag skriva ner och bevara.”

I höstas gjorde Torgny Karnstedt en uppmärksam debut med sin roman från en svensk industri: ”Slamfarmen”. Torgny Karnstedt utbildar sig nu till plåtslagare. Han har också deltagit i arbetet med Ordfronts förstamajbok 1978 om miljökampen: Pengarna eller livet.

Jag är hungrig, trött och frusen. Jag vill gå hem. Korven och moset från fabriksmässen för en timme sen har sjunkit undan. Skyffeln är så tung i mina gummiformade händer, slammten suger så segt.

Uppe på bryggan i slamfarmen står basen och tittar. Jag öser slam. Byxorna är kalla och stela, kanterna på stövlarna skaver, vadderna svider och blöder. Minuterna växer och blir till jättelika trösklar. Ute på sundet guppar färjorna refullt, likt glada kulörta lyktor, på väg över till krogarna i Helsingör.

Svavelsyrafabrikerna stinker. Stora svarta moln virvlar upp efter lastbilarna som kör i skytteltrafik mellan fabrikerna och hamngasinen. Färjornas dova signaler rullar fram som lockrop. Jag tänker att det bästa med en tur är att sitta vid ett fönsterbord på södersidan och stirra ut på fabriksskiten och veta att man inte är där.

Basen har gått in. Jag ställer skyffeln åt sidan och går upp i fikarummet. Slår upp en kopp termosjumbett kaffe och sätter mig ner bredvid Kurt.

– Varför har du aldrig pålägg på mackorna?

– Det blir så enformigt i längden, svarar jag.

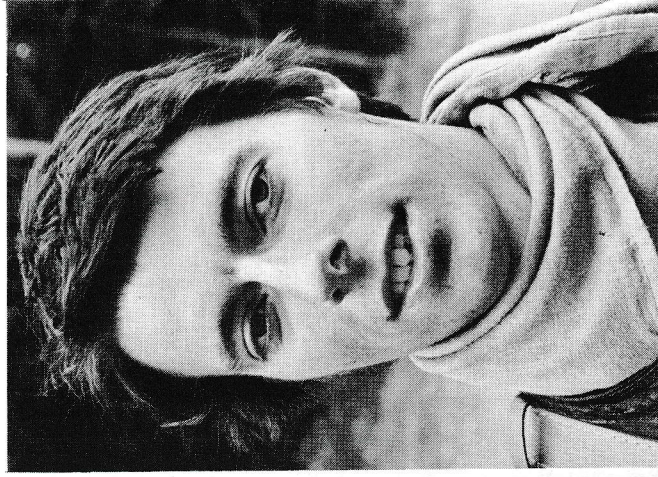
Vi skrattar.

Sen kom sommaren och jag fick semester. Det var som om en röd matta rullades ut. Jag och Maria sprängde oss fram genom sommarmolnen. Semester! Semester! Bad, fiske, ljusa nätter, mygg, sol och svalkande regn. En våg av värme genom kropp och sinne. Jag började återvända till livet.

Efter några veckor tog semestern slut. Då var det dags att gå tillbaka till fabriken, gasen och bullret. Tillbaka till blåsten, slitet, kommanderingen. Tillbaka till vardagen men också till arbetskamraterna och gemenskapen.

Så står jag där mitt i en fyrtio meter hög vibrerande betongklump, kryper i mitt arbetsställ som jag glömde att tvätta innan jag stack iväg. Det är nersölat av gips och syran. Jag tar på mig hjälmen, handskarna, gummistövlarna, rycker åt mig gasmasken och kol-lar om det finns nåt filter till den. Det gör det inte. Jag går upp i fikarummet där jag får syn på de mjölvita ogenomskinliga fönsterrutorerna. Det är som att titta ut i en tjock dimma. Fluorgasen sätter sina spår på allt. Plötsligen hörs en högljudd skrovlig röst bakom mig. Det är Kurt.

– Men se på fan är du redan tillbaka!

Torgny Karnstedt (foto: Rickard Åhrén)

Återkomsten till fabriken var något som jag upplevde starkt. Det var som att komma ut i en värld med nytvättade ögon. Jag tänkte att detta ville jag skriva ner och bevara. Detta måste jag komma ihåg, här händer så mycket varje dag. Jag började föra dagboksanteckningar.

Till en början ganska sporadiskt men ändå varje dag. Lite senare skaffade jag en anteckningsbok där jag skrev upp situationer och repliker. Jag petade ner små ögonblicksbilder, vad basen sagt, ett farligt jobb, snacket i fikarummet, mässen, besök hos företagsläkaren, upprörda röster på ett fackföreningsmöte och kallvatten i duschen. Jag lånade en skrivmaskin och samlade mina texter och bilder i en pärm.

Jag hade väl samlat mina dagboksblad över ett år då Lasse Strömstedt kom förbi och fick syn på min pärm i bokhyllan. Han fick titta i den och blev väldigt entusiastisk. Genom Lasses försorg kom jag i kontakt med Prisma som uppmanade mig att skriva en roman med utgångspunkt från dagboken. Jag antog utmaningen.

När jag väl har bestämt mig är jag ganska envis och full av självförtroende. Under en månad arbetade jag ganska detaljerat med en planering. Jag skissade upp varje kapitel och varje avsnitt i kapitlen och nålade upp ett utvecklat lappsystem på väggen. Jag kände mig full av tillförsikt och övertygad om att det skulle gå bra. Det var inget snack om saken.

Jag försökte skriva på lediga stunder dvs när jag inte gick på mitt treskift i fabriken, mekade med min gamla motorcykel, spelade fotboll i klubben, lagade mat eller sov. Det var omöjligt att få grepp om det hela, allt blev så splittrat. Jag började förstå att jag måste välja mellan arbetet på fabriken och skrivandet av boken. Under ett par månader hade jag bara skrivit sjutton sidor.

Jag sökte stipendium men var inte behörig då jag inte publicerat mig tidigare. Nu hade jag chansen men inga pengar. Jag valde ändå att säga upp mig och leva på existensminimum. Jag gav mig den på att lyckas. Trodde att det skulle ta tre månader att skriva om jag hade hela dagarna på mig, sen kunde jag säkert få tillbaka mitt skiftarbete på fabriken.

Slamfarmen tog över åtta månader att skriva. När jag hade skrivit klart hade ledningen på ”min” gamla fabrik infört anställningsstopp och jag fick börja stämpla.

Att jag så gärna ville skriva Slamfarmen berodde säkert till stor del på att jag tyckte det skulle bli väldigt roligt. Efteråt har jag hittat ett par bra motiveringar tycker jag.

Den ena anledningen är att jag vill berätta om vilket liv vi lever idag, vi är många, en hel generation, en hel klass. Det är viktigt tycker jag att dokumentera detta, att förmedla detta till alla som inte har den här livserfarenheten. Det är nödvändigt för dem att få en inblick i hur vi arbetar och lever, nu idag.

Den andra anledningen till att jag skrev Slamfarmen var att jag ville väcka mina arbetskamrater till insikt om vår situation. Det är trots allt så att man riskerar att bli avtrubbad med åren då man arbetar i en farlig miljö. Det är ofta en ren självbevarelse. Vi intalar oss att det inte är farligt i fabriken, och

Hans O Sjöström:

”Jag antar att det är något särskilt med debutromaner.”

1977 debuterade Hans O Sjöström som skönlitterär författare med romanen En sakkunnigs kärleksliv. Hans O Sjöström arbetar som producent vid Sveriges Radio/TV 1. Han har tidigare varit anställd som sakkunnig i trafiksäkerhetsfrågor på kommunikationsdepartementet och arbetat som ledarskribent på Aftonbladet.

Jag antar att det är något särskilt med debutromaner. Åtminstone var det så med min. Jag skrev den till stor del för att se om det gick. Själva grundtanken hade jag haft klar för mig länge. Det började redan, när jag arbetade som sakkunnig i kommunikationsdepartementet. Då började jag skissa på en historia om en man som förlskade sig i en ung flicka på ett förtäringståg. Man kan nog karakterisera dessa första försök som sensualistiska men inte särskilt realistiska. Meningen var väl att försöka beskriva det ljuvliga och bittra i en hemlig förälskelse och tillbedjan.

Som tur var orkade jag inte genomföra den övningen. Sedan dröjde det åtskilliga år innan jag på nytt kunde ta upp idén. En gång försökte jag göra ett manuskript till en filmnovell över samma tema. Den gången var tanken att mannens tankar skulle kontrasteras mot flickans. Allsammans skulle vara inre monolog och man skulle bara se bilder på deras tysta ansikten mot oskarpa bilder på landskapet utanför. Då och då skulle folk stiga på och av och gå framför kameran.

Det blev inget av med de tankarna heller, men som ni märker var fortfarande motivet och ämnesbehandlingen strängt och gammeldags ”litterära”.

FILMENS FORMSPRÅK

I stället började jag arbeta med ett nyhetsma-

mycket hellre vara hjälte i mitt eget och mitt enda liv. Här kommer jag och jag är bra. Det här är mitt språk, så här pratar jag och det håller.

När jag skrev Slamfarmen arbetade jag tillsammans med en referensgrupp. Den bestod av arbetskamrater på Boliden. Jag hade ju slutat på fabriken och hade inte direktkontakt med händelserna längre. Arbetets slit och gasernas giftiga ångor sjönk allt längre bort i mitt omedelbara medvetande. Ju längre jag var borta från vardagslivet på fabriken ju svårare hade jag att känna mig in i situationerna jag skrev om. Där fungerade mina arbetskamrater i tryckgruppen. Dom gav mig närhet och entusiasm.

Men lika viktig var den biten av referensgruppen som inte hade några egna erfarenheter från fabriksarbete. Dom kunde hjälpa mig att på ett lättfattligt sätt levandegöra alla miljöskildringar och stämningbilder. Dom gav mig också ett värdefullt stöd och entusiasm.

För att kunna skriva, eller tala, berättar om något måste man först lyssna noggrant, bli en god iakttagare. Man måste öppna sina fem sinnen på vid gavel, låta intrycken flöda, suga åt sig allt som ett läskpapper. Man måste vara vaken. Det är ju trots allt genom våra fem sinnen som all vår kunskap har strömmat. Det som sedan i praktiken visat sig vara en idiotisk idé har vi rensat bort men endast om vi är vaksamma och skärper våra sinnen kan vi se vilka idéer som är galna och vilka som är riktiga. Endast då vi skärper oss kan vi analysera situationerna.

För att kunna skriva måste man tro på sig själv, att man kan nåt, att man har nåt att berätta, känna självvillit och stolthet, känn att det man gör är bra. Man måste veta vad man vill.

Torgny Karnstedt

Av Torgny Karnstedt har utgivits:
Slamfarmen, Prisma 1977

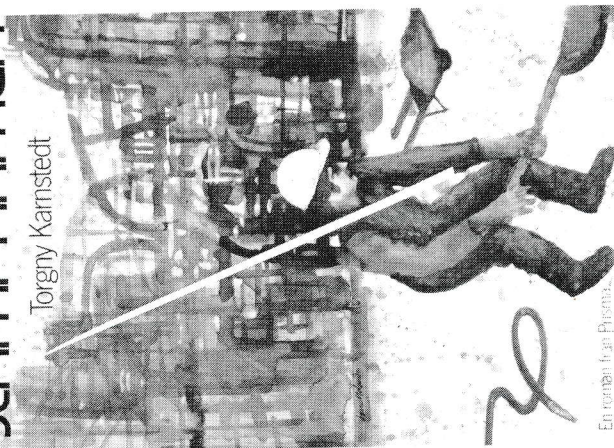
skulle det vara det så kommer det att ordnas med bättre skyddsanordningar, större säkerhet, och kommer inte det så... ja då är det nog inget att oroa sig för... i alla fall kan vi inte göra något åt det... det tar tid... vi vet inte bestämt. Vi skämtar bort det ofta. Säger att vi skall ändå nicka av för eller senare. Vi anpassar oss väldigt fort och det är farligt. Där kan boken fungera som en väckarklocka. Jag vet att den har gjort det.

Jag vill också att boken skall ge ryggrad åt alla som arbetar i fabriken på Boliden och i samma verklighet runtom i Sverige. En identitet och självkänsla. Jag vill medverka till att skapa en självvillit bland mina kamrater, visa att vi är värda att berättas om, vi är värda vår plats i historien.

Såna böcker kan bara skrivas av oss själva som står mitt uppe i vår egen verklighet. Vi skall inte leva våra liv genom andra, typ idrottskändisar, filmhjältar och idoler. Jag vill

SLAMFARMEN

Torgny Karnstedt

En roman från Prisma.

Omslag: Lars Melander

Tjäna folket!

Två bildreportage från Kina av Gun Kessle

Hans O Sjöström

som om vi satt och såg på gamla dokumentärfilmer tillsammans. Men det är jag som har gjort urvalet av filmsnuttarna, det är jag som har klippt ihop dem och som också har lagt till den uppdiktade kärlekshistorien. Det är alltså inte ett faktiskt återgivande av vad som hände 1968 som min bok innehåller utan en propagandistisk och polemisk version av det. Ett arbetssätt som anknyter till traditionen från de engelska dokumentärfilmerna från 40-talet.

PRIVATLIV, KÄRLEKSLIV OCH ARBETSLIV

Vad var avsikten med montaget då? Ja, Lars-Olof Franzén i DN tog upp en tankelinje i sin recension. Privatliv, kärleksliv och arbetsliv bildar ett helt. Surnar det ena så surnar det andra. Det är den positiva sidan av boken och den positiva lösning som litet dunkelt antyds på slutet. Men avsikten är naturligtvis främst att genom huvudpersonen Lennart Rot porträttera min generation av frångångna socialdemokrater, folk som i många år låtit själva framgången driva sig framåt från universiteten till departement och arbetsverk och i del fall till den centrala partitierarkin och regeringen. De är inga monster, som politiker så ofta beskrivs som. De arbetar ofta hårdare än Lennart Rot, är behagliga att umgås med och har en trevligt självironisk hållning till sitt arbete. Men de passerar alla snart gränslinjen mellan vän och fiende med samma glada självironi.

De är folkets fiender. Inte i kraft av sina usla personliga egenskaper utan i kraft av sina positioner.

JAGFORMENS PROBLEM

Där uppstår det en del problem med jagformerna. Lennart Rot kan ju inte plötsligt krypa ur sitt eget skinn och avslöja sig själv. Han måste vara den han är boken ut. Möjligen blir han litet för insiktsfull på slutet ändå. Men jag ville ge honom det erkännandet att det ändå är hans fantasier som varit den andra huvudpersonen i boken och de visar ju på en annan hållning till liv och politik.

Det huvudsakliga är alltså porträttet av en

1. HEMMAFRUARNAS REPSLAGERI

När jag låg på sjukhus i Tsingtao vid kusten mot Gula Havet i Shantungprovinsen i Kina passerade jag ofta den här platsen. Den låg på norra sidan av staden. Det var en öppen och sandig plats där det blåste mycket. Det var den plats där paraderna brukade hållas och där var det också stora massmöten och politiska manifestationer av olika slag. Men vanliga dagar låg den tom.

Shantung är en av Kinas rika fiskerprovinser och där behövs mycket rep till fisketrålarna. Här där det fanns gott om plats hade en hemmafrugrupp börjat arbeta med repslageri. Under partiets ledning bildar hemmafruorna grupper som skapar fabriker på bakgårdarna eller som gör annat produktivt arbete. På så sätt kan också kvinnorna tjäna pengar till hushållet. På så sätt är de inte längre försörjda av mannen och därmed blir de också verkligen självständiga. Det är ordförande Mao Tsetungs instruktioner som varit vägledande och det är de lokala partiorganisationerna som tagit upp frågan men det är de olika kvinnogrupperna själva som hittat på vad de sysslar med och som tagit initiativ av olika slag. Ibland beskrivs det som om kvinnorna själva hittat på det hela. Men så är det inte. Det är en allmän rörelse i Kina för kvinnornas befrielse liksom kampanjen för sena äktenskap grundade på ömsesidig kärlek och fullständig fri vilja och kampanjen för planerade familjer.

De här kvinnorna hade diskuterat frågan om rep till trälarna. De importerades från Japan för dyr valuta. Nu skaffade kvinnorna material från Shanghai och det tog dem en

2. HOVSLAGERI I URUMCHI

Urumchi är huvudstaden i *Sinkiang uigur autonoma område* i Kina. Det är en väldig provins av berg och öken och stäpp. Avstånden är långa och hästen är fortfarande på många håll det bästa och snabbaste fortskaffningsmedlet. Men Sinkiang omvandlas och indu-

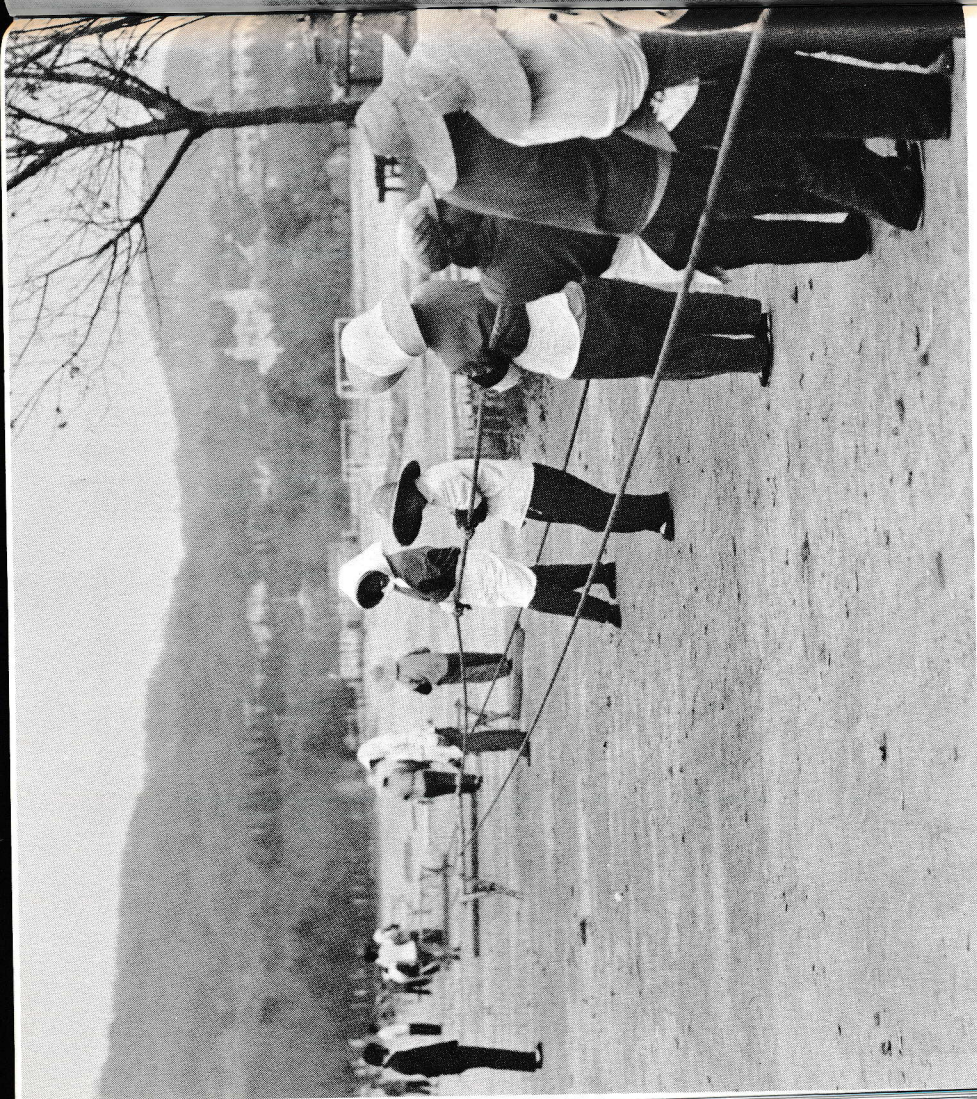
Foto: Gun Kessle.

Hans O Sjöström

Av Hans O Sjöström har utgivits:

Patrice Lumumba, Forsbergs 1966

En sakkunnigs kärleksliv, Gidlunds 1977

strialiseras och Urumchi håller på att bli en ganska modern stad.

Men när Urumchi moderniserades uppstod nya problem. Folk måste ju in till staden från olika folkkommuner. De måste diskutera med institutioner och med olika plankontor. Det var möten och kurser. Många människor kom ridande till Urumchi. Efter en tid började de protestera.

– Massorna från folkkommunerna undrade hur det stod till egentligen, sade den äldre hovslagaren. De gjorde offentlig kritik. De sade att i Urumchi fanns cykelreparationsverkstäder och bilreparationsverkstäder men det fanns inte en hovslagare och ingen i administrationen tycktes bry sig om de ridande massornas problem. Vem hjälpte den som ri-

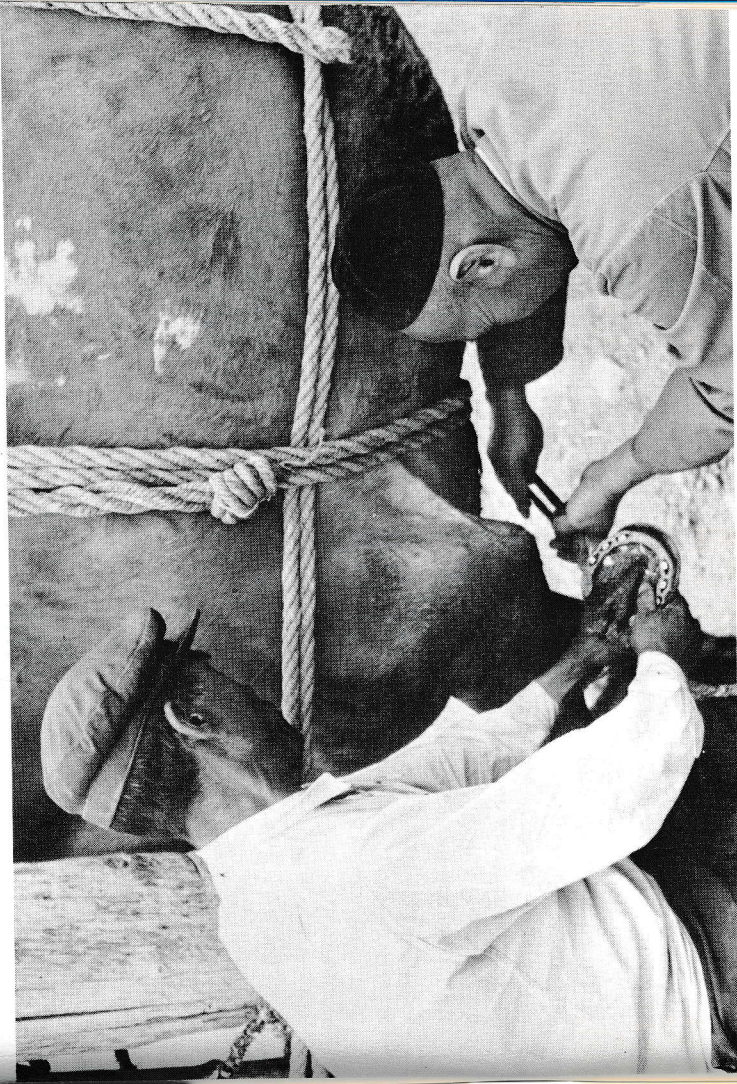
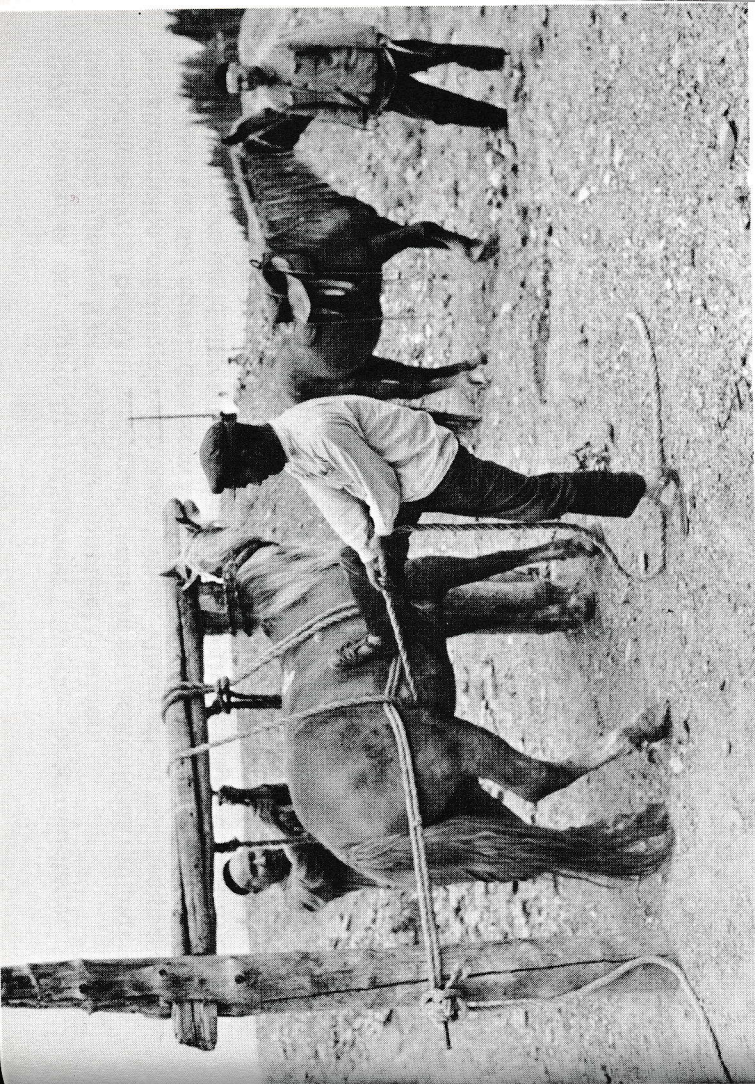
dit många dagar till Urumchi och behövde få sin häst skodd?

– Efter det; den kritiken från massorna kommit fram diskuterades frågan i folkkommunerna runt Urumchi. En produktionsbrigad beslöt sig för att upprätta ett serviceställe i Urumchi för de ridande massorna.

– Det gjorde vi under mottot: TJÄNA FOLKET! sade hovslagaren. Där kunde den som kom ridande lämna in sin häst och få den omskött och utfordrad och också få den skodd. Hovslagaren arbetade dagligen där och hade samtidigt till uppgift att lära upp yngre i hantverket.

Så här diskuterar man och löser problem genom egna initiativ i Kina.

Gun Kessle

1976 noterades det lägsta barnafödandet i Sverige överhuvudtaget. 1934 hade vi det lägsta s k netto reproduktionstalet i världen.

30-talets "kris i befolkningsfrågan" ledde till en rad konkreta motåtgärder: bosättningslån, mödrhjälper och barnrikehus. Vilken effekt fick dessa åtgärder? Vad var det egentligen som låg bakom 30-talets låga barnafödande? Finns det några paralleller till dagens situation? Det är frågor som Ann-Sofie Källemark diskuterar i sin artikel, ursprungligen ett föredrag i anslutning till Stockholms Stadsmuseums utställning "Barn i stan".

Lena Gonäs tar därpå upp tråden och diskuterar dagens befolkningsituation, olika utvecklingsalternativ och krav som dagens föräldrar kan ställa.

1930-talets befolkningspolitik i aktuellt perspektiv

Kris, depression och arbetslöshet – det är för eftervärlden de mest framträdande dragen i 1930-talet. Det var en situation, där människorna var för många och där arbetstillfällena var för få. I efterhand kan man kanske inte låta bli att se det som närmast paradoxalt, att det är i denna situation, som man blir rädd för att befolkningen skall minska och som krav på en aktiv *folkökning*spolitik framställs från så gott som samtliga politiska partier i Sverige.

Den *befolkningsmässiga* bakgrunden till detta var de sjunkande födelsetalen – det föddes allt färre barn i Sverige, som år 1934 hade det lägsta netto reproduktionstalet i världen. Den långsiktiga svenska nativitetssnedgången börjar omkring år 1870, när man ser till genomsnittstal för hela landet. Men nativiteten varierar också kortsiktigt med konjunkturerna – under tidigare perioder med goda respektive dåliga skördar.

30-TALSDEBATTEN

I den svenska 1930-talsdebatten kan man urskilja två förklaringar till de sjunkande födelsetalen.

Enligt den ena är det den ökande levnadsstandarden, bekvämligheten och den sjun-

kande moralen – med det sistnämnda menade man användandet av preventivmedel – som orsakar nedgången. Denna uppfattning framfördes i sina mest uttalade former från konservativt håll.

Enligt den andra förklaringen berodde nedgången på *krisen* – i så svåra tider kunde man inte sätta barn till världen; man visste ju inte ens om man kunde försörja dem. Denna förklaring är den vanliga från vänsterhåll.

Båda förklaringarna har troligen ett visst fog för sig. Den långsiktiga nativitetssnedgången har säkert något att göra med den ökande levnadsstandarden – i Alva och Gunnar Myrdals tolkning kunde man också säga, att det var just en begränsning av barnantalet som medgav en drägligare levnadsstandard. Men konjunkturernas roll, krisens roll är obestridlig – hade man tagit hänsyn till den borde man ha kunnat inse, att nedgången var ett i stor utsträckning tillfälligt fenomen och domedagsprofetior om det svenska folkets snara utdöende kunde ha modifierats åtskilligt. De höga födelsetalen under 1940-talet visar detta; dels föddes då alla de barn som "normalt" var att vänta, men dels också de barn som "skjutits upp" under 1930-talets svåra år; den fulla sysselsättningen under kri-

get gjorde det åter möjligt för människor att skaffa sig barn.

RÅDSLÄN FÖR

BEFOLKNINGSMINSKNING

Var då nativitetssnedgången i sig tillräcklig orsak för intresset för befolkningsfrågan på 1930-talet? Ser man historiskt på saken är det sålunda hur befolkningsökning så gott som alltid setts som ett mål, medan *befolkningsminskning* upplevts som något hotande. Från de styrandes synpunkt stod sedan gammalt befolkningen till tjänst med soldater, arbetskraft och skatteunderlag. "En konungs storlek kan mätas i antalet undersåtar", sade Vauban, Ludvig XIV:s fästningsminister. Motsvarande syn framträdde i Sverige under

1600- och 1700-talen. Vid sekelskiftet, när utvandringen till USA hållit på ett halvsekel proade man sig återigen för den svenska befolkningens "numeriska styrka" och jämförde med Tyskland. Den hårda debatten kring preventivmedlen år 1910 hade liknande inslag. Vi har alltså i stort sett en tradition i Sverige, där befolkningsökning ses som något positivt i sig, och där befolkningsminskning upplevs som ett hot.

Med tanke på dagens situation kan det vara på sin plats att ställa ett par frågor. Är för det första den nutida nedgången i födelsetalen av samma karaktär som under 1930-talet, dvs är den främst konjunkturbunden – eller finns det andra orsaker? För det andra måste man också ställa den grundläggande frågan om be-

De här barnen växte ukpp i ett barnrikehus på Hoburgsstigen i Traneberg i Stockholm. Bilden är tagen ca 1940. Man skulle ha minst tre barn för att få bostad i barnrikehus. Det blev fullt av barn i husen; 30-40 barn i en uppgång var inte ovanligt. Foto från utställningen "Barn i stan" på Stockholms stadsmuseum.

folkningstillväxten förutsättningslöst. Vad innebär en eventuell befolkningsminskning och måste den ses som något i och för sig negativt?

Man kan alltså se att det i historiskt perspektiv i Sverige – liksom i andra europeiska länder – fanns en rädsla för befolkningsminskning och att denna rädsla på nytt framträdde på 1930-talet. Men impulserna kom också utifrån. Framför allt de fascistiska och nazistiska länderna – men också det övriga Europa – intresserade sig för och bedrev medveten nativitetstfrämjande politik. I till exempel Tyskland fanns också betydande *kvalitativa* inslag i politiken. Det gällde att se till att det var "önskvärda" element i befolkningen som fick barn – naturligtvis spelade här rasistiska synpunkter en stor roll; i andra sammanhang kunde vissa sociala och ekonomiska grupper inom befolkningen betraktas som önskvärda, till exempel medelklassen. Också sådana synpunkter vann genklang i vida kretsar i Sverige.

Vid sidan av det allmänt omfattade befolkningspolitiska motivet fanns också ett socialpolitiskt motiv. Särskilt de *kvalitativa* åtgärderna kunde ofta likställas med och hade samma karaktär som socialpolitiska åtgärder. Bland annat socialminister Möller sade vid en socialdemokratisk partikongress, att han för sin del såg befolkningspolitiken som ett *medel* att förverkliga socialpolitiska reformer.

Man kan ifrågasätta, om det spelar någon roll att motiven bakom politiken är olika bara utformningen av den är densamma? Ur en bestämd synpunkt gör det det. Det är av betydelse om åtgärder vidtas för att – av till exempel nationalekonomiska skäl – öka nativiteten, eller om man vidtar samma åtgärder för att få bort orättvisor i samhället – till exempel alltför stora ekonomiska och andra bördor för barnfamiljer. Det säger något om det samhälle man lever i om inte orättvisorna i sig själva är tillräcklig anledning för att något skall göras.

Detta förefaller särskilt viktigt ifråga om den typ av politik man här har att göra med. Politiken syftade till att försöka få människor att gifta sig tidigare och till att få dem att

skaffa sig fler barn – det är verkligen att gripa in i angelägenheter som berör en människas hela livssituation i hög grad. Man måste ha goda skäl för sådana ingripanden. Man måste också kunna övertyga människor om att det verkligen är av vikt för dem själva. Här finns det anledning att ställa frågan: Till vems nytta skall detta ske? Och på vems bekostnad?

BEFOLKNINGSKOMMISSIONEN

Debatten på 1930-talet ledde så småningom till att befolkningskommissionen tillsattes år 1935. Kommissionens arbete utmynnade i förslag om en lång rad reformer – de flesta med social, kvalitativ inriktning. Men ganska få av reformerna genomfördes. Först i samband med befolkningsutredningens arbete under 1940-talet och efter kriget kom en del av dessa reformer till stånd.

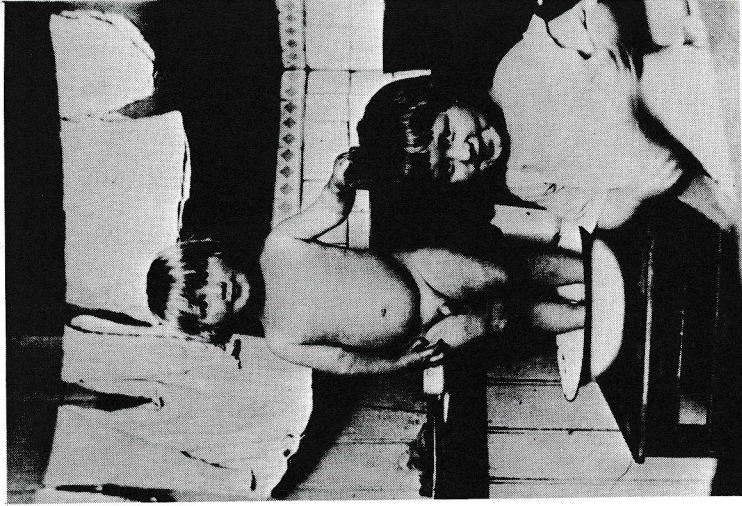
Bland dem som genomfördes kan nämnas bösättningslån, moderskapspenning, mödrarebbyggande mödra- och barnavård och fri förlösningssvård.

Till dessa reformer kan också räknas en som egentligen föreslagits och beslutats på bostadsociala utredningens initiativ – bostäder åt s k barnrika familjer.

I min egen forskning på detta område har jag i första hand arbetat med att försöka bestämma det inflytande och de effekter som dessa reformer kan ha haft. Det är naturligtvis en mycket svår uppgift. Inflytandet från propaganda och debatt kan man knappast mäta. Likaså var naturligtvis dessa reformer inte på något sätt ensamma när det gällde inflytande över omständigheter som till exempel påverkar människor att skaffa sig barn.

För närmare undersökning har tre av de berörda reformerna valts ut – var och en inriktad på en bestämd period i en familjs utveckling.

Bösättningslånen var avsedda att få människor att gifta sig yngre och att genom giftermål legitimerade väntade eller redan födda gemensamma barn. *Mödrarebbyggningen* utdelades till mödrar i som det hette i förordningen "uppenbart behov av hjälp" och kunde högst

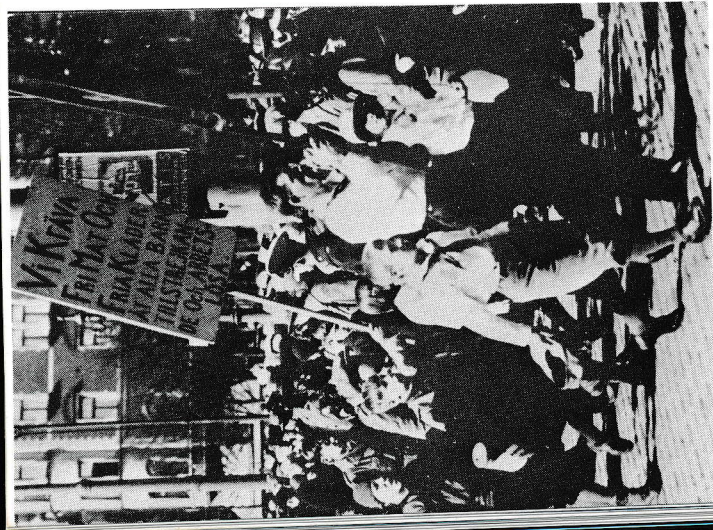
VI VILL HA ETT RIKTIGT BADKAR var texten till den här bilden i ett valupprop från hyreshusföreningen.

Många arbetarfamiljer bodde dåligt: trångt och omödat. De krävde bättre utrymme och högre standard. Men Stockholms fastighetsnämnd ansåg inte att fattiga arbetarfamiljer med barn behövde badkar. När fastighetsnämnden 1932 utlyste en tävling om hyreshusbebyggelse i Årsta angavs klart i direktiven att lägenheterna inte fick innehålla badkar – bara toalett och handfat.

Behöver arbetarfamiljer med barn badkar? Det blev en viktig politisk stridsfråga i början av 30-talet.

Foto: HSB.

minskning. Detta kan egentligen betecknas som ett sätt att försöka manipulera människor, att få dem att föda flera barn utan att de själva är medvetna om att detta är avsikten. Tillräckligt många fick lån för att det skulle kunna bli någon effekt över 20 procent av alla

Kommunistiska barngruppen vid 1-majdemonstrationen 1932 i Stockholm.
Foto: Arbetarrörelsens arkiv.

som gifte sig under 1940-talets första år. Det var främst personer i städer och industrorter som utnyttjade möjligheten att få lån.

För undersökningen har utvalts en population låntagare, som gifte sig 1942 i Stockholm. Dessa 304 låntagare har följts över tiden fram till dess kvinnan fyllt 45 år, eller till dess äktenskapet upplöstes genom skilsmässa eller dödsfall. Kvinnans medianålder vid vigseln var 23 år mot 25 år för samtliga som gifte sig detta år. Kanske medverkade lånen därför till att människor gifte sig yngre; men det kan ju också vara så, att det var yngre par som gifte sig som hade intresse av att få lånen; de som var äldre hade förmodligen redan bohem. Inom parentes sagt gjorde socialstyrelsen en liten undersökning av vad lånen användes till; man fann då att de huvudsakligen användes för inköp av möbler till ett rum – och familjen vistades då för det mesta i köket!

Hur många barn fick då dessa låntagare som gifte sig så unga?

Fem procent hade barn, när de gifte sig. 23 procent väntade barn – men genomsnittssiffran för väntade barn vid vigseln är för hela landet 35 procent. Man kan därför knappast säga att lånen i någon större utsträckning bidragit till att legitimera väntade barn.

Nativiteten är påfallande låg inom gruppen – det föddes 1.7 barn per familj. Standardiseringen har tiden föddes mindre än ett barn vart tionde år i genomsnitt under den tid kvinnan var i fruktsam ålder. Bara i 27 familjer föddes mer än tre barn; vanligtast var två, därefter ett och sedan tre barn.

Bosättningslånen kan därför knappast sägas ha givit någon högre nativitet. Vad beror det på?

Låntagarna var till största delen personer i lägre medelklass, framför allt lägre tjänstemän och överskiktet inom arbetarklassen. Det föreskrevs i förordningen, att det skulle vara förtänsksamma personer som förstod att planera och hantera sin ekonomi. Uppenbarligen förstod de också att planera sin familj. Teorier om varför människor skaffar sig barn eller inte, säger också, att det är just dessa sociala grupper, som ofta har sociala och ekonomiska aspirationer i livet, som kan förväntas begränsa barnantalet för att kunna minska sina kostnader på olika sätt och öka framtidsmöjligheterna för sig själv och sina barn.

Man kunde inte manipulera människor till att få fler barn på detta sätt. Det borde man också ha insett, när man beslöt om lånen – man visste ju att nativitetstendensen förändrats radikalt. I en situation där familjeplanering blev allt vanligare kunde man naturligtvis inte vänta sig att personer skulle avstå från eller påverkas i denna planering av att de gifte sig tidigare.

MÖDRAHJÄLPEN

Mödranhjälpen var en reform med mycket högt utnyttjande; i delar av Norrland fick under vissa år mer än 80 procent av alla nyblivna mödrar detta bidrag. Mödranhjälpen var som bidrag av temporär natur och kan knappast

past tänkas ha gett några mera långvariga eller djupa effekter. Däremot är det ett effektivt skrämmande mått på den svenska fattigheten under 1930-talet.

BARNRIKEHUSEN

År 1941 bodde 4 000 familjer i barnrikehus av hyreshustyp. Detta innebär att de var alltför få för att några större effekter skall kunna avläsas. Effekterna här var främst sociala – betydde dessa hus en förbättring för dem som fick bo där?

Här har i en undersökning från Borås 192 familjer som bodde i barnrikehus år 1941 utvalts. Dessa visar ett helt annat familjemönster än bosättningslånegruppen. En hög andel väntar eller har barn vid äktenskapets ingående – någon genomförd familjeplanering verkar inte vanlig. I genomsnitt hade man 4,3 barn per familj. Medianåldern vid vigseln var 23 år.

Trivdes man i husen? Innebar det en förbättring? Detta kan man få en uppfattning om genom att se på familjernas flyttningsmönster. I genomsnitt flyttade dessa familjer nästan en gång varje år innan de flyttade in i "barnrikehusen". Det är en flyttningsintensitet som påminner om statarnas; också de en grupp med svåra ekonomiska förhållanden och stora familjer. Efter inflyttningen i "barnrikehusen" flyttade man däremot mycket sällan – i genomsnitt en gång vart tjugonde år! Och den vanligaste orsaken till att barnen flyttade hemifrån var giftermål. Detta betyder, att barnen stannade hemma ända upp i tjugårsåldern. Resultatet visar, att bostadsformen måste ha varit en betydande förbättring för dessa familjer i förhållande till de andra möjligheter att få bostad man hade. Om detta också innebär att det verkligen var en bra bostadsform är tveksamt; i den samtida debatten påpekades ofta att "barnrikehusen" ledde till en segregation som inte alltid var den bästa uppväxtmiljön för barnen. Institutionen upphörde 1948.

30-TAL OCH 70-TAL

Vad kan vi lära av 1930-talet? Det är tveksamt om dagens situation har samma bak-

Fräckt!

Föd mera barn. Kräver man. Av arbetarna. Som leva i nöd och arbetslöshet. Det är oförsäkrat, fräckt, men sant. Den ansvarskännande arbetaren sätter inte barn i världen; barn som få svälta och lida nöd!

det är
i ännu
krig.
let är
tt dy-
i icke
medel
mora-
värn-
rings-
ikten.
bära
n och
0 da-
bära
inste-
dem
ll öv-
värn-
atens
italet
ndet
mligt
rbun-
vet vi
t om
nd.

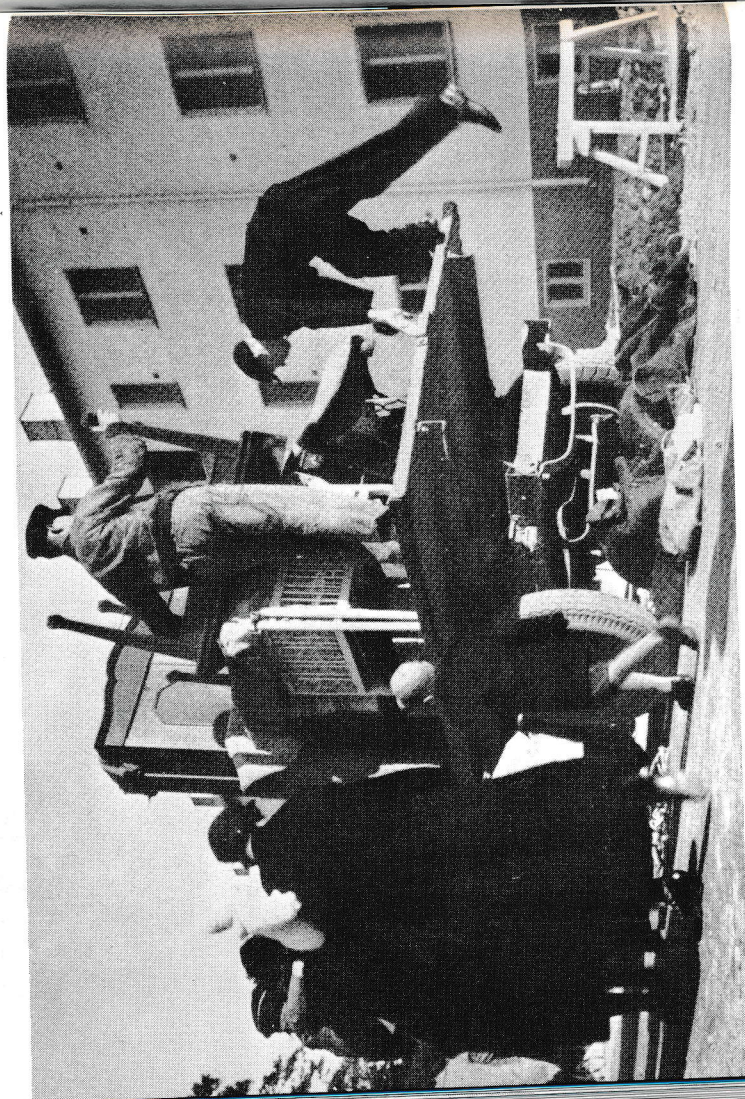
● ●
ste i

c r a r b f d s s k t e - a t t b d s b g c r n s s d a d g

grund. Man bör dock räkna med att lågkonjunkturen spelar en roll. Men också kvinnornas definitiva utträde på arbetsmarknaden är av betydelse. Så länge inte barntillsynen kan ordnas tillfredsställande, så länge inte kvinnorna ställer upp på samma villkor som kvinnorna för familjen och så länge inte mera flexibla arbetsvillkor ordnas för *både* män och kvinnor kommer förmodligen den svenska nativiteten att förbli mycket låg. I dagens läge finns visserligen på ett helt annat sätt än

under 1930-talet invandring som ett realistiskt alternativ – men ett alternativ som också kräver planering och stora insatser från samhällets sida. Nedgången i nativiteten är därför i dagsläget kanske inte speciellt oroande ur befolkningssynpunkt – men den är oroande som ett symptom på att det idag är svårt att ha barn och kanske också att vara barn i det svenska samhället.

Ann-Sofie Källemark

Inflyttning i barnrikhus i Hammarbyhöjden i Stockholm. Foto: Stockholms stadsmuseum.

Kris i befolkningsfrågan?

Inledningsanförande av Lena Gonäs 9 november 1977 på Stockholms Stadsmuseum i anslutning till utställningen "Barn i stan".

Genom mitt arbete i projektet "Arbetslivet i framtiden" har jag kommit in på befolkningsfrågan och dess långsiktiga effekter.

I min inledning här skall jag redogöra något för dagens befolkningssituation och förändringen under de senaste årtiondena. Därefter går jag in på några av orsakerna till dessa förändringar och vad de kan komma att innebära på 20–25 års sikt. Sedan tänker jag ta upp frågan om vi skall göra något åt befolkningsutvecklingen, och i så fall vad. Här kan man då göra en jämförelse mellan 30-talsdiskussionen och de krav som i dag ställs från olika håll.

BEFOLKNINGSUTVECKLINGEN

DE SENASTE 20 ÅREN

Sedan mitten av 1960-talet har fruktsamheten sjunkit kraftigt. Det summerade fruktsamhetstalet för 1976 var det lägsta som någonsin noterats i landet. (Det summerade fruktsamhetstalet kan tolkas som det genomsnittliga antal barn en kvinna skulle föda under sin fruktsamma period om hon föder i överensstämmelse med det studerade kalenderårets eller periodens fruktsamhet.) Det föddes 98 000 barn eller 11,9 per 1 000 av medelfolkmängden. Efter 40-talets "baby-boom" så sjönk fruktsamheten fram till början av 60-talet. Då uppstod åter en ökning av födelsetalen. Därefter har födelsetalen minskat.

Utvecklingen är inte speciell för Sveriges vidkommande. Den kan registreras för hela Västeuropa och USA, Canada.

Man kan se vissa nya mönster framträda. Barnafödandet har koncentrerats i de yngre åldersgrupperna. Fruktsamheten har avta-

git i åldrarna över 30 år och en ökning har inträffat för de yngre. Vid sekelskiftet föddes 44 procent av alla barn av mödrar i åldern 20–29 år, för 1975 var motsvarande andel 75 procent. Nära 30 procent av mödrarna i början av 1900-talet var äldre än 35 år, mot enbart 3 procent år 1975. Under senare år har även trenden med ökad fruktsamhet i de yngre åldrarna brutits.

När det gäller hushållens storlek så finner vi att utvecklingen gått mot en ökning av andelen hushåll med enbart en eller två medlemmar (medan andelen med 3 eller fler medlemmar minskat). Om vi sedan tittar på antal barn per hushåll, så finner vi att hushållen utan barn ökat under hela efterkrigstiden, andelen hushåll med ett barn minskat, andelen med två barn är konstant samt att andelen med 3 eller fler barn minskat.

Det är en relativt motsägelsefull bild vi får framför oss. Antingen skaffar man sig barn eller också gör man det inte. Beslutar man sig för att ha barn så skaffar man tämligen snabbt två stycken kan vara en hypotes.

ORSAKERNA TILL DAGENS BEFOLKNINGSSITUATION

En av erfarenheterna från 30-talet var att kvinnorna sköt upp barnafödandet ett antal år. I dag motsäges denna förklaring av den markanta nedgången i fruktsamheten för kvinnor över 30 år och koncentrationen till de yngre åldrarna.

En viktig förklaring ligger sannolikt i utvecklingen av preventivteknik med p-piller och spiraler samt den nya abortlagstiftningen. I dag kan vi säga oss ha ett planerat barnafödande utan motsycke i historien. Andra orsaker kan stå att finna i värderingsförskjutningar angående familjebildning och familje-

storlek. Några av de viktigaste orsakerna till den förändrade situationen ligger dock i kvinnornas ökade inträde i arbetslivet.

Samtidigt har inte samhället anpassat sig till den förändrade arbetsfördelningen. Barnomsorgen är otillräcklig, arbetstider och restider i allmänhet alldeles för långa.

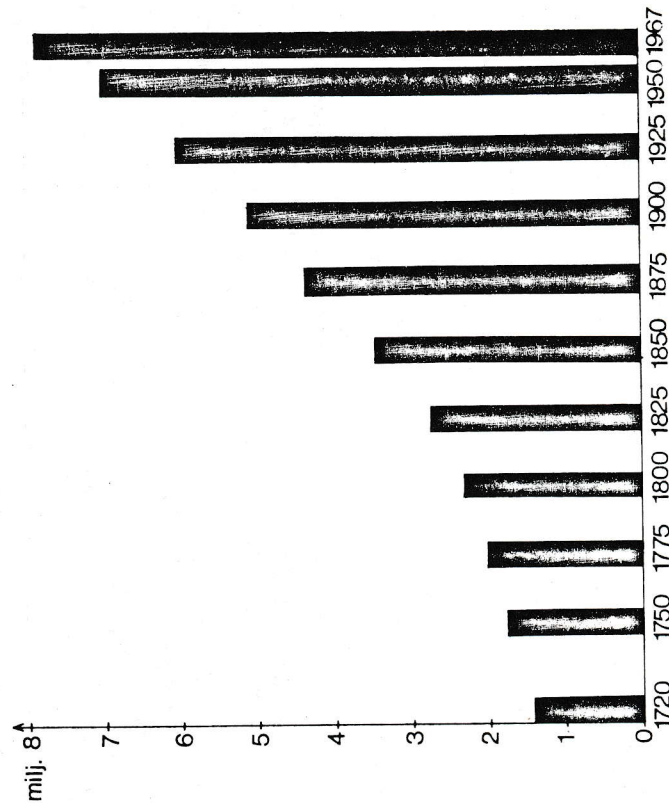
Jag skall ge några exempel:

Från 1965 till 1975 ökade antalet kvinnor i arbetskraften med drygt 380 000, varav 274 000 i åldrarna 20-44 år. Procentuellt skedde den kraftigaste ökningen för kvinnor med barn under 7 år, 80 procent jämfört med 28 procent för samtliga kvinnor. Av hela ökningen mellan 1965 och 1975 faller tre fjärdedelar inom deltidarbete.

Varför väljer kvinnor i så stor utsträckning deltidarbete? I många fall är det inget val, de erbjuds inget annat alternativ. Från Arbe-

tarskyddsfondens pågående arbetstidsprojekt finns vissa preliminära resultat som antyder att valet av deltidarbete i första hand betingas av hushållsarbete och barnomsorg. Vi kan se att kvinnans ställning på arbetsmarknaden stärkts i kvantitativa mått mätt. Men ser vi lite närmare så finner vi henne fortfarande i låglöneyrken och med obehövliga arbetstider. En alltmer växande andel av kvinnorna är deltidarbetande med allt vad det medför av mindre inflytande över arbetet. De traditionella rollmönstren bryts inte så lätt. I de löpande arbetskraftsundersökningarna söker man att mäta hur många av dem som står utanför arbetslivet som skulle vilja ha arbete, hur många som både vill och kan och hur många som vill men inte kan. Av dem som vill men inte kan finner vi återigen att brist på barnomsorg är en avgörande faktor.

Folkmängden 1720—1967

Hur ser då situationen ut på barnomsorgens område?

Vi tar daghemmen först:

År 1975 fanns det 450 000 barn i åldern 0-6 år som hade en mamma ute i arbetslivet.

1975 fanns det 63 000 daghemplatser och inte fullt lika många familjedaghemplatser.

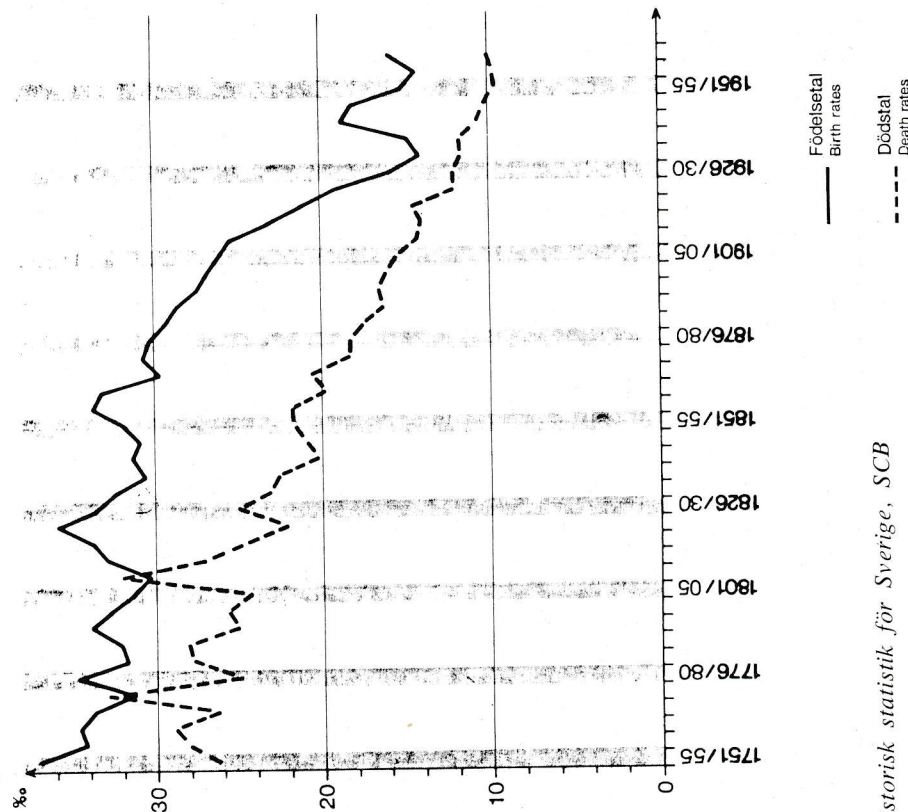
Knappt 8 procent av alla 0-6-åringar hade vid denna tidpunkt daghemplats.

För fritidshemmen såg situationen ut på följande sätt:

480 000 barn i åldern 7-12 år hade en mor som arbetade utanför hemmet. Antal platser i fritidshem uppgick till 20 000, knappt 3 procent av alla barn 7-12 år hade fritidshemsp plats.

Under slutet av 1975 träffades överenskommelsen mellan den dåvarande socialdemokratiska regeringen och kommunförbun-

Födelsletal och dödstal, årsmedeltal för 5-årsperioder 1751—1965

Källa: Historisk statistik för Sverige, SCB 1969.

det om att 100 000 daghemsplatser och 50 000 fritidshemsplatser skulle byggas mellan 1976 och 1980.

Denna överenskommelse kommer inte att uppfyllas från kommunernas sida, p g a flera skäl som t ex barnomsorgslagens utformning, bristande ekonomiska resurser i kommunerna, statsbidragens utformning osv.

Kvinnorna fortsätter att öka sin andel i arbetslivet. Vid 1980 kommer mellan 488 000 och 540 000 barn att ha en mamma som arbetar utanför hemmet beroende på de kommunala befolkningsförändringar.

Om kommunerna bygger enligt uppsatta planer så har vi vid den tidpunkten drygt 220 000 daghems- och familjedaghemplatser till dessa barn.

Fritidshemmen kommer att uppgå till knappt 60 000 och antal barn 7-12 år omkring 675 000.

Vi ser att tillgången på barnomsorg är helt otillräcklig och här är det viktigt att poängtera att även om födelsetalen kommer att fortsätta att sjunka så kommer behovet av barnomsorg att ligga på dessa nivåer som jag nu redogjort för.

UTVECKLINGSLTERNATIV

Vad kommer då dagens befolkningssituation och de tendenser vi kan se utvecklas att innebära på sikt?

En viktig faktor som jag inte berört hittills är invandringen. Invandringen har varierat kraftigt under de senaste tio åren. Vi har haft höga in- och utflyttningstoppar. Nettoimmigrationen sjönk under början av 70-talet men har åter tagit fart under de senaste åren.

Ur de tendenser som jag tog upp inledningsvis och med hänsyn till invandringen kan man diskutera ett antal utvecklingsalternativ som vart och ett är tämligen sannolikt i dagsläget men som på 25-50 års sikt kan komma att skilja sig tämligen kraftigt åt.

Å ena sidan är det möjligt att tänka sig att fruktsamheten vänder uppåt och att stabiliserar sig på nivån för 60-talets slut och att nettoinflyttningen ökar och uppgår till 10 000 per år. Å andra sidan kan man tänka sig att frukt-

unga kvinnorna successivt lämnar sin barnavårdande period bakom sig, så kommer de inte frivilligt att lämna sin plats i arbetslivet. Antalet personer som kommer att stå till arbetsmarknadens förfogande kommer i stället att öka med mellan 200 000 och 300 000 personer fram till år 2 000, beroende på vilket befolkningsalternativ man utgår från. Beräkningar av denna typ är naturligtvis mycket osäkra. Det grundläggande antagandet är att de unga kvinnorna kommer att fortsätta att ställa krav på en plats i arbetslivet även i framtiden och att de när de successivt åldras inte frångår detta krav. Idag talar vi om de medelålders kvinnorna som en av de största potentiella resurserna, vi kan med detta exempel belysa att de som om tjugo år kommer att befinna sig i motsvarande åldersskikt sannolikt har varit ute i arbetslivet sedan lång tid tillbaka.

Klart är att någon brist på arbetskraftsresurser inte kommer att uppstå inom de närmaste femtio åren. Tvärtom kommer trycket att öka på fler sysselsättningstillfällen och en annan organisation av arbetslivet i stort.

VAD KAN VI GÖRA

Skall vi göra något åt befolkningsutvecklingen? Varför och i så fall vad?

Man kan se på utvecklingen både i positiva och negativa termer. Det är bra för mänskligheten att kunna planera barnafödandet. Det är bra för de barn som föds att de är välkomna och efterlängtnade.

Det negativa i utvecklingen är att man kan se den som en indikator på svårigheterna att förena olika verksamheter och "liv".

30-talets befolkningsdiskussion är knap-

past tillämpbar i dag. Samhället ser helt annorlunda ut, främst genom att familjens roll förändrats och kvinnornas ställning i arbetslivet. Naturligtvis handlar det även i dag om att stödja barnfamiljerna ekonomiskt och förbättra deras levnadsvillkor. Den viktigaste skillnaden är dock att i dag handlar det om krav på förändringar i arbetslivet. Det måste bli möjligt att förena arbetsliv med familjeliv under drägliga villkor.

Man kan räkna tre typer av krav:

1. *Krav som riktar sig mot arbetslivet.*

Vi kan tänka oss ett samhälle där alla garanteras ett arbete och där arbetstiden varierar över livet så att den minskar under barnens uppväxt för att sedan öka och åter minska mot en individuellt anpassad pensionsring.

Arbetstiden skulle således regleras efter den totala arbetsbelastningen både inom och utanför arbetslivet.

Det gäller att hitta flexibla lösningar på både arbetstider och arbetsorganisation.

2. *Barnomsorgens utbyggnad och organisation*

Alla barns rätt till en god och stimulerande uppväxt. Rätt till omsorg även på ovanliga tider.

3. *Samhällsplanering. Regional-Lokal*

Inga bostadsområden utan barnstugor. Samordnad planering, barnomsorgsplanerna som jäst i brödet. Den skall finnas med i alla planeringsärenden på ett tidigt stadium.

Lena Goniäs

DE FRAMTIDA ARBETSKRAFTSRESURSERNA

Om vi utgår från våra två ytterlighetsalternativ och använder dagens sysselsättningsgrad för olika åldersgrupper så finner vi för lågalternativet att det omkring 1990 skulle uppstå en minskning av antalet sysselsatta, som omkring år 2025 skulle uppgå till 750 000 personer. Av denna minskning skulle 650 000 förklaras av en minskande befolkning och resten av förskjutningen i åldersstrukturen. Om vi således antar att vi placerade dagens arbetsmarknad på befolkningen år 2025 enligt lågalternativet så skulle det saknas 750 000 personer i sysselsättning. Detta är dock tämligen ointressant, eftersom man med detta resonemang förbiser de inneboende förändringsmekanismer som finns i dagens arbetsmarknad.

En viktig sådan är sammankopplad med kvinnornas ökade förvärvsarbete under senare år. Kvinnorna i åldern 25-44 år har högre arbetslivsdeltagande än de äldre kvinnorna. Det är sannolikt att anta att när de

Rapport från Peepli

Från en korrespondent

En av orsakerna till att Indira Gandhis regim föll var de fruktansvärda tvångsteriliseringar den beordrade. I denna berättelse från Peepli by strax väster om Delhi berättar en anonym korrespondent om det mottagande ett steriliseringslag fick när de kom till byn i december 1976. Den visar också vari skillnaden mellan familjeplanering och befolkningsbegränsning består. De bönder som möter läsaren här är inte nedtryckta och kuvade. Liksom många av Tredje världens folk befinner de sig i kamp. Och deras kamp är begriplig.

Omkring 40 kilometer väster om Delhi, på vägen Dehli-Bawana-Kharkhanda, ligger en liten by som heter Peepli. Den är varken känd av historiker eller sociologer, eftersom det knappast är något "särskilt" med den. Men första veckan i december 1976 blev den allmänt samtalsämne i jordbruksdistriktet Dahiyā (Dahiya är en **gotra** – stamlinje inom kasten: äktenskap mellan dess medlemmar är förbjudet – av bönder som bor i över 40 byar i nordvästra Rohtak). Anledningen var familjeplaneringsprogrammets framgång (eller misslyckande?).

Trots offentliga deklarationer emot tvångsteriliseringar från flera ministrar i Centralregeringen, inbegripet premiärministern, fanns bland bönderna i Haryanas landsbygdsområden en stark känsla av att om en familjeplaneringsklinik upprättades, skulle alla och envar föras till kliniken och steriliseras även mot sin vilja. Allehanda berättelser cirkulerade. De så kallade "ryktesspridarna" hade i högre grad böndernas öra än Centralregeringens ministrar: på något sätt fann bönderna dem trovärdiga.

Den 30 november kom Majri bys Funktionsnär för Bygdens Utveckling (Block Development Officer) till Peepli tillsammans med några läkare, sköterskor och poliser. De sade till byns **sarpanch** (ordförande för byrådet: panhyat) att de ville ha minst 10 patienter från byn. Sarpanchen sade att visserligen hade en del personer varit till familjeplaneringsklini-

ken men han skulle ändå helhjärtat samarbeta med funktionären. Han fortsatte sedan att sköta sina åkrar.

Till middagstid den 1 december hade sarpanchen ännu inte fått fram någon patient. Under tiden såg funktionären en ung man i tjugofårsåldern stå vid vägkanten. Han kallade de honom till sig, förde honom till ett tegelhus och bad honom underteckna (eller sätta tumavtryck på) ett papper, så att läkarna skulle kunna skrida till verket med sin uppgift. Den unge mannen stod rädlös och sade: "Jag får underhåll av hela byn eftersom jag är byns egen vaktman. Jag kan alltså inte säga vare sig ja eller nej utan att höra mig för hos byn."

Ynglingens syster råkade komma förbi detta tegelhus (i vilket fältkliniken var inrymd). Nyfiken över uppståndelsen frågade hon en åskådare: "Vad är det fråga om här?" De berättade för henne att det var familjeplaneringskliniken och att hennes bror kvarhölls av statsfunktionären. Hon gick fram till funktionären och berättade för honom att brodern var den enda manspersonen i hennes släkt och att han därför borde skonas. Funktionären sade att det inte angick henne. Hennes bror var tillräckligt mogen att ta vara på sina egna intressen. Hon blev ombedd att lämna kliniken. Hon var dock ovilligt till detta och begärde envist att få tala med sin bror.

Vid det laget hade funktionären fått reda på att ynglingen var en **jheernar** (gatuförsäljare av grönsaker, vilka anses vara av låg kast i detta

Skörden bärgas. Från en by i centrala Indien. Foto: Gun Kessle.

område). Det gick ju inte an att han lät sig korsförhöras av en kvinna av låg kast! När han fann att jheernar kvinnan var orubblig, gav han henne en örfil. Hon gav igen med att av alla krafter två gånger hugga funktionären med den skära hon bar med sig. Funktionären förlorade en mängd blod och svimmade av. När poliserna såg detta, slog de kvinnan med knytnävarna och pryglade henne med sina **lathis** (påkar som används som polissablar och polisbatonger): hon förlorade medvetandet.

Folksamlingen från byn blev större. En gick in i kliniken och underrättade den unge mannen att hans syster hade blivit pryglad av funktionären och polisen. Han steg upp, grep underinspektören vid strupen, bar honom till en borrad brunn i närheten och doppade hans ansikte i det rinnande vattnet. Hela tiden skrek han: "Hur vågar ni röra min syster? Hon är inte bara min **ijjat** (heder) utan också byns **ijjat**. Om jag inte kan rädda min bys **ijjat** har jag inte rätt att finnas till. Ni ska inte få andas så länge jag lever." Underinspektören

tvingades dricka så mycket smutsvatten att även han förlorade medvetandet.

Varken polisen eller bönderna sov den natten: de förra hade fullt upp med att underätta sitt högvärter i Rohtak och de senare med att underrätta sina grannbyar. Alla Dahiya-byar larmades av trummandet från sin by – **dhindora** (ljudet av trummor brukar betyda att något meddelande till bönderna skall läsas upp). Maningen gällde att de skulle rädda sina bröder undan polisen och läkarna. Bönder på traktorer, i vagnar, i bussar, på cyklar och oxvagnar och till fots marscherade mot bestämmelseorten. Det var fråga om deras solidaritet. På morgonen den 2 december anlände emellertid före grannbyborna 800 poliser i 26 jeepar och transportbilar till skådeplatsen och slog en ring kring byarna.

Gopalpur by låg närmast Peepli. Bönderna från Gopalpur var därför de som först kom till Peepli. De blev förstummade av att se att det fanns så många poliser där. Jagmohan, en högskolestuderande på andra året, gick fram till chefen för polistruppen och talade om att

Centralregeringens ministrar inte var för tvångssterilisering. Denne var inte på humör att resonera och övertala honom: istället beordrade han eldgivning. Jagemohan och vaktmannen sköts på stället. Byborna iakttog polisaktionen från sina tak, hus och balkonger. En bonde fick syn på en polisman som gav eld direkt mot folket (medan de flesta polismännen sköt i luften för att bara skrämma bort folkmassan). Han tog sig snabbt ner och slog till polismannen med en påk. Polistruppen omgavs nästan helt av bönderna: ett tag blev det handgemäng.

Det uppstod ett ögonblick av oro, ett ögonblick i vilket böndernas nerver och självförtroende sattes på prov. I detta ögonblick av

hjälploshet och förtvivlan såg de att bönder från långt bort belägna byar från olika håll närmade sig Peepli. Polistrupporna kände på sig att det skulle bli en stor sammanstötning. Polischefen flydde, under förevändning att han skulle ta kontakt med högkvarteret; det samma gjorde några underinspektörer. Snart kom en folkmassa på många tusen bönder (omkring 80 000) med påkar, spadar och **gendas** (ett skrapslipat vapen som används för att hugga sockerrör) fram till byn från alla håll. Omkring två tredjedelar av de församlade bönderna var över femtio år gamla; de sade: "Vi har levt våra liv. Vi måste snart dö. Det är bättre att dö medan man kämpar mot de mäktigas godtycke än att slaktas av läkar-

Boskapsmarknad i centrala Indien. Foto: Gun Kessle

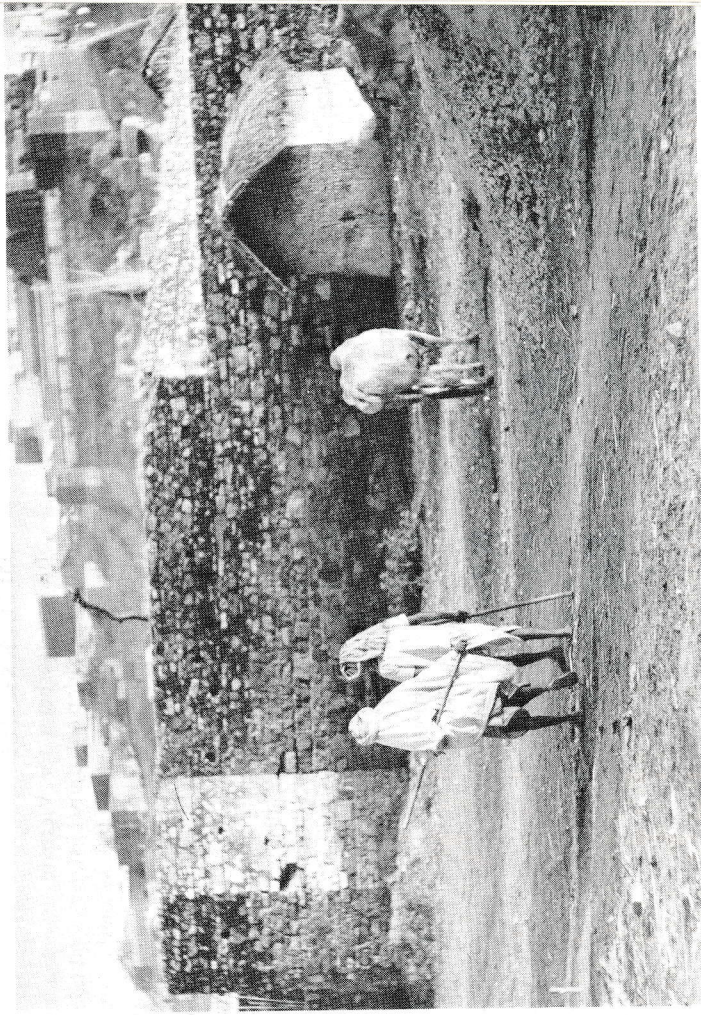
na. Vi skulle inte tycka om att se våra barn plågas."

Bönderna angrep polisen och brände deras bilar. Åtskilliga polismän flydde fältet. En ledare från kongresspartiet, Rizak Ram, och en parlamentsledamot från samma parti, Sultan, uppenbarade sig på scenen. De sade till de församlade att familjeplaneringsprogrammet skulle fortsätta men att det inte skulle komma något tvång. Församlingen var knappast intresserad av att lyssna på dem. De gav dem stryk och brände upp deras bilar. Två förkolnade bilar med nummerplåtarna HRS 739 och DHA (oläsligt) 3049 låg den 5 december 1976 fortfarande på vägen till Kharkhanda.

Grannbyarna ordnade omsorgsfullt med mat och med tak över huvudet för sina gäster och vänner i nöd. Bondkvinnorna lagade **chapatis** (tunna brödkakor) vid väggkanten och

mat fördes också dit från grannbyarna. Folk serverade allt vad mat de hade till hands. Scenen var som under en stor marknadsdag. Luften genljöd av slagord som "Leve Haryana!" och "Leve Gehlawat!" Bönder i grupp, vagnar, traktorer, bussar och cyklar passerade genom byn, utan att stoppas av polisen. Bönderna väntade i två dygn för att försäkra sig om att Peepli var fredat för polisen och läkarna. Jag kunde inte se något som tydde på när läkarna och sköterskorna försvann från byn. När jag besökte Peepli andra gången den 5 december var stämningen normal: inga poliser, inga gäster, ingen klinik och inga uppgade känslor. De små grupperna av bybor kring sina vattenpipor diskuterade hur allt hade gått till. Aldrig har man hört talas om folk som spridit en nyhet så snabbt och så vida omkring.

Översättning från engelskan av Erik Göthe

Från en by i centrala Indien. Foto: Gun Kessle.

Håkan Nybergs affischkonst

Under 60-talet började Håkan Nyberg göra affischer mot USA:s angreppskrig i Vietnam. Det var bilder som användes i solidaritetsarbetet.

Under 70-talet har hans affi-

scher handlat om svenska förhållanden, om den kinesiska revolutionen och mycket annat.

Håkan Nyberg presenteras av Annelie Jordahl.

Många minns när Håkan Nyberg ända till för ett par år sedan gick omkring och sålde affischer. Han dök upp med sin rulle på demonstrationer mot USA:s angreppskrig i Vietnam, på solidaritetsmöten för de strejkande gruvarbetarna 1969, i förstamajtågen. Man kunde också träffa honom en vanlig lördag utanför bokhandeln Oktober.

BILDER TILL FNL-RÖRELSEN

Hans affischer är politiska inlägg där han fångar tendensen djärvt och humoristiskt, och i stort format.

Titta bara på bilden som bär mottot "FNL segnar" från tiden för FNLS stora offensiv 1969. Där har Onkel Sam hamnat i ett omöjligt läge i FNLS kniptång! Eller den bild från samma år där stjärnbaneret målas över till oigenkännlighet med rödfärg!

Andra bilder kan ha en lyrisk grundton, som den med ett citat av Ho Chi Minh och ett leende porträtt av honom inuti FNLS flagga.

Gemensamt för dem alla var att de uttryckte mot det många kände – att USA:s angreppskrig mot det lilla Vietnam var ett hot mot alla folks rätt till fred och frihet – och därför köptes de rätt till fred och frihet i vardagsrummen, där de satt uppe i flera år och beundrades och diskuterades.

Den svenska regeringen tog under lång tid parti för USA i kriget innan den slutligen svängde. FNL-grupperna kritiserade häftigt regeringen och arbetade med att avslöja USA-imperialismens och den svenska rege-

berg försetts med piska och Palme med mot. . .

1972 gjorde Håkan den vackra affischen om "Den långa marschen" i Kina med citat av Mao Tsetung. Här har han utnyttjat en av serigrafins många möjligheter genom att först måla upp både bild och text på film och sedan fotografiskt överföra dem till sidenduken. Bilden lyser fint genom den kontrast som åstadkoms av de små röda fanorna mot himlens och havets ljusa blå.

Sist i samlingen publicerar vi ett nytt utkast till affisch. Det föreställer den ryska björnen på rovfiske i Östersjön. Vem björnen liknar är inte svårt att avgöra! Färgerna på originalet är naturalistiska: björnen brun, havet blått och skogen grön.

BILDSPRÅKET

Detta är affischer och de fungerar som sådana. De har en enkel form och ett tydligt innehåll och flertalet av dem bärs fram av sitt innehåll utan förklarande text. Det är också så Håkan Nyberg vill ha det.

– Bilden ska fungera, den ska tala till betraktaren, säger han. – Sedan är också förmen viktig, hur man talar. Jag vänder mig till en viss klass av människor, och det påverkar hur jag talar. Om jag vill att folk ska reagera mot imperialistiskt förtryck, då talar jag på ett visst sätt.

Han använder ett språk som är begripligt för flertalet, och som har sina rötter i folkliga talesätt och i äldre karikatyrkonst – Onkel Sam är ju sedan början av 1800-talet symbolen för den härskande klassen i USA liksom den ryska björnen symboliserar det fruktade tsarväldet. . .

FINLANDSSVENSK HÄRKOMST

Håkan Nyberg föddes 1938 i den lilla svensktalande staden Nykarleby i Finland som näst yngst av fyra bröder. Fader var skogsförman och kommanderades ut i kriget mot Ryssland där han stred vid fronten. Han fortsatte med skogsarbete efter kriget men blev 1949 arbetslös och flyttade då till Sverige dit resten av familjen kom 1950.

Föräldrarna var intellektuella arbetare. I hemmet fanns mycket böcker, fadern läste lyrik av Karlfeldt, Fröding och Dan Andersson. Håkan läste det han hittade, framförallt proletärförfattarna Ivar Lo-Johansson, Jan Fridegård och Jack London, naturromantikern.

Håkan gick två år i folkskola i Sverige, men flyttade sedan 13 år gammal tillbaka till Finland för att gå i mellanskola där. För att betala skolan tog han säsongarbete i skogen med barkning, hyggesbränning och flottning.

Intresset för konst väcktes i hemmet. Hans äldre bror Ola ritade och hans teckningar beundrades av familjen, och då bestämde sig Håkan för att också bli en duktig tecknare! 1958 kom han in på Teckningslärarinstitutet vid Konstfackskolan i Stockholm och gick där till 1962.

Egentligen hade han inte velat bli teckningslärare utan konstnär. Därför fortsatte han att måla efter skoltiden och 1964 ställde han ut för första gången tillsammans med Gert Z Nordström. Politiskt kom han i kontakt med Clarté vid denna tid och deltog i protesterna mot Sydafrika och i kampanjen mot kärnvapen.

I Stockholmsstidningen skrev Jan Myrdal en besk uppgörelse med sin samtids bildkonstnärer. Han kritiserade dem för att vända kappan efter vinden och ena året måla rutiga katter bara för att nästa år måla dem nonfigurativt. Detta gjorde intryck på Håkan, som tyckte att Jan Myrdal hade rätt. Han upplevde sig nu som socialist men när han tittade på sin konst var den mest nonfigurativ. Det höll inte, tyckte han, och slutade tillfälligt att måla och teckna och ägnade sig istället åt praktiskt politiskt arbete.

POLITISKT ENGAGEMANG

Den tändande gnistan för honom som för så många andra blev Vietnamkrigets utbrott. Efter det brutala polisöverfallet 1965 på Åsa Hallström och Sköld Peter Matthijs när de fredligt demonstrerade för Vietnam på Högorget i Stockholm, beslöt Håkan och några till att fortsätta demonstrationerna varje lördag. I september och oktober samma år gjor-

de de en konstupställning där de samlade in verk från olika konstnärer. Den fick namnet Vietnamutställningen, och i samband med den startade de insamlingen 400 499, det som sedan blev "Arbetsgruppen för stöd åt Syd-vietnams nationella befrielsefront". Galleriet blev en samlingspunkt och därifrån utgick de första demonstrationerna mot USAs ambasad.

UTSTÄLLNINGAR

Håkan började göra en del affischer, och 1967 hade han en utställning i Gamla stan med politiska bilder. Temat var Vietnam, men bilderna handlade om det som aktivisterna gjorde här i Sverige, demonstrerade, samlade in pengar m m. Håkan ville nämligen inte göra "Luther hjälpen-bilder" och försöka tolka lidandet i Vietnam, det som senare blev vanligt bland många svenska konstnärer så länge Vietnamkriget pågick. Viktigare var, tyckte han, att visa att det fanns en opposition mot kriget, och att den arbetade med alla till buds stående medel.

Hösten samma år ställde han ut affischoriginal där bl a den välbekanta bilden "Marx och Marcus" fanns med. På våren fick han med en samling teckningar till "Unga Tecknare" på Nationalmuseum.

1968 deltog han i vandringsutställningen "Ung Generation" i stockholmsförrorten, och han var representerad på en samlingsutställning med affischer som visades i Lunds Konsthall.

Härmed var hans karriär som politisk konstnär inledd, och under åren 1968-72 tillkom de flesta av de här publicerade affischerna, flera på uppdrag av FNL-rörelsen, andra på eget initiativ.

På hösten 1968 startade han tillsammans med 6-7 andra konstnärer Folkets ateljé – en organisation som ville jobba kollektivt och anonymt och med affischens hjälp ge sin syn på aktuella händelser i Sverige och utomlands. Rörelsen var antiimperialistisk med en socialistisk grundsyn. Den mest kända affischen som Folkets ateljé gav ut år kanske den som gjordes till förmån för de strejkande gruvarbetarna 1969.

SILK-SCREEN

Håkan Nybergs affischer är alla utom en tryckta i silk-screen eller serigräfi som tekniken också kallas. Denna grafiska metod används för närvarande mycket inom reklamtrycket och kan även användas för tryck på tyg. I reklamvärlden används ofta fotoschabloner som överförs till duken på fotografisk väg.

Grundprincipen för allt silk-screentryck är att motivet appliceras på en sidenduk uppspänd på en ram. Där tyget ligger burt släpps färgen igenom. Motivet kan skäras ut för hand i en silk-screenfilm, målas med filler direkt på duken eller överföras fotografiskt. De olika metoderna kan också kombineras med varandra.

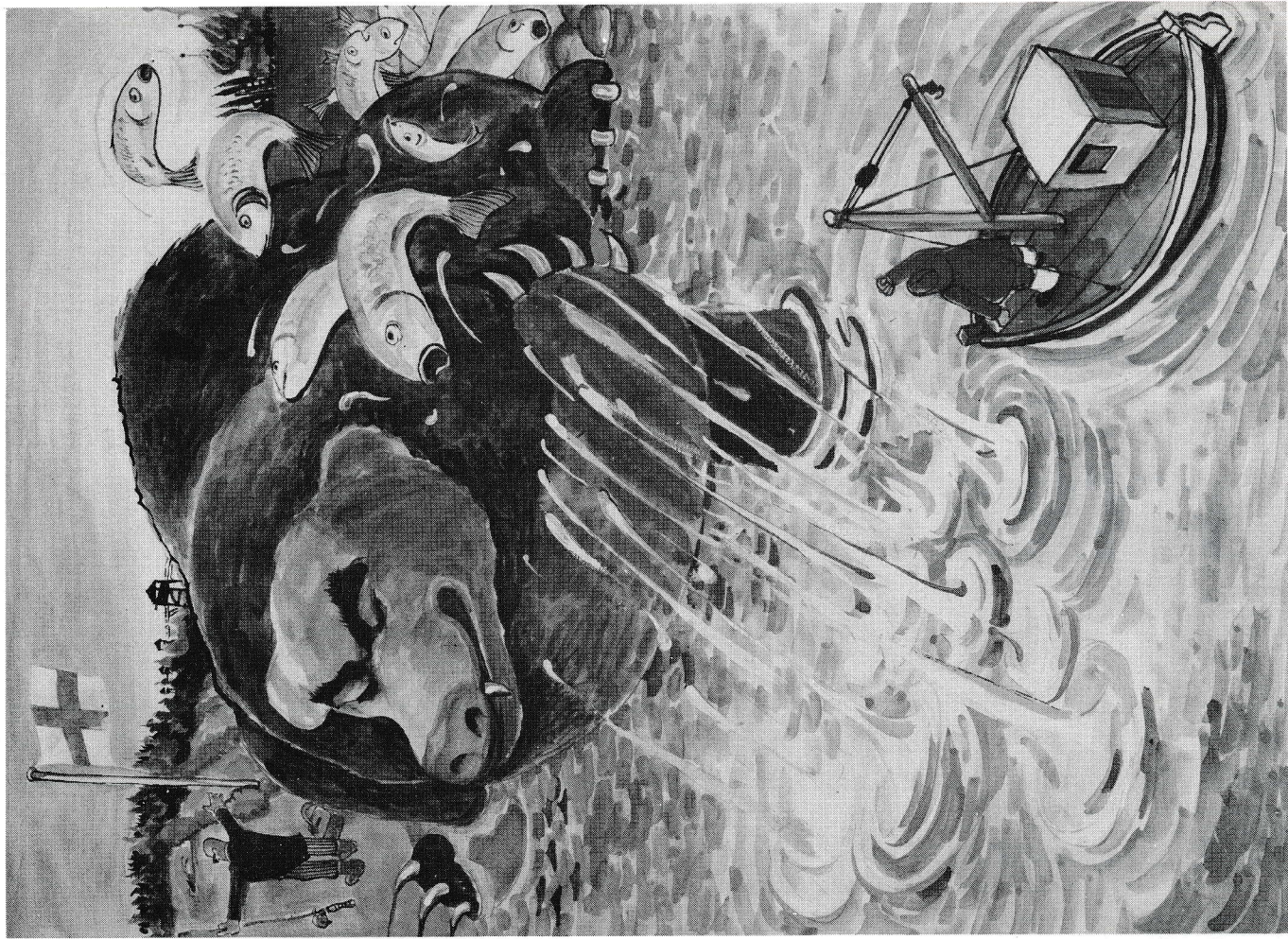
Med teknisk noggrannhet går det att få fram mycket vackra tryck. Håkan har i sina affischer använt mättade färger, men färgen kan även göras transparent så att man kan trycka flera färger över varandra och få fram ett oändligt antal färgskiftningar.

Håkan Nyberg har arbetat med silk-screentechniken både på Konstfack och på reklambyrå och byggt ett eget screenbord hemma där han tryckte sina första affischer. Av tekniken har han lärt att använda en ren linje i teckningen, att begränsa färgvalet och bygga upp bilden grafiskt. Hans bästa bilder har affischkonstens främsta kännetecken: de väcker till handling genom sitt klara politiska innehåll, de är vackra, och de syns på långt håll i gatuvimlet!

Sedan 1975 arbetar Håkan som lärare på Teckningsläraarinstitutionen i Stockholm. Dessutom illustrerar han åt tidningen Gnistan och Folket i Bild/Kulturfront. Här gör han ett värdefullt arbete, och särskilt hans historiska illustrationer i Gnistan har varit livfulla och intressanta.

Men min förhoppning är, att Håkan Nyberg såväl som andra konstnärer ska fortsätta och vidareutveckla affischkonsten, denna folkliga konstform som är så nödvändig och har så stora framtidsmöjligheter.

Annelie Jordahl

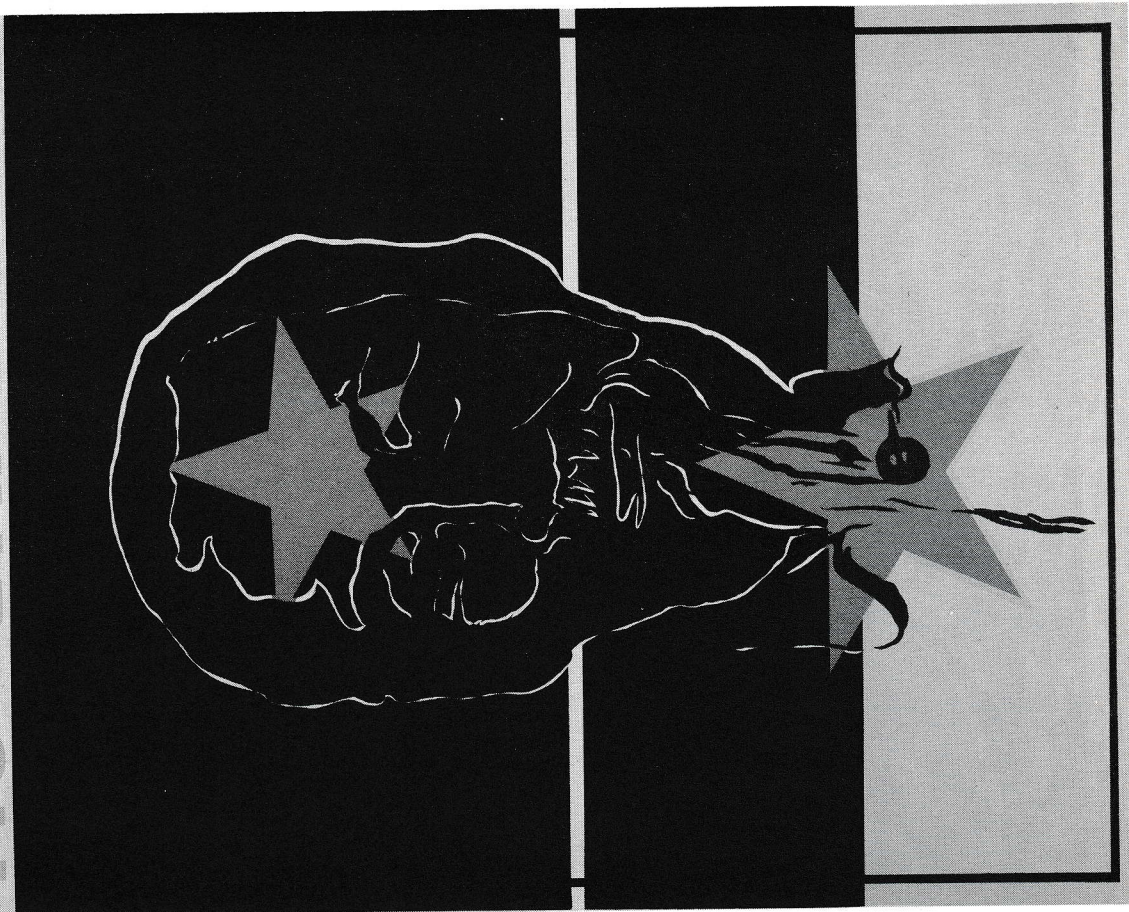

"Den ryska björnen på rovfiske i Östersjön". Affischutkast från 1978. Gouache.

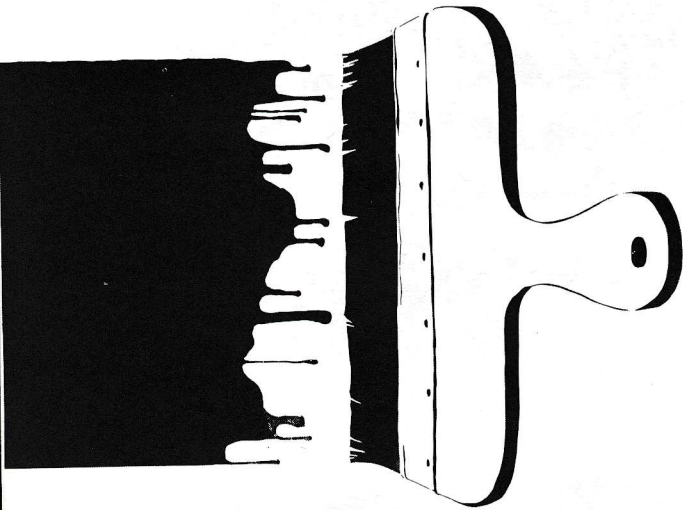
”...så länge det finns
en enda angripare kvar i vårt land,
skall vi kämpa vidare för att
förinta honom...”

Ho Chi Minh

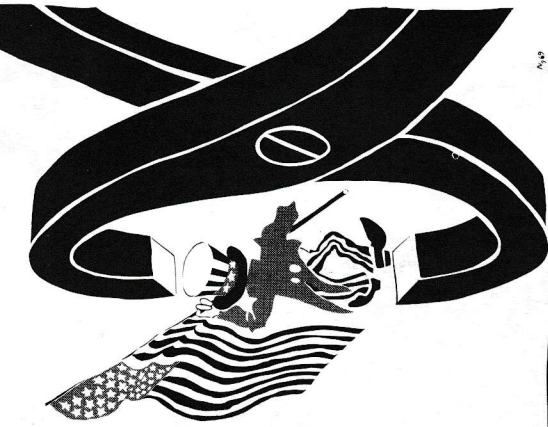
HO CHI MINH

”Ho Chi Minh”. Silk-screen tryckt i färgerna svart, blått, rött och gult. 1972.

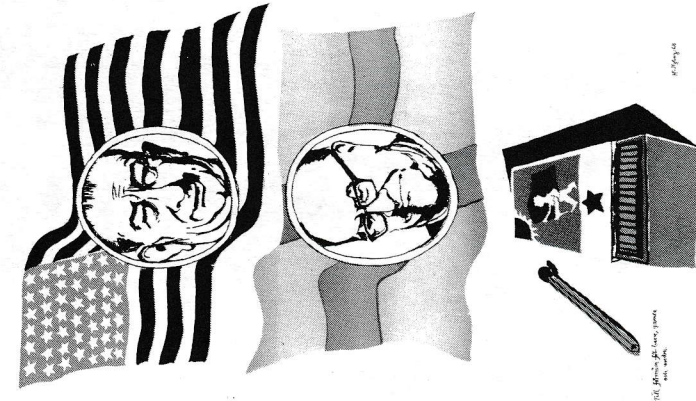

”Penseh”. Silk-screen i svart och transparent, tonande rött. 1969.

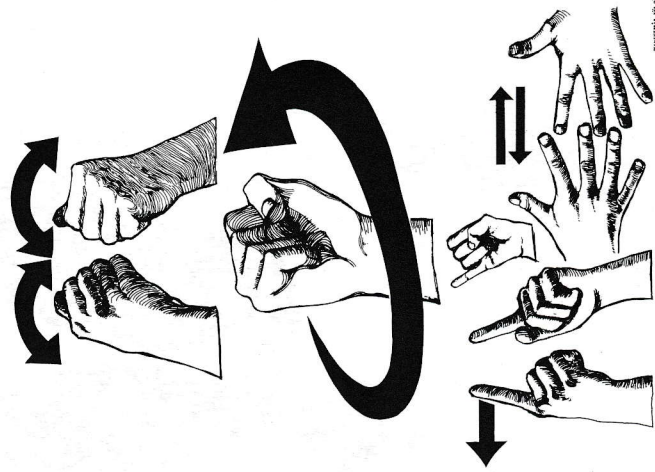

Av
**FENL
SEGRAR**

”Tängen”. Silk-screen i svart, blått, rött och gult. 1969.

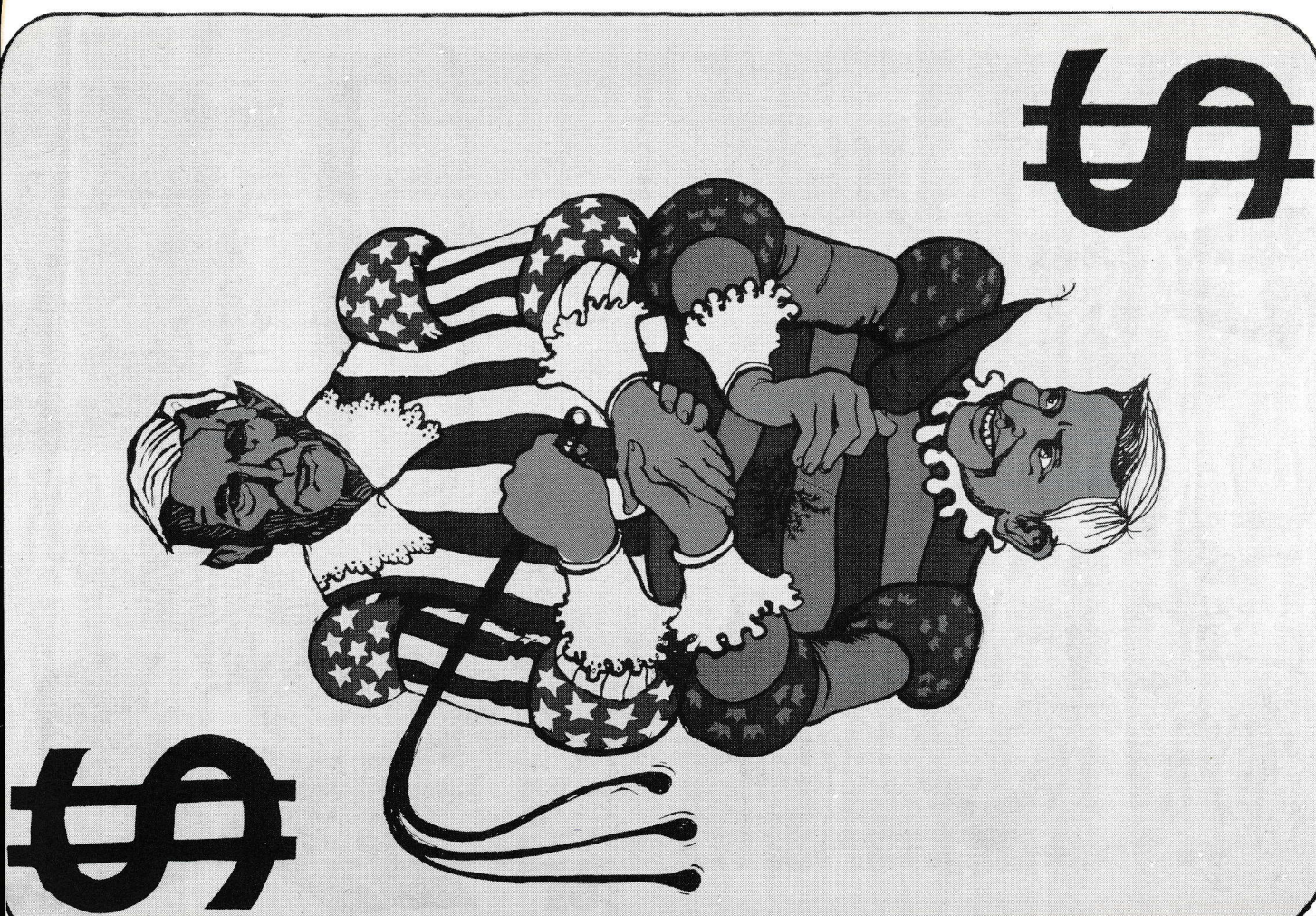

Silk-screen i blått, rött och gult. 1970.

LEVE SEGERN I FOLKKRIGET!

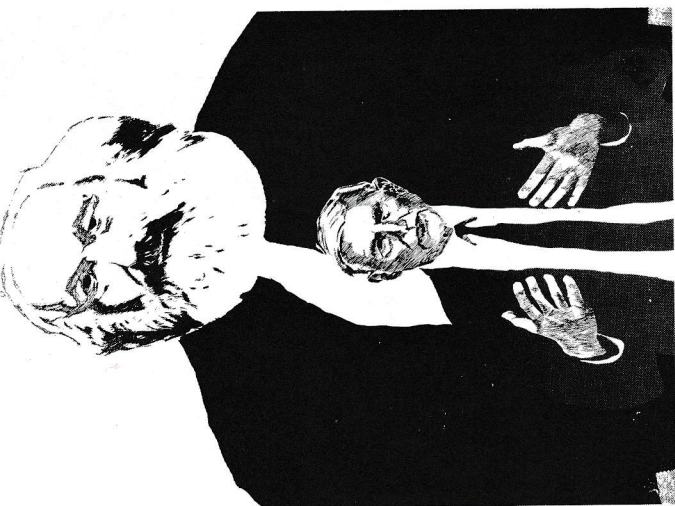
”Leve segern i folkkriget”. Silk-screen i svart, rött och brunrosa. 1969.

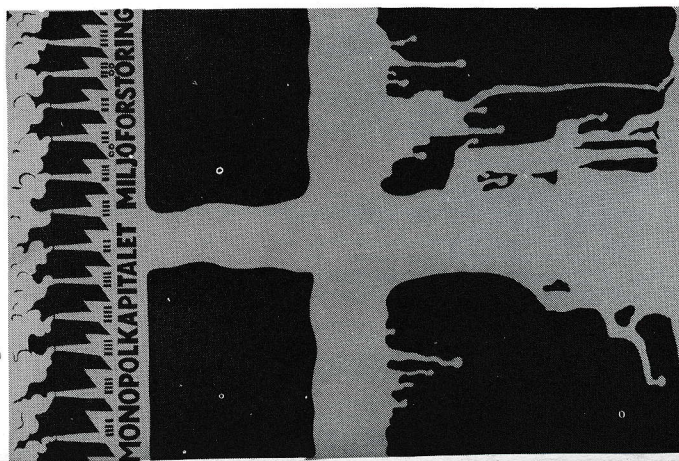
Spelkort med Wallenberg och Palme. Silk-screen tryckt i svart, blått, gult, rött och brunrosa. 1970.

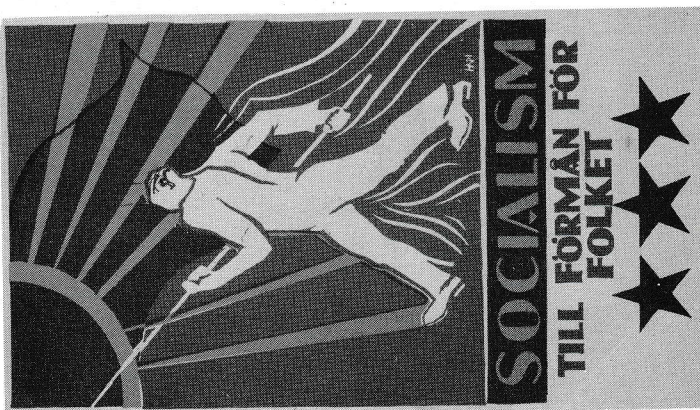
"Palme och Wallenberg". Silk-screen. Svart, blått och guld. 1970.

"Marx och Marcus". Tryckt i offset i svart och rött. 1967.

"Monopolkapitalet. Miljöförstöring". Silk-screen i blått och gult. 1971.

"Till förmån för barn, gamla och andra". Tryckt i offset i svart, blått, rött och gult. 1968.

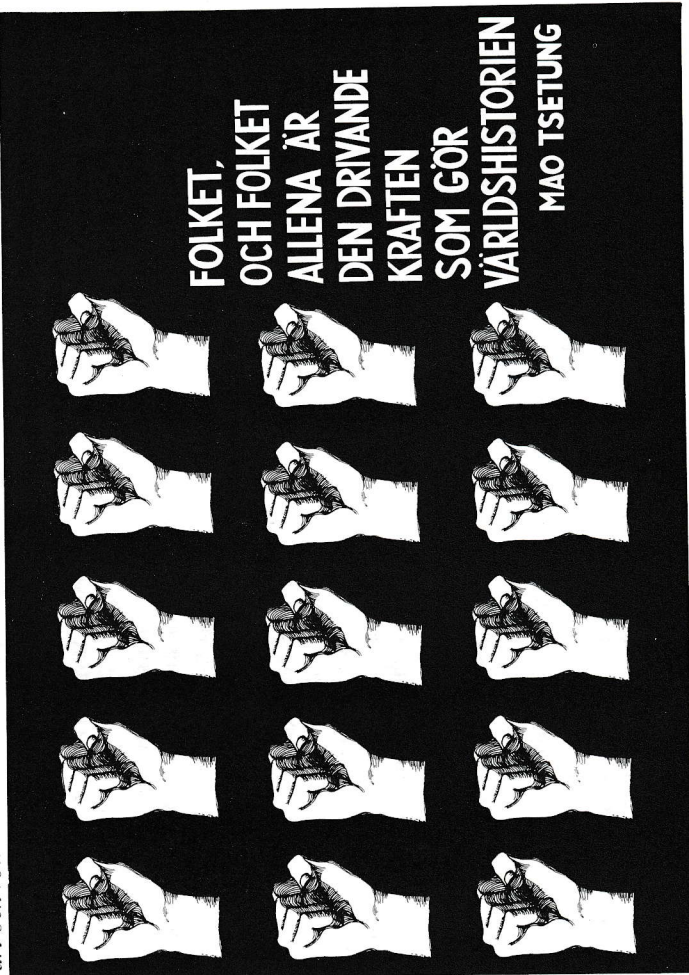
"Den långa marschen". Silk-screen tryckt i svart, blått och rött. 1972.

"USA ut ur Latinamerika". Silk-screen i svart och rött. 1968.

USA-imperialismen. Silk-screen, svart. 1969.

"Folket och folket allena..." Silk-screen i svart, rött och brunrosa. 1970.

Folket bygger

En stad, byggd av dess brukare!

Det är vad Stockholms självbyggare åstadkommit från starten år 1927 och fram till idag.

Olle Volny är en arkitekturforskare som studerat självbygget.
Hans böcker refereras här av Staffan Glassel.

Vem känner inte glädje efter att ha snickrat en bokhylla eller bakat bröd? Hur fylld av skavanker bokhyllan än är, så har man gjort den själv. Och hembakat bröd är alltid gott!

Arbetet är den avgörande skapande verksamheten och det är endast därigenom som vi kan förverkliga oss själva. Men arbetsdelningen och det ekonomiska systemet har omvandlat arbetet från ett inre behov till tvång. Det är inte längre ett uttryck för människans egen skapande verksamhet. I dagens Sverige kanaliseras istället skaparkraften i sommarstugescenarier eller småpyssel av ovan nämnda slag.

GLÄDJE I ARBETET

Engelsmannen William Morris hävdade att "konst är människans uttryck av glädje i arbetet". För att åstadkomma en folklig arkitektur eller konst måste det arbetande folket självt deltaga i arbetet. Ett exempel på detta är just att själv utforma och bygga sitt hus.

DEN SJÄLVBYGGDA NORDISKA TRÄARKITEKTUREN

Förr byggde folket sina hus själva. Som föräldrar hade man skogen. Utifrån de begränsningar som fanns i fråga om verktyg, material, förädlingsmöjligheter och kommunikationer åstadkom en nordisk träarkitektur. Karakteristiskt var en enkel och funktionell utformning och ett maximalt utnyttjande av de knappa resurserna. Var och en fick

ordna sin egen bostad. Att tillsammans med några grannar resa en stuga var inget märkvärdigt. Myndigheter och näringsliv intresserade sig inte heller för hur folk klarade sitt eget boende, i varje fall på landet.

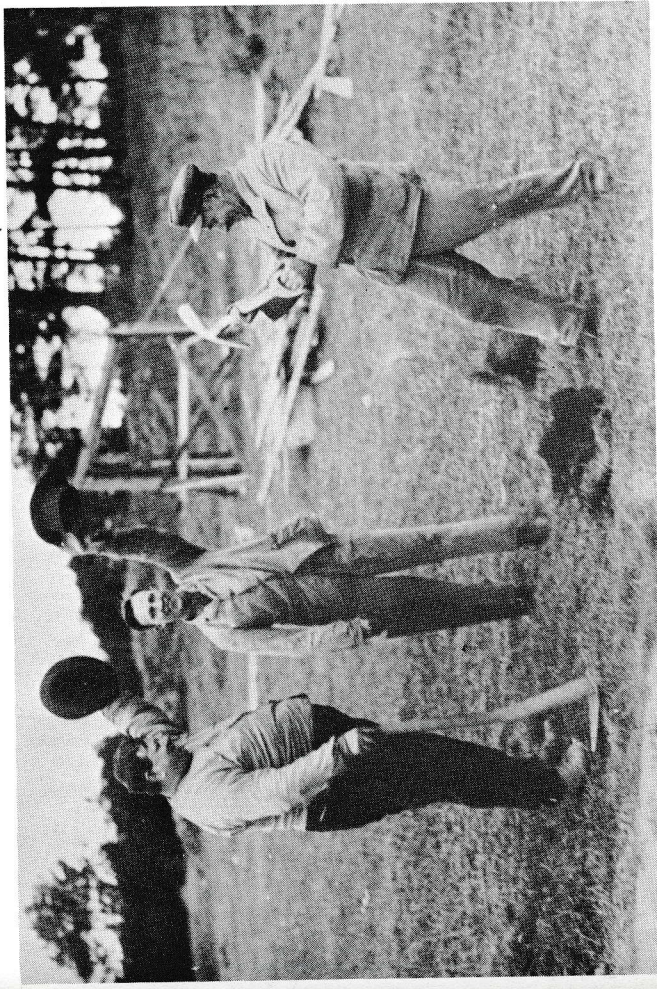
Industrialismen förändrade detta, som så mycket annat. Samtidigt växte de tekniska kraven: vatten, avlopp, gas, el, centralvärme etc skulle dras in i husen. Specialister av olika slag uppstod.

EGNAHMSRÖRELSEN OCH SJÄLVBYGGERIE

Men på landsbygden fanns och finns självbygget till stor del kvar. Man lejer hjälp till de tekniska installationerna men bygger resten själv.

Ur detta spontana självbyggeri växte till viss del egenhemsrörelsen fram. Andra rötter finner man i riksdagsdebatten i slutet av 1800-talet. Där diskuterades då hur man skulle bereda egna hem på landsbygden åt arbetare och på så sätt motverka uppkomsten av ett industriproletariat. Samtidigt bands arbetaren vid den skuldsatta stugan och fick svårare att agera vid t ex en arbetskonflikt. Men naturligtvis var ett eget hem också en mycket positiv sak för arbetarfamiljen.

Arbetarnas ökande trötthet gjorde självbygget möjligt. Många av egenhemsstugorna byggdes genom mer eller mindre organiserat självbyggeri.

Det första spadtaget, den 20 april 1927. Byggare Andersson med son samt stadens representant lugger i.

STOCKHOLMS STADS ORGANISERADE SJÄLVBYGGERI

Stockholms starka expansion i början av seklet medförde stor bostadsbrist. Tack vare framsynt markpolitik införskaffade staden samtidigt stora markområden: Enskede, Hägerstensåsen, Svedmyra och Södra Ängby bland andra.

Efter en motion från högermannen J S Hedström, som stöddes av socialdemokrater och kommunister, startades så i november 1926 småstugebyrån (1967 omdöpt till småstugeavdelningen = SMÅA).

I den första omgången satsades på 200 små egna hem. Av kontantinsatsen för anläggningskostnaderna stod självbyggarna genom sina arbetsinsatser för ca 10 procent och staden för resten.

Den 21 maj 1927 restes den första stugan i gamla Enskede. Man fick själv gräva grund, sätta gjutförmarna, gjuta, resa stommen och göra alla de otaliga småarbeten som behövdes. Det var endast de rent tekniska installationer

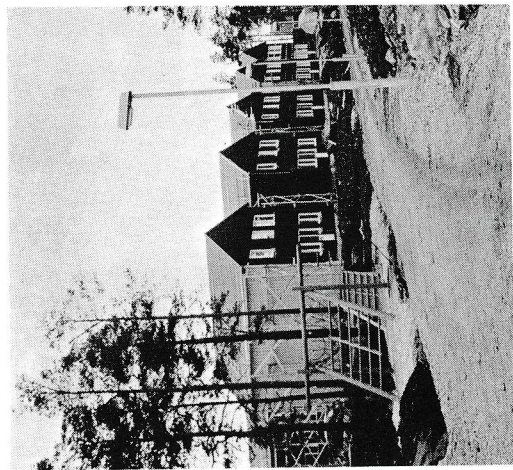
erna som utfördes av "fackmän". Ritningar och stadsplan stod småstugebyrån för.

Den långt drivna standardiseringen gjorde att kostnaderna vad gäller de prefabricerade detaljerna (fönster, dörrar, VVS etc) kunde pressas. År 1943 uppskattade man att kostnaderna för ett hus nedbringats 30 procent genom självbygget, 10 procent genom den egna arbetsinsatsen och 20 procent genom standardisering och möjlighet till central upphandling.

EN STAD, BYGGD AV DESS BRUKARE

Självbygget blev snabbt populärt. 600 personer hade anmält sig till de första 200 stugorna. Det var främst kroppsarbetare med måttliga inkomster och småbarn som fick chansen att bygga.

4 år efter det att den första stugan blivit rest hade självbyggarna byggt 1 000 småhus. Den begränsande faktorn blev och är fortfarande tillgången på mark. Just nu (våren 1978) diskuteras en omorganisation av SMÅA till ett

Dagens självbyggeri, år 1976 i Hässelby.
Foto: Ingrid Volny

regionalt småhusbolag. Man skulle då kunna bygga också i grannkommunerna som har mycket byggbar mark kvar.

Fram till år 1976 har Stockholms självbyggare, genom SMÅA, byggt 11 985 hus, vilket motsvarar en ort på ca 50 000 invånare. En medelstor svensk stad, byggd av dess brukare!

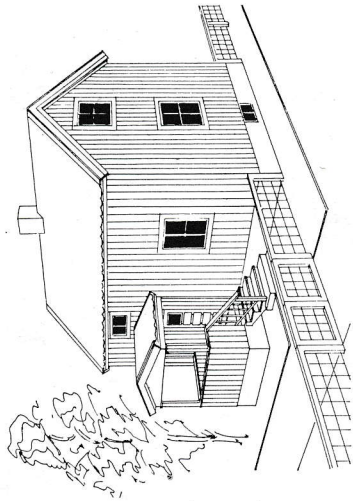
Det har inte heller kostat staden någonting. Tvärtom har under de gångna 47 åren bildats en fond som nu innehåller 20 miljoner kronor.

VILKA ÄR DET SOM BYGGER?

De som byggde var huvudsakligen kroppsarbetare i de lägre inkomstgrupperna. På senare tid har andelen kroppsarbetare minskat, men inte snabbare än i det övriga samhället.

Det som kanske utmärker självbyggarna är ett visst självförtroende och initiativförmåga. Man kan också konstatera att andelen hushåll med socialhjälp är låg och även så det sociala indexet (sammansättning av olika variabler som polisingripande, barnavårdsnämnd, sjukdom, socialt understöd m m).

Tidigare ansågs de självbyggda områdena som "proletära" där det bodde "reält folk" men denna kategorisering har mer eller mindre försvunnit.

En av de dussintals hustyperna.

VAD TYCKER BYGGARNA?

Vid arkitektursektionen, KTH, finns en forskare, Olle Volny, som undersökt självbygget i Stockholm och skrivit de böcker som legat till grund för denna artikel.

Han gjorde år 1975 245 intervjuer med självbyggare i Stockholm. Svaren redovisar en kompakt positiv inställning till självbygget. Att bygga ett eget hus ger en djup tillfredsställelse. Kommentarer som "det är det bästa jag gjort i mitt liv", "självbyggeri är jobbigt, tungt och skitigt – men roligt, det bästa som hänt mig" och "självbyggeri är bra, därför att man vet att man lever" understryker detta. Genom att skapa själv, förverkligar man sig själv.

Olle Volny konstaterar också att:

"ett byggande som utgår från att vi föds med två händer och ett huvud att tänka med har framtiden för sig. Möjligen kan jorden då göras till ett hem för alla."

Staffan Glassel

Källor:

Olle Volny: *Organiserat självbyggeri i Sverige 1927-1976*, Arkitektursektionen, KTH 1976

Olle Volny: *Arkitektur genom eget arbete*, Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm 1977
Tidningen *Stockholm* 3/1978: "Var finns plats för nya småhus?"

Åter till solen!

I Förr och Nu 3/77 skrev Tommy Hammarström en artikel om Marx och tekniken, och hävdade att vi, i ljuset av dagens miljörelse, måste revidera de marxistiska teorierna beträffande den tekniska utvecklingen. Svante Svensson svarade i 1/78 att det inte var nödvändigt med en revidering eftersom Marx dialektiska filosofi byggde på och förutsatte att vetenskapen utvecklas.

Men vissa grundläggande föreställningar hos Marx måste vi ändå göra upp med hävdar Tommy Hammarström i ett nytt inlägg, som främst handlar om den tekniska utvecklingens förändring efter andra världskriget.

LOGISK KULLERBYTTA?

Jag tycker att jag redogjorde ganska klart för denna dubbla syn på tekniken i min artikel i Förr och Nu 3/77. Men tydligen inte eftersom Svante Svensson i sitt svar i F & N 1/78 hävdar att jag inte alls uppfattat Marx dialektik, utan beskrivit den som en logisk kullerbytta. Så var det alltså inte jag är helt införstådd med Marx dialektiska resonemang. Men *samtidigt* kritiserar jag Marx för att hans inställning till tekniken var odialektisk.

Detta, å andra sidan, låter kanske som en logisk kullerbytta, men det är återigen samma "berömda, men ofta missförstådda dialektik". Jag ska förklara närmare:

Marx utgår ifrån, som Svante Svensson skriver, att det finns två sidor i varje företeelse, och när det gäller den tekniska utvecklingen kunde han alltså skildra den ytterst kritiskt, samtidigt som han ansåg den vara förutsättningen för människans slutliga frigörelse. Det som avgjorde teknikens roll var *hur* den användes och i *vems* intresse. Det var makten i samhället, eller produktionsförhål-

Är tekniken ond eller god?
Karl Marx beskrev 1800-talets snabba industrialisering som helvetets förgård: "I fabriken existerar, oberoende av arbetarna, en död mekanism och de införlivas med den såsom levande bihang. Den trista upprepningen av ett ändlöst arbete där samma mekaniska process ständigt på nytt måste genomgå, det liknar Sisufos arbete."

Men samtidigt menade Marx att maskinerna var en revolutionär kraft, och industrialismen något progressivt ty den "betraktar och behandlar aldrig den form, som produktionsprocessen för ögonblicket har som något evigt och oföränderligt. Dess tekniska grundval är därför revolutionär. . ."

Teknikens utveckling blev en ond kraft under kapitalismen, menade Marx. Men med ett annat samhällssystem skulle den bli en frigörande kraft.

Marx svar på frågan var alltså ett dialektiskt ja: tekniken är både ond och god – det beror på de yttre omständigheterna vilket som gäller.

landena, som gjorde tekniken ond eller god. Men samtidigt menade Marx att den tekniska utvecklingen i sig, industrialismen som sådan, var något odelat gott. Samhällets tekniska grundval var revolutionär.

Det är just på den punkten – bland annat – som jag anser det nödvändigt att revidera Marx. Han uppfattade inte att den tekniska grundvalen också hade två sidor – och det var kanske inte så lätt att göra det i mitten av artonhundratalet. Men tekniken utvecklades, ändrade karaktär, och så småningom hände det som brukar hända i historien: den revolutionära kraften vändes till sin motsats och blev reaktionär.

NÄR UTVECKLINGEN VÄNDE

Det är mycket lätt att se exakt när detta hände (när utvecklingen tog det dialektiska språnget och övergick i en ny kvalité, för att fortsätta den filosofiska retoriken). Det var decennierna efter andra världskriget.

Jag kan illustrera det med några siffror:

- År 1945 var den totala produktionen av råolja i världen 250 miljoner ton. 1973 var siffran tio gånger högre, 2 500 miljoner ton. På samma tid fördubblades kolproduktionen från 1 100 miljoner ton till 2 200 miljoner ton.
- År 1945 konsumerade jordbruket 10 miljoner ton konstgödnings i världen. 1974 hade förbrukningen stigit till 82 miljoner ton.
- År 1946 tillverkades 136 miljoner kilo syntetiska organiska kemikalier. 1974 var siffran 17,7 miljarder kilo – etthundtrettio gånger mer.
- År 1950 fanns det 252 000 registrerade personbilar i Sverige. 1976 hade antalet ökat till 2 881 000 – nästan tolv gånger mer.
- Kring sekelskiftet bodde knappt tretio procent av svenskarna i tätorter. 1956 var det sextio procent och idag är det nittio procent. Efter kriget blev Sverige definitivt ett storstadssamhälle.

BABELS TORN

Industristaternas utveckling efter andra världskriget är helt unik. Historien upprepar sig visserligen aldrig, med det som hänt de

senaste trettio åren skiljer sig på ett avgörande sätt från all tidigare samhällsutveckling. Det är nog sant, som Svante Svensson skriver, att mänskliga samhällen alltid karaktäriseras av att de varit mer eller mindre tekniska, men aldrig förr har vi upplevt en teknisk omdaning som gått så oerhört snabbt och som förändrat våra livsvillkor så i grunden som efter 1945.

Vi håller verkligen på att bygga Babels torn – det är dessvärre ingen myt som Svante Svensson tror. Praktiskt taget all miljöförödelse som plågar den industrialiserade världen idag och som hotar grundvalarna för vår existens, är en följd av efterkrigstidens industriella explosion:

- Förbränningen av fossila bränslen ökar snabbt koldioxidhalten i luften, vilket så småningom kommer att påverka klimatet – och vad det leder till kan vi bara förskräckt gissa oss till. Eldningen av kol och framförallt olja har ökat mycket hastigt efter 1945, och fortsätter vi med samma fart som hittills kommer alla tillgängliga reserver vara förbrukade kring år 2 100. Då har luftens koldioxidhalt stigit åtta gånger.

• Eldningen av kol och främst olja har vidare ökat svavelnedfallet över kontinenterna från det "normala" 20 miljoner ton årligen till 70 miljoner ton (med normalt menas här tillståndet innan människan började använda fossila bränslen). Våra känsligaste sjöar i mellersta Sverige har som en följd av detta redan dött och kalkfattiga jordar utarmas snabbt. Skånska bönder som jag nyligen talat med säger att de måste kalka sina åkrar mer för vart år, för att hejda försurningen.

HOTET MOT HAVET

- Oljeutsläpp, syntetiska och oförstörbara gifter som DDT och PCB, giftiga tungmetaller som kvicksilver, bly, kadmium och krom, syntetiska tvättmedel, vattenklosetter och konstgödnings har snabbt förstört och förgiftat sjöar, vattendrag och hav.

Från 1945 till 1960 ökade utsläppen av organisk substans i svenska vatten från 30 000 ton till 75 000 ton per år. Utsläppen av fosfor ökade från 1 500 ton till 7 000 ton un-

der åren 1945-1965. En massiv och världsumik insats av reningsverk har sedan vänt kurvorna och utsläppen av organisk substans är nere på 40-talets nivå och fosforutsläppen har sjunkit till 3 500 ton.

Men de oförstörbara gifterna och tungmetallerna har man inte fått bukt med och oljeutsläppen bara ökar i omfattning. Östersjön har på sistone blivit ett klarare men giftigare hav. Sälarna har blivit ofruktsamma av DDT och PCB och är snart försvunna. Var tionde gädda som fångas i Stockholms skärgård är sjuk av bölder och man har nu hittat samma sjukdom även på strömming. De första rapporterna om böldsjuka fiskar kom först i mitten av sextiotalet.

- Den petrokemiska industrin som växte upp efter andra världskriget har skapat ännu och produkter som inte tidigare förekommit i naturen: en lång rad plaster, syntetiska fibrer, färgämnen, tvättmedel, bekämpningsmedel osv. Dessa ofta oförstörbara material hamnar förr eller senare i naturen som en förorening. Barry Commoner berättar i *Maktens armad* (Aldus) att vetenskapsmän som trälär på öppna havet med finmaskiga nät numera alltid hittar små olikfärgade kulor

Det finns, för att återgå till den inledande frågan, både en ond och en god teknik – och vi kan välja den ena eller den andra. Men vad påverkar valet? Varför slog industristaterna in på den onda vägen? Eller den

Jag vill hävda att den tekniska utvecklingen efter andra världskriget gått så långt att den blivit en destruktiv kraft. Vårt samhälles tekniska grundval är numera reaktionär. Och detta gäller i vilket samhällssystem som helst. En revolution skulle inte automatiskt förändra något: om vi fortsätter den nuvarande utvecklingen med socialistiska förtecken blir resultatet lika förödande.

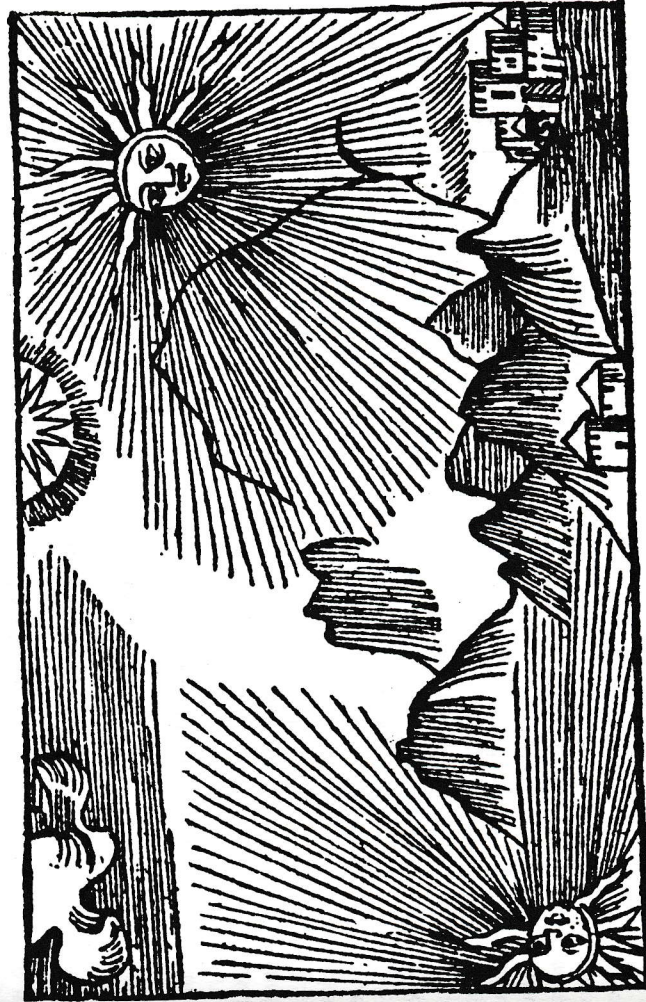
EN REAKTIONÄR TEKNIK

EN REAKTIONÄR TEKNIK

Jag vill hävda att den tekniska utvecklingen efter andra världskriget gått så långt att den blivit en destruktiv kraft. Vårt samhälles tekniska grundval är numera reaktionär. Och detta gäller i vilket samhällssystem som helst. En revolution skulle inte automatiskt förändra något: om vi fortsätter den nuvarande utvecklingen med socialistiska förtecken blir resultatet lika förödande.

Det finns, för att återgå till den inledande frågan, både en ond och en god teknik – och vi kan välja den ena eller den andra. Men vad påverkar valet? Varför slog industristaterna in på den onda vägen? Eller den

EN REAKTIONÄR TEKNIK

hårda vägen för att anknä till den aktuella miljödebatten, som allmer handlar om just detta: valet mellan hård (ond) teknik och mjuk (god) teknik.

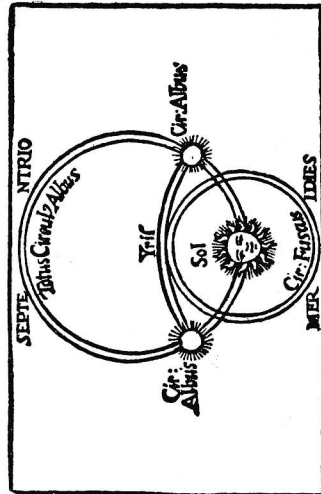
Det avgörande var inte samhällssystemet, det kan man lätt se: planekonomierna i öst och marknadsekonomierna i väst har beskrivit samma utveckling. Det var något helt annat som fällde avgörandet:

Energikällan

OLJAN BAKOM ALLT

Förutsättningen för hela expansionen efter andra världskriget var en fritt flödande, billig, lättillgänglig och lättanvändbar energi, nämligen oljan.

Oljan var till exempel nödvändig för jord-

brukets rationalisering. Traktorer, skördetröskor, konstgödsel och kraftfoder ersatte mänsklig arbetskraft, hästar, stallgödsel och vallodlingar, och varje förändring kostade allt större insatser av energi, dvs olja. I dag har det gått så långt att det svenska jordbruket skulle falla ihop som en sprucken ballong utan olja. Vår omskrutna självförsörjningsgrad är en stor bluff och i ett krigstillstånd skulle oljebristen mycket snabbt skapa en akut livsmedelsbrist i landet.

Jordbrukets rationalisering möjliggjorde städernas snabba expansion, vilket i sin tur förutsatte ett ordentligt utbyggt distributions- och kommunikationssystem, alltså bensindrivna fordon. Städerna krävde vidare en rationell uppvärmning av bostäderna, vilket förstas klarades med billig olja.

Man kan hålla på hur länge som helst och nysta i historien efter andra världskriget, och ständigt ska man finna samma magiska produkt djupast ner bland trådhärvorna. Ta en sådan sak som snabbköpen. De utvecklades i mitten av femtitalet och dominerade snart hela livsmedelsförsäljningen. Men de hade aldrig fungerat utan en helt ny förpackningsteknik. Den kunde utvecklas tack vare plasten – som framställdes av olja.

Den bistra sanningen är att hela den samhällsstruktur som vi byggt upp efter andra världskriget står och faller med oljan. Utan olja skulle vi frysa ihjäl eller svälta ihjäl. Så illa är det faktiskt, men varför är det egentligen det? Trots allt var det inte länge sedan vi faktiskt klarade oss utan en droppe olja.

Jo, det beror på att oljesamhället bygger på en *lagrad* och *ändlig* energikälla, medan tidigare samhällen i huvudsak förlitade sig på förnyelsebara energikällor som vind, ved, vatten och hö, med andra ord på solens ständiga flöde.

BORT FRÅN SOLEN

Historien om industrisamhällets framväxt är också historien om hur människan med hjälp av lagrade energiresurser som kol, olja, naturgas och sedermera kärnkraft gjorde sig alltmer oberoende av solen.

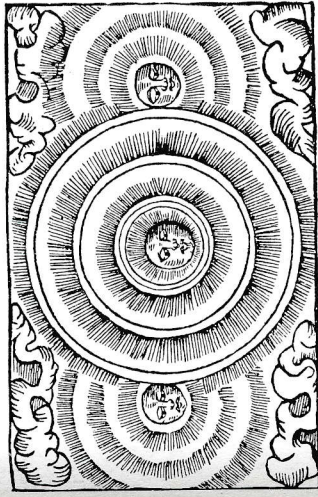
Det är anmärkningsvärt att Marx inte observerar detta.

Han analyserade de sociala och ekonomiska förändringarna; förklarade tydligt varför den borgerliga revolutionen var nödvändig för att riva ner de feodala skrankor som stod i vägen för den industriella utvecklingen. Men han såg inte de *naturliga* hinder som också fanns för det tekniska framåtskridandet. Det feodala systemet satte sina gränser, men även solen gjorde det. Så länge människan var beroende av förnyelsebara energikällor, kretsloppsresurser, var hennes utvecklingsmöjligheter klart begränsade. Kolet sprängde denna gräns, och oljan i ännu högre grad. Nu rusar vi vidare med hjälp av kärnkraft, så småningom med breedreaktorer (plutoniumenergi) och slutligen med fusionsenergi, vilket inne-

bär att vi bygger oss våra egna solar. Se not!

Med kol och olja kunde människan för första gången i historien kliva ut ur det naturliga kretsloppet och skapa ett liv vid sidan av solen. Detta gav henne enorma möjligheter, men innebar samtidigt enorma faror. Det var detta som gjorde vårt samhälle så sårbart.

Nu invänder säkert någon att även de fossila bränslena skapats av solen, och det är vis-

serligen sant. Men det som gjort dem till en sådan befriande och farlig kraft, är att vi använder dem så oerhört snabbt:

På ett enda år bränner vi idag upp lika mycket kol och olja som solen skapat under en kvarts miljon år.

Läs den sista meningen noga: där ligger nyckeln till hela den industriella expansionen – och förklaringen till den svåra miljöförstörelsen. Det säger sig självt att om man på ett år gör av med resultatet av 250 000 års arbete drabbas man av en kraftig baksmälla.

ÅTER TILL SOLEN

Av detta följer klart vad vi måste göra: återvända till solen.

Nu hör jag ropen. Han vill driva oss tillbaka till liar och backstugor! Vi ska gå i skinn och tugga hö! Vi ska köras på skogen!

Men låt oss försöka se även detta problem dialektiskt: det går nämligen att återvända till solen och samtidigt utnyttja de lagrade energiresurserna. Vad jag talar om här är en rörelse, en riktning, som leder mot ett samhälle där vi anpassar oss till de naturliga kretsloppen så långt det är möjligt.

Vi kan eliminera friktionerna mot naturen, men vi kan välja en teknisk utveckling som minskar nötingen avsevärt. Nu har vi istället slagit in på den andra vägen, mot kärnkraftssamhället, och vänt solen och naturen rygsen och följden blir oundvikligen en katastrof – för naturen och för människan.

Ty trots allt är hon natur, och detta måste vara utgångspunkten för vårt arbete.

Tommy Hammarström

FOTNOT:

Fusionskraften bygger på samma process som sker på solen: två väteatomer smälter samman till en heliumatom, varvid en stor mängd energi frigörs. Detta är också principen för en vätebomb. Människan har dock inte lyckats tämja denna kraft, och alltför vetenskapsmän börjar tvivla på att vi någonsin kommer att klara av det. Temperaturen blir nämligen så oerhört höga – flera miljoner grader.

Illustrationerna är hämtade ur Olaus Magnus: Historia om de Nordiska Folken, första gången tryckt i Rom år 1555. Omtryckt år 1976 av Gidlunds förlag.

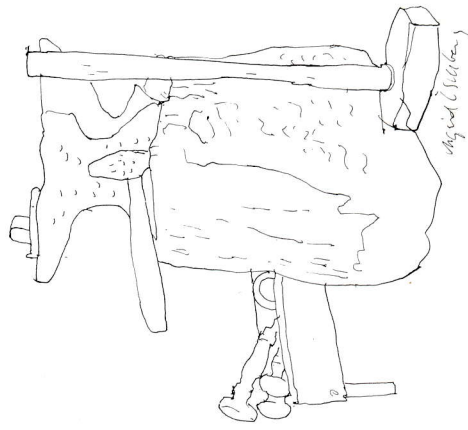
Hantverksbilder från Ängelholm

På Ängelholms Hantverksmuseum finns en rad hantverkare arbetsmiljöer sparade. Ingrid Österberg har gjort några teckningar från museet som visar hur man smidde, sydde handskar, behandlade hudar och tillverkade skor.

Detta borde alla tycka om att se. Ängelholms Hantverksmuseum. Över kullerstenarna, till ett stramt hus av mörkrött tegel, återkommer jag till en rad olika hantverkare arbetsmiljöer som sparats här. En stunds upplevelser av estetiska värden, som tidigare hörde till var mans vardag, väntar.

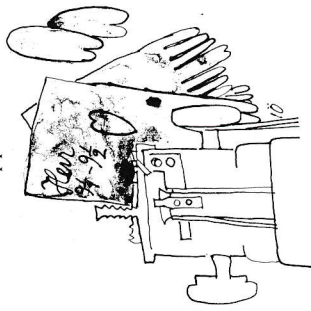
Muséet grundades 1912. Syftet var att visa yrkenas utveckling i historien, men man får enbart se en period. Med material, halvfärdiga och färdiga föremål skulle främst lärlingar ges undervisning om tillverkningen.

Vid Rönneå fanns den riktiga leran och Ängelholm har haft många "pottemagare". I detta småstadsmuseum är skyltarna föredömligt fåtaliga. Dock erbjödes i bottenvåningens keramikavdelning vissa uppgifter från slutet av skräpperioden. En gång vid mitten av artonhundratalet kunde man räkna nio kruk- och kakelugnskeramik. Ögat vilar vid kärlet

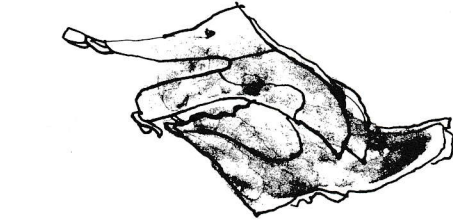

Svetsarens föregångare smidde vid stället, som placerades på en grov trästock, ett underlag som gav efter något.

Men det är på de övre våningarna som själva målet för utflykten finns. Snickarens välgjorda verktyg och kopparslagarens omgivning tillsammans med vävstolen, som kan ses som en kontrast, eftersom detta kvinnohantverk ännu inte uppslukats av historien.

Mönster med god passform, som här på teckningen, blev först så småningom mode. På herrarnas handskar tidigare var det dekorativa det viktigaste.

Vid skomakarens maskin hänger halvfärdiga stövlar.

Samerna i historia och framtid

Om fyra nyutkomna böcker

Den som vill läsa om samer behöver inte sakna lektyr. För vart år ökar litteraturen om samerna alltmer och så även förra året, då fyra viktiga verk utkom. Två av dem var faksimileutgåvor av klassiska 1800-talsverk, de två andra handlar om samerna idag. Jan Garnert skriver här om dem.

Skytteanska samfundet i Umeå står för den välkomna nyutgåvan av Petrus Laestadius Journal för första året af hans tjänstgöring såsom missionaire i Lappmarken, från 1831, och hans Fortsättning af Journalen. . . , från 1833.

Bakom titlarna döljer sig den drygt 1 000 sidor lättlästa, bitvis spännande och humoristiska och nästan aldrig tråkiga skildringen av Laestadius resor i Pite lappmark åren 1827-1832. Journalen inleds med att Laestadius från Själevad, vid nuvarande Örnsköldsvik, beger sig norrut mot Arjeplog för att tillträda en tjänst som missionär i Pite lappmark. Och snart är man mitt uppe i och engagerad av Laestadius ständiga och utförliga kommentarer av allt han passerar. Främst är Laestadius kanske intresserad av kyrkans arbete, religionens utbredning och undervisningens ställning, men när han diskuterar de sakerna skildrar han samtidigt så mycket annat, till exempel samernas möjligheter att ha barnen i skola. Journalerna berättar bland annat om marknaderna, skjutsväsendet, tingsförhandlingar, läseriet, jolk, åkdon, högtidsseder, fiske, nödbröd, skogssamernas liv, renstödler, Nasafjälls gruvbrytning. En varken och uppmärksam resenärs intryck har blivit en detaljrikt levande och påtaglig kunskap om hur människorna i främst Pite lappmark levde i början av 1830-talet.

Laestadius, som var av samisk härstamning, har mycket kritik mot civila såväl som kyrkliga myndigheters verksamhet i lappmarken. Samerna skriver han mycket om liksom han också har mycket att berätta om nybyggarsväsendet. Han kommer också in på konflikter mellan nybyggare och samer.

Ibland kan man bli lite trött på Laestadius självgodhet. Visst berättar han om förhållanden i lappmarken, men det är han själv som är den givna huvudpersonen kring vilken allt verkar kretsa.

Tidigare har Journalen återutgivits på 1920-talet, men Förlagningen. . . har bara funnits i originalutgåvan från 1833. Att Förlagningen nu kommer ut är därför en viktig händelse. Skytteanska samfundets utgåva av Journalerna omfattar också en särskild volym där Arne Nordberg skrivit en inledning om Petrus Laestadius och hans båda Journalers tillkomst. Volymen innehåller också ordförklaringar, person- och ortregister samt en mycket omfattande kommentar till Laestadius text. Kommentarna, som Arne Nordberg står för, ökar utbytet av läsningen avsevärt då de sätter Laestadius' text i det sammanhang som en läsare av idag behöver för att helt kunna följa med i berättelsen och få ut allt av den. Kommentarna inspirerar också till vidare läsning av den litteratur som Nordberg anför.

Inga Panti och hennes dotterdotter från Tuorpons sameby i Jokkmokks socken, 1868.
Fotot är taget av Lotten von Dübens och med tvåobjektivskamera.

I LAPPLAND FÖR 100 ÅR SEDAN

1873 utkom ett annat numera klassiskt verk om samerna, **Gustaf von Dübens Om Lappland och lapparne, företrädesvis de svenske. Ethnografiska studier.** Boken är ett verk på drygt 500 sidor och resultatet av ett omfattande arbete.

Petrus Laestadius såg på världen med prästmännens ögon. Gustaf von Düben kom till Lappland som vetenskapsman. Han var född 1822, blev fil dr vid 22 års ålder och reste samma år på en naturvetenskaplig resa till Indien och Kina. Efter medicinstudier i Stockholm arbetade han som läkare vid flera olika kliniker. Han blev medicine doktor och professor i patologisk anatomi vid Karolinska institutet, en tid var han ordförande i Svenska Läkaresällskapet och han var också professor i målareanatomi vid Konstakademien i Stockholm. Vid Högre lärarinneseminariet undervisade han i fysiologi och hälsolära. Under flera år var Gustaf von Düben medlem av riksdagen och även statsfullmäktigeledamot i Stockholm.

Medicinen hade alltså flera konkurrerande sidointressen, och ett av dessa ledde honom

Kulturhistoria

De som rest till Lappland för att få material till en beskrivning av samerna är många, men von Dübens studie nådde längre och djupare än det mesta som dithills hade skrivits om samerna. Hans arbete är inte något glättad reseskildring där samerna figurerar som exotiskt folk, utan en omfattande sammanställning av fakta från litteraturstudier och samtal med folk i lappmarkerna. En oerhört detaljerad och än i dag ofta använd och återopad etnologisk beskrivning av samerna och deras kultur. Systematiskt behandlar von Düben till exempel dräktskick, jakt, flyttningar, seder, folktro, språk, historia. Allt är lätt att hitta

genom ett sakregister.

Med sin uppläggning och tidsmässigt faller von Dübens bok in i raden av stora etnologiska skildringar som utkom vid den här tiden. Gunnar Olof Hyltén-Cavallius, som brukar kallas den svenska etnologens fader, utger sin studie *Wärend och windarne* 1863-1868, Nils Månsson Mandelgren reser samtidigt med von Düben i Norrland. Mer lokalt inriktade var Gabriel Djurklous 1874 utkomna *Unarsboarnes seder och lif* och Nils G Bruzelius' *Allmogelivet i Ingelstads härad i Skåne*... från 1876. Listan skulle kunna föras vidare men visar att folkkulturen vid den här tiden drog till sig skribenter av skilda

Sorselesamer i Ammannäs. Fotot togs då von Dübens i början av juli 1871 gjorde en utfärd från Sorsele längs Vindelälven upp till Ammannäs där samer och nybyggare samlats för dop, bröllop och nativardsgång.

slag. Under den här perioden utkom också två kulturhistoriska verk som ville skildra hela Sveriges kulturhistoria; Hans Hildebrands *Sveriges medeltid*, som började utges 1879, och August Strindbergs *Svenska foket*, 1881-1882.²

von Dübens intresse för samerna hade inte samma utgångspunkt som de ovan nämnda författarnas motiv för att söka sig till kulturhistorien.³ von Düben var en naturvetenskapsman som genom sitt arbete inom medicinen kom in på det vi nu anser vara etnologens område. Även kolleger till von Düben arbetade på ett liknande sätt och en talande titel, som visar i vilket sammanhang forskare inom anatomins område såg sina studier, har Gustaf Retzius arbete *Finska kranier jemte några natur- och litteraturstudier inom andra områden av finsk antropologi*, 1878.⁴

Gustaf von Düben skrev det uttömmande verk om samernas kultur och historia som dittills saknats. Långt fram i tiden förblev *Om Lappland och lapparne* den enda stora monografin över samerna. Först mot slutet av 1940-talet började nya, omfattande och moderna verk ersätta *Om Lappland och lapparne*.⁵

NORDKALOTTENS FOLK

Sa'mit av Boris Ersson och **Birgitta Hedin** skildrar samerna översiktligt. Boken har det uttalade syftet att låta vanliga människor, som annars inte har tillgång till massmedia, *själva* berätta om sitt arbete, sina känslor, åsikter och förhoppningar. I varje kapitel får läsaren samsa på olika platser och med olika yrken stå för huvuddelen av texten. De berättar om sitt arbete och liv och inte minst om sin situation som minoritetsbefolkning.

Sa'mit är en mycket vacker bok. Fotografier i färg och svartvitt, teckningar och dikter som stöder berättelserna har fått ett stort utrymme – mindre än hälften av boksidorna upptas av text.

Renskötelsen – en styrka...

Bokens första avdelning ägnas åt de renskötande samerna. Författarna har följt en familj på Finnmarksvidda på deras vandringsfärd, be-

sökt samer i Härjedalen, skogssamer i Arvidsjaur och fjällssamer i Sirkas sameby i Jokkmokks kommun.

Av de 50 000 samer som idag lever i Norge, Sverige, Finland och Sovjetunionen är det knappt en femtedel som lever av renskötelse. De flesta arbetar inom andra näringar, som jordbruk och fiske, industriarbete och gruvhantering. Ändå spelar renskötelsen en mycket stor roll även för de samer som inte arbetar med den eftersom den samiska kulturen, språket, slöjden och andra traditioner lever starkast bland de renskötande samerna. Idag när samerna ser sin livsform hotas av långsamt utplåning framstår värnandet av renskötelsen och dess marker därför som mycket viktigt. Ett folk utan landsområde där det kan bedriva sina näringar och känna sig hemma riskerar ständigt att tunnas ut och försvinna i majoritetsbefolkningen, skriver författarna.

...och en akilleshäla

I Tännäs och Mittådalens samebyar i Härjedalen bedrivs en modern renskötelse med radio och helikopter som tekniska hjälpmedel. Edvin Rensberg från Tännäs får i *Sa'mit* komma till tals om samernas framtid. Han menar att samerna hindras att utveckla sina näringar av rennäringslagen, som säger att samebyarna *endast* får ägna sig åt renskötelse. På det sättet kan bara få ungdomar hålla sig kvar i byarna. Renskötelsen kan inte ge arbete åt alla och den som inte har renskötselrätt har inte heller rätt att höra till samebyn. Så splittras samerna i renskötande och icke renskötande.

Om begränsningen i rennäringslagen försvann skulle samerna själva kunna bygga eller köpa hotell eller stugor och därigenom kunna erbjuda turister en naturvistelse med jakt och fiske. Skillnaden mot nu skulle vara att samerna då skulle kunna styra turismen så att renskötelsen inte blev störd. På samma sätt skulle samer kunna ta hand om en större del av förädlningen och försäljningen av renskötelsens produkter. Ett mer mångsidigt näringsliv skulle stärka samernas ställning, men, fortsätter Edvin Rensberg, här stöter vi på myndigheterna igen, eftersom det skulle in-

nebära att samebyarna blev alltför starka: "En modern sameby med en väl utvecklad organisation skulle ju kunna bli det största företaget i en hel del av glesbygdskommuner, och sådana företag bollar man ju inte med hur som helst. Det är kanske bekvämare för storsamhället att ha samerna inrättade i renskötelsen utan andra rättigheter än renskötselrätten, och sedan exploatera våra marker och hålla oss nedtryckta. Ser vi tillbaka i historien blir det här mönstret väldigt tydligt. Man har ju medvetet trängt oss tillbaka och tagit ifrån oss nästan alla våra rättigheter till vårt eget land."

Håller man sig kvar vid att samerna bara skall syssla med renar, då gräver man sin egen grav. Även bland samerna är ju redan den renskötande befolkningen i minoritet. Renskötelsen är central inom den samiska kulturen. Men att vi renskötare ensamma skall kunna bära upp den samiska kulturen, det tror jag inte på."

I ett senare avsnitt i boken kommer Lars Tuolja, ordförande i sameföreningen i Stockholm, in på samma problem. Han säger så här: "Kan dom minska antalet aktiva renskötare till en liten grupp medan resten av samerna bara försvinner in i det svenska samhäl-

let, då kan man ta över våra marker och nagga på våra rättigheter. Genom rennäringslagen har man lyckats splittra samerna effektivt. Här ska genom splittring är ju den gamla koloniala metoden. Därför måste vi samlas försöka ena oss och börja samarbeta mer – och få myndigheterna att erkänna oss som ett ursprungligt folk och en ursprunglig minoritet i Norden."

Att bygga hela sin känsla som same och hela sin identitet på renen är farligt. Idag är det ju bara 10-15 procent av samerna som lever av renskötelse. Vi måste bygga upp vår identitet på andra saker. Måste vi ha renen som stöd hela tiden? Är det renen eller jag som bär den samiska identiteten?"

Samer utan renar

Sa'mits andra avdelning heter "Samer utan renar". Där berättas om en norsk samefamilj som lever av ett litet jordbruk, jakt och fiske, bärplockning och ibland något extra arbete. Men barnen har inte så lätt att stanna kvar i fjordbygden. Problemen är desamma som i den norrländska glesbygden med stora svårigheter att få arbete. Därför arbetar en son i familjen tidvis som fiskare på en båt med

Vargjakt. Teckning av Nikolaus Skum i Sa'mit.

samisk besättning ute vid Lofoten.

I nordligaste Norge där Tanaälven rinner ut i Ishavet är större delen av den jordbrukande och fiskande befolkningen samer. Men överallt stöter man på norska namn, även samerna heter ofta Henriksen eller Knutsen. Den norska politiken har varit att bit för bit utplåna all samisk kultur. Dels har normmän flyttat till området efterhand som det börjat exploateras för norska intressen, dels har samernas kultur nedsvärats och förtryckts.

På 1880- och 1890-talet kom lagar som gav norska jordbrukare fördelar framför samernas näringar. 1902 kom ett reglemente om försäljning av statlig jord. Ingen mark skulle få säljas till någon som inte kunde tala, läsa och skriva på norska och som inte använde norska som vardagsspråk. Skolpolitiken gick i samma banor; 1898 förbjöds undervisning på samiska. Under generationer har på det sättet allt samiskt undertryckts – resultatet är att det samiska språket är undanträngt och att många, inte minst samer, ser ner på samekulturen. Ofta förnekar samer själva att de är samer. I Kautokeino kommun, den mest samiska av alla kommuner i Norge, krävde samiska föräldrar 1976 att skolstyrelsen skulle förbjuda jojk i musikundervisningen.

Samtidigt som en del samer helst förnekar sitt ursprung har många samer medvetet visat att de är stolta över sina traditioner och sin kultur. Unga samer som inte kan samiska särskilt bra intresserar sig för språket och skolorna har börjat undervisa i samiska. Jojken har spritts i stora delar av Skandinavien av den samiska jojk- och sånggruppen *Dad-nigádde Nuorat – Tanabreddens Ungdom*.

Kulturen sprids också genom flera samiska tidningar och tidskrifter. I Norge finns tre, i Finland en och i Sverige också en, *Samefolket*. I de tre länderna finns också sameradio. I Sverige och Finland sänder sameradio endast lokalt, men i Norge har sameradio en starkare ställning och sänder tre timmar i veckan lokalt, förutom några minuter varje dag över riksnätet.

Samer i Sovjet

Sa'mit tar också i ett kort kapitel upp samer-

na i Sovjet. På Kolahalvön bor ungefär 2 000 samer och Boris Ersson fick tillstånd att tillsammans med en svensk same, Paul Anders Simma, besöka en sovhos för rensköttsel.

På Kolahalvön finns fyra större sovhoser, dvs statliga storjordbruk, som bedriver rensköttsel. De bildades 1959 av de kollektiva bruk, kolchoser, som då fanns. Något grepp om hur den utvecklingen gick till får man inte men *samerna* verkar idag inte ha någon särskilt stark ställning på sovhoserna. De som Ersson och Simma träffar kallas bara renskötare, man får inte veta om de också är samer. Enligt *Røde Fanes* Samenummer, 1977:6, ska samerna vara i minoritet på samtliga sovhoser.

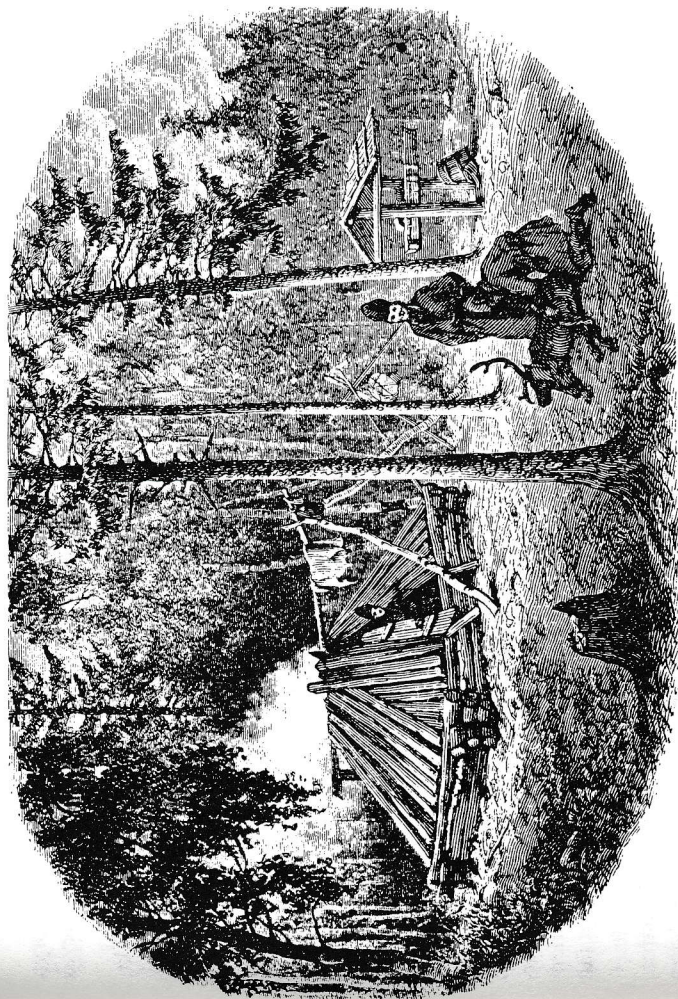

Vargen. Teckning av Nikolaus Skum.

ser och om man ska döma efter namnen på dem som Ersson och Simma träffar så verkar alla vara ryssar.

En tydlig rysk dominans märks på de daghem och skolor som besöks. De tre första skolorna har barnen till exempel fler timmar i ryska än vanliga ryska skolor och alla skolböcker är på ryska. Simma säger: "Vi berättade /för några skolelever/ hur samerna i Norden har kämpat hårt för att få till stånd ordentlig undervisning på samiska. Men i Lovozero hade man tydligen inte haft samma debatt som vi har haft där hemma."

Mitt intryck av kapitlet om Sovjet är att staten där verkar stödja renskötelsen. Till

Inga Matsdotters kåta på Spänningsvallen i Arvidsjaurns socken. Trägravvy efter foto av Lotten von Düben, 1871. När illustratören hade ett foto som förlaga kunde bilden bli mer hyckad än tidigare. I detta fall ledde det till att von Düben blev den förste som korrekt återgav ett skogslapskt viste med en åskoja och förrädsställningarna luopte och suonjer, skriver Ernst Manker 1968. Ill. ur Om Lapland och lapparne, s. 59.

skillnad från i Sverige är myndigheterna i Sovjet intresserade av en omfattande rensköttsel. Därför finns inte problemen med rensköttselns utträngning i Sovjet. Men myndigheterna i Sovjet verkar motarbeta samerna som *folk* på precis samma sätt som skett i Skandinavien. Inga böcker, ingen radio, inga tidningar, ingen skolundervisning på samiska. Samerna i Skandinavien har förstått betydelsen av att kämpa för sin kulturella identitet genom egna tidningar och på andra sätt. De har möjlighet att göra det här, i det kapitalistiska Skandinavien med sina borgerliga fri- och rättigheter, men inte i de Socialistiska Rådsrepublikernas union. Kommer Kolahalvön att bli ett exempel på att rensköttsel kan leva och frodas som vilken boskapsskötsel som helst, med eller utan samer?

LAEVAS – SAMEBY IDAG

Förra året utkom också boken *Laevas. Sameby idag – historia i morgon?* av *Astrid Reichwald* och *Brita Svedlund*. Den handlar om samebyn Laevas, som långsmalt sträcker sig från norska gränsen ner och förbi Kiruna och ytterligare några mil österut. Boken är en ingående beskrivning av Laevas idag. Genom sin koncentrerat till en by får den här boken med en del som jag tycker att *Sa'mit* saknar. *Sa'mits* ambitioner att täcka det mesta resulterar bitvis i att ämne efter ämne avverkas alltför snabbt och det som var tänkt att ge en helhetsbild riskerar stundom att bli en alltför snabb rundmålning som inte ger någon djupare förståelse av de problem som samer i olika områden har idag. Därför stöder boken om

Skönlitteratur

(Kungl Skytteanska Samfundets Handlingar No 15:1), Umeå 1977.
2. Fortsättning af Journalen öfver missions-resor i Lappmarken, innefattande åren 1828-1832, (1833). (3), iv, (2), 536 s. (Kungl Skytteanska Samfundets Handlingar No 15:2), Umeå 1977.

ISBN 91-7021-171-X

3. Kommentar och ordförklaringar samt person- och ortregister utgivna av Arne Nordberg, 160 s. (Kungl Skytteanska Samfundets Handlingar No 15:3), Umeå 1977.
Pris för alla delarna tillsammans ca 120:- Distribution Skytteanska Samfundet, Länsmuseum, Umeå.

ISBN 91-36-00926-1

Astrid Reichwald & Brita Svedlund. LA-EVAS. SAMEBY IDAG - HISTORIA I MORGON? 187 s., ill. PAN/Norstedtys, Stockholm 1977.

ISBN 91-1-761651-4

Gustaf von Düben. OM LAPPLAND OCH LAPPARNE, FÖRETRÄDESVIS DE SVENSKA. ETHNOGRAFISKA STUDIER. (1873). Andra utgåvan med Lotten

Jerzy Andrzejewski. KAIN OCH ABEL. Övers. Stellan Ottosson. 125 s. Coeckelberghs, Stockholm 1978. Pris: ca 55:-
ISBN 91-7250-512-5

"Kain och Abel" utgår från bibelns berättelse om fördrivningen från paradiset och brodermordet. Författaren låter Adam ge den version som vi är vana vid, hans hustru däremot en annan, som säger att orsaken till fördrivningen var bristande solidaritet med det folk som de hade tillhört.

I Sverige är Andrzejewski mest känd för "Aska och diamanter" (1948). Att han är en av Polens största berättare idag framgår av hans nya bok. Tyvärr märks också konsekvenserna av att han under större delen av sitt författarskap (debut 1938) tvingats skriva med censurernas blick över axeln. Samhällskritik lindas in i liknelser och samhälleliga problem måste belysas i moraliska termer. Att Andrzejewski idag engagerat sig i oppositionen och låtit sig publiceras i dess tidskrifter är ett tecken på att han ändå inte givit upp.

Lennart Ilke

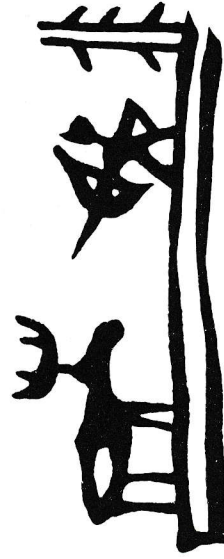
Tjingiz Ajmatov. FARVÄL GULSARY. Övers. Lars Erik Blomqvist. 216 s. Gidlunds, Stockholm 1978. Pris: ca 58:-
ISBN 91-7021-185-X

"Farväl Gulsary" är berättelsen om hästen Gulsary och hans märklige följeslagare, Tanabaj. Både Gulsary och Tanabaj är gamla, uttjänta och slitna då boken börjar. Berättelsen griper alltså tillbaka i tiden och för fram skeenden som redan ägt rum.

Om man så önskar är detta en bok om en man och hans häst. Men det är också en historieskildring, det sovjetiska samhällets utveckling ur lokalt perspektiv, bestyr och händelser i en liten krigssisk by. Slutligen kan man se Gulsary som en symbol för den gamla kulturen. Boken blir då en skildring av det moderna samhällets okänslighet inför sin historia.

Hur man än läser är detta en levande, generös bok. Ajmatov påminner om de klassiska ryska berättarna: har samma inlevelse och medkänsla. Översättningen verkar gedigen. Stilistiskt är den här boken en njutning.

Ulf Bergqvist

Tobias Berggren. BERGSMUSIK. 111 s. Bonniers, Stockholm 1978. Pris: ca 41:– ISBN 91-0-043525-2

Tobias Berggren är en av de mest betydande unga diktarna i Sverige, den upplysningen kan man inhämta på våra kultursidor. Själv har jag tidigare upplevt Berggren som pretentiös och humörlös poet. Det mest irriterande har varit att det ibland, mitt bland det chosiga och överansträngda, glimtar till av någonting äkta och oerhört i hans dikter.

"Bergsmusik" innebär, vad jag kan förstå, ett sjumilasteg i Berggrens utveckling. Nu framträder han som en diktare med ett stort register. Här finns en orfisk högtidlighet, "en stor ton" som det förr hette, och ett slängt vardagsspråk, mytologiska anspelningar och fragment av en samtidsskildring.

Vad det "handlar" om? Om en fångenskap, i "berget", i tiden (med förintelsens möjlighet bakom nästa klippuppsprång). Om fångenskapen men också om en omöjlig-möjlig befräelse (genom kärlek).

"Det är ingen bra tid/för dikter i Europa nu", heter det i "Bergsmusik". Dess 1912 rader tycks oftast säga motsatsen: där finns en tillit till ordet och en verbal energi, som är häpnadsväckande.

Folke Isaksson

Michail Bulgakov. EN HUNDS HJÄRTA/DE ÖDESDIGRA ÄGGEN. Övers. Lars Erik Blomkvist. 250 s. AWE/Gebers, Uppsala 1977. Pris: ca 36:–

ISBN 91-20-04792-4

Två nyöversatta kortromaner av en av den ryska och därmed hela den europeiska pro-sans absoluta mästare – det är grejer det. De som läst Bulgakovs magnus opus "mästaren och Margarita" (1971) vet vad han förmår. Denna gång är det naturvetenskapen som står i centrum. Bulgakov vill varna för ett samhälle som okritiskt anammar vetenskapen. Vetenskapsmännen är onda genius, demoner. Romanerna är hejdlöst roliga (och tragiska) satirer över Lysenkos variant av utvecklings-

läran. Rötterna har de i den fantastiska realismens tradition som är så säregnet rysk. Bulgakov är också starkt kritisk mot socialismen, och för mellan-raderna-läsare finns här mycket att hämta. Men framför allt är fråges-tällningen allmängiltig.

Kaj Svensson

Vasilij Grossman. ALLT FLYTER. Övers. från ryskan: Lars Erik Blomkvist. 201 s. Forum, Stockholm 1977. Pris: ca 45:–

ISBN 91-37-06451-7

Romanens tunna röda tråd beskriver hur Ivan Grigorevitj blir fri efter trettio års fängelse och lägervistelse i Sibirien. Släktingar och vänner undviker honom. Men han får arbete och upplever kärleken med Anna, som dock dör. Av föräldrahemmet finner han bara husgrunden.

Från denna ramberättelse utgår flera skildringar och betraktelser i politiska, moraliska och filosofiska frågor. Texten skildras lägerlivet i återblickar: Anna berättar om kollektiviseringen av bönderna; författaren försöker beskriva angivares psyken samt analysera Lenins och Stalins själsliv.

Bokens värde ligger i hyllningarna till friheten och människans okuvlighet, men författarens hätska antikommunism – föga eller intet i revolutionen var tydligen bra – gör att han ofta slår över och att framställningen blir orimlig.

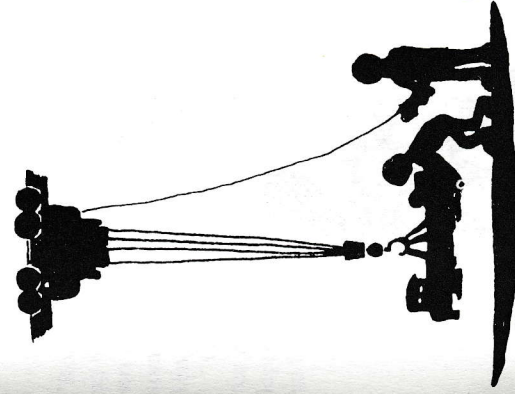
Britta-Lena Jansson

Lars Gustafsson. EN BIODLARES DÖD. 230 s. Norstedts, Stockholm 1978. Pris: ca 75:–

ISBN 91-1-771542-3

Med skildringen av den före detta folkskolläraren Lars Lennart Westins långsamma död i cancer avslutar Lars Gustafsson nu sin romansvit "Sprickorna i muren". Boken är uppbyggd av en rad fragment ur Westins olika anteckningsböcker: Gula boken, Blå Boken, Den trasiga boken. Gustafsson beskriver döendet, de små upptäckterna och förskjutningarna i livet inför döden, hur den fysiska närvarokänslan stegras till ett svalt lyckorus då smärtorna tillfälligt försvinner. Boken är också en skildring av Westins liv långt ner i barndomen. Intressant är beskrivningen av hur den enkelhet i liv och inställning som mer och mer kommer att präglade Westin också verkar vara en av förutsättningarna för de sena lyckokänslorna. Nämnas bör också att Gustafsson, liksom i flera av de tidigare delarna, bjuder på en rolig morbrorshistoria och fina skildringar av några grabbar på gränsen mot puberteten.

Ylva Holm

Ill.: Kaj Stuart-Beck

Frank Hardy. VÄGEN TILL MAKTEN. Övers. Anders Jonasson. 249 s. Gidlunds, Stockholm 1977. Pris: ca 63:8

ISBN 91-7021-186-8

"Vägen till makten" är första delen av Frank Hardys trilogi "Makt utan ära". Handlingen utspelar sig i sekelskiftets Melbourne i Australien, där en fattig och av arbetslöshet drabbad arbetarklass kämpar för sin existens i förstadsslummen.

I centrum för berättelsen står John West, sprungen ur samma förhållanden som sina kämpande grannar, som väljer att medelt spel och gangsterism påbörja en våldsamt klättring mot samhällets topp. Huvudpersonen tycks inte dra sig för någonting och skickligt utnyttjar han förment radikala och jämlika krav på sin väg mot en plats i solen. "Vägen till makten" är en viktig bok med många tankeväckande paralleller till dagens Sverige.

Lasse Sjöquist

KONSTEN ATT SKRIVA EN NOVELL. 248 s. Kulturfront förlag, Stockholm 1977. Pris: ca 44:–

ISBN 91-85166-11-1

"Konsten att skriva en novell" är namnet på Ivar Lo-Johanssons bidrag i denna novelltologi, som redigerats av Folket i Bild/Kulturfronts novellgrupp.

De 31 novellerna är skrivna av lika många nu levande svenska författare och har tidigare varit publicerade i FiB/K. Yrkesförfattare såväl som amatörskrivare medverkar. Det är intressant att på det här sättet läsa noveller samlade. Man har nu möjlighet att ta ställning till hur FiB har lyckats med att i praktiken omsätta parollen om folkets kultur på litteraturs områden. Jag tycker att FiB har lyckats bra.

Antologin rymmer också många fina illustrationer.

Christina Ericson

Helmi Mäelo. JAG ÄLSKAR LIVET. Memoarer. Estland-Tysland-Sverige. Övers. Memo Mäelo. 198 s. LT, Stockholm 1978. Pris: ca 53:-

ISBN 91-36-01134-7

Den nu åttioåriga estniska författarinnan Helmi Mäelo har skrivit sina memoarer för att den andra och tredje generationen ester i Sverige skall lära känna sina förfäder, deras sociala förhållanden och kamp för frihet.

Mäelo värnar starkt om varje folks rätt till ett fosterland och hon står för en kämpande humanism. Med stolhet skildrar hon den kulturella verksamhet som utvecklades i det självständiga Estland. Men politiken har varit ett biintresse i författarinnans liv och där ligger också svagheten i hennes memoarer. Bokens genomgång av de komplicerade politiska förhållandena i Estland under trettio- och fyrtioålet saknar verkligt djup.

Den storryska chauvinismen kränker idag det estniska folkets nationella intressen. Därför är det ändå väl värt att följa Mäelos skildring av estnisk kultur och av ett litet förtryckt folks strävanden.

Mats Miljand

Kent Begler

NORRBOTTEN BERÄTTAR. Red. TRU och Norrbottens bildningsförbund. 197 s. Skrivarförlaget/Norrbottens bildningsförbund, Luleå 1977. Pris: ca 35:-

ISBN 91-7310-057-9

Bokens bidragsgivare är amatörskribenter från hela Norrbotten. Människor i olika åldrar och yrken skriver om industrinredläggelser, omskolningskurser, avfolkning och växande avstånd mellan generationerna – mellan de som flyttar och de som blev kvar.

Denna bok är ett panorama över det samtida Norrbotten, "ett försök att berätta historien medan den pågår". Försöket har utmynnat i en bild av länet som pendlar mellan kampfylld entusiasm och en intill fatalism gränsande resignation.

Folkets villkor beskrivna av folket självt – detta är något ovanligt. Därför är denna bok en guldgruva för den som vill komma Norrbottens folk närmare.

I bokens upptakt står följande: "Vi vaknar upp och finner/att vi för historien vidare" – de orden kunde gott stå som sammanfattande credo för hela boken.

Gunnar Nyström. INNANFÖR RÖDA STAKETET. 150 s. Ordfront, Stockholm 1977. Pris: ca 44:-

ISBN 91-7324-066-4

Författaren tar oss med till 20- och 30-talens Hofors. Titeln anspelar på det röda trästaketet som kringgärdade järnverket i samhället.

Boken beskriver konflikter och strejker under de hårda år då fackföreningen bildades och växte sig stark på orten. Kamratskapet och stämningen bland järnverksarbetarna skildras på ett mycket fint sätt samtidigt som en levande och fängslande beskrivning ges av arbetsprocessen med järnet. Boken är skriven som en samling berättelser som för handlingen framåt. Mot slutet förloras dock den röda tråden och berättelsen antas en allt mer anekdotisk form.

Torsten Jurell har prytt omslaget med en effektiv bild av järnverksarbetare i färd med hanteringen av det smälta järnet.

Lasse Sjöquist

Tor Obrestad. GÅ PÅ! Övers. Bengt Berg. 236 s. Oktoberförlaget, Stockholm 1977. Pris: ca 38:-

ISBN 91-7242-126-6

"Roman om en arbetskonflikt" är undertiteln på denna skildring från en större metallindustristri i Stavanger. Boken handlar om den kamp som blossar upp när en ung arbetare får sparken, uppenbarligen på politiska grunder.

"Gå På!" är en dokumentärroman. Avsikten har varit att i episk form göra händelseförloppet och de dyrköpta lärdomarna tillgängliga för utomstående.

Det är tveksamt om författaren lyckas med mer än dokumenteringen. Boken saknar tyvärr det som den framför allt borde ha – en handling som väcker och lyckas behålla läsarens intresse.

Kanske har också översättaren haft tråkigt. Resultatet består av en slags "halvnorska", som väl knappast kan vara gångbar ens i Värmland.

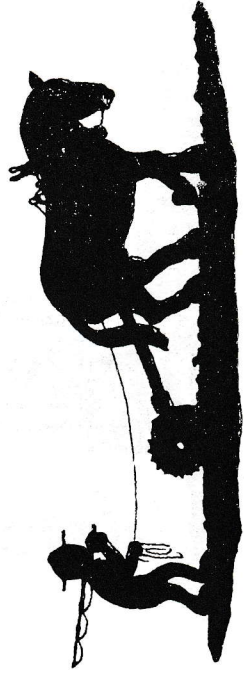
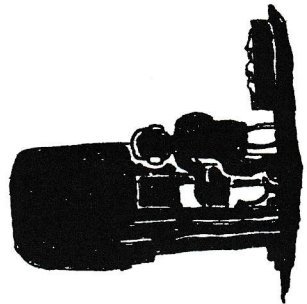
Lennart Nylund

Géza Outlik. SKOLA VID GRÄNSEN. Övers. Calman de Pándy. Efterskrift Géza Thinsz. 448 s. AWE/Gebers, Uppsala 1976. Pris: ca 45:-

ISBN 91-20-04717-7

Detta är en storslagen, fängslande och en oerhört välskriven roman om den totala sluthetens fenomen. Den har jämförts med William Goldings berömda "Flugornas herre", en jämförelse som inte saknar grund. Det är en roman om förtryck och viljenivellering. När den utkom 1959 mottogs den med växlande känslor i Ungern. Inte så konstigt. Romanen kan, som Kafkas berättelser, läsas på flera olika plan. Den kan bl a läsas som en kritik av det totalitära Ungern och därmed av varje samhälle med ambitionen att underkuvva, förbjuda, censurera. . . Det är en svart roman, javisst, men ändå inte bottenlöst pessimistisk, ty, skriver Thinsz, "Optik tror på våra möjligheter till mänsklig gemenskap också mitt i en galen värld".

Kaj Svensson

Birgitta Trotzig. BERÄTTELSE. 166 s.
Bonniers, Stockholm 1977. Pris: ca 45:-
ISBN 91-0-041163-9

Birgitta Trotzigs senaste bok består av fyra långa berättelser. Om en polsk flicka och hennes fattiga föräldrar; om en jude som bär minnena från koncentrationslägret inom sig i den svenska småstaden; om en "oäkting" som blir vad modern hela tiden väntat sig han skulle bli; om en tysk flykting under andra världskriget.

Birgitta Trotzig skriver om den ensamma människan och har lite intresse för kollektivets rörelser. Hon skriver om förlorarna. Men hon är aldrig gråtmild och skriver sällan på rutin. Av hennes engagemang och solidari- tet med de utsatta finns mycket att lära.

Lars Åke Augustsson

Wu Ch'eng-en. KUNG MARKATTA eller Resan till Västern. Övers (av den eng förkor- tade utg) Einar Thermanius. Efterskrift Gö- ran Malmqvist. 365 s. AWE/Gebers, Stock- holm 1977. Pris ca 38:-
ISBN 91-20-05867-5

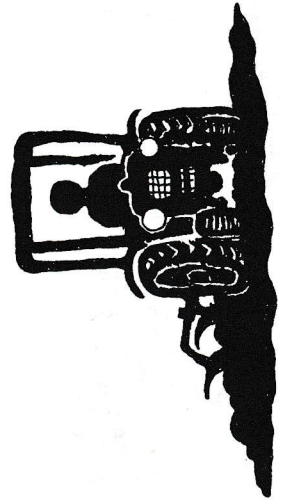
En markatta, framsprungen ur en stenkippa, lyckas en dag vinna Upplysning. Han erhåller magiska krafter och lär sig behärska fantas- tiska trollkonster.

I vild förtjusning över sina kunskaper trot- sar han emellertid Himlens furstar och ställer till med bråk i Himlens slott. Som straff blir han fängslad i de Fem Elementens Berg.

Efter femhundra år får han dock möjlighet att rättfärdiggöra sig och finna frälsning. Apan blir en av de tre lärjungar som prästen Tripitaka tar med sig på sin resa till Indien, den kinesiska munken skall där hämta heliga böcker av Buddha.

Trots att läsningen ibland kan bli mycket tröttsam, språk och stil känns lite krystat, är det väl värt mödan att ta sig igenom denna kinesiska 1500-talsroman. Historien om stenmarkattan som blev en Buddha är fylld med spänning och dråpliga absurditeter.

Mats Hansson

Per-Olof Zennström. Z:s BEKÄNNELSER. D.1. 433 s. Cavefors, Lund 1977. Pris: ca 60:-
ISBN 91-504-0507-1

Z:s BEKÄNNELSER. D.2. 56 s. Cavefors, Lund 1977. Pris: ca 22:-
ISBN 91-504-0667-1

"Z:s bekännelser" innehåller flera intressanta iakttagelser och minne där särskilt 30-talet med kommunisten Zennströms egna erfaren- heter av femtekolonnare i landet är viktiga. Samtidigt visar dessa böcker tydligt hur fort det kan gå utför. T ex minns Zennström Ma- rika Stiernstedt "med ben som kunde tävla med Marlene Dietrichs". Det finns stora tom- rum, viktiga frågor som borde ha behandlats. Hur kommer det sig t ex att en stor del av arbetarförfattarna gick åt höger i stället för till marxismen? Vad berodde det på att det inom SKP fanns en vacklan i inställningen till den tyska fascismen efter dess pakt med Sovjet- unionen? Varför analyserade aldrig kommu- nisterna det statliga kulturstödet och dess samband med den lassalleanska syn på staten som SAP övertog under Brantings tid? Var det rätt att låta utländskt Komintern-folk få ta så stor del i svenska partistrider under 20- och 30-talet?

Skrivs vår historia så som "Z:s bekännel- ser" kommer vi aldrig att förstå vad vi är och varför vi blev vad vi är, än mindre vad vi kunnat bli.

Åke Bergman

Karl Östman. DE DÖDA SÅGVERKEN PÅ ALNÖN. Sundsvalls Tidnings Årsbok 1977. Sundsvall 1977. 64 s. Pris ca
ISBN saknas

Sågverksarbetaren och arbetarförfattaren Karl Östman hade en stor produktion vid si- dan av sina böcker. FIB-avdelningen i Sundsvall tryckte om en del av hans artiklar och berättelser i urvalsvolymen "Stabblägg- re och andra noveller" (Ordfront 1976), och i den här boken trycks nu för första gången i bokform en stor artikelserie, ursprungligen publicerad i Sundsvalls Tidning 1934-35. Östman skriver om åtta nedlagda sågverk på Alnön utanför Sundsvall, och på det korta utrymmet förmår han ge en ovanligt rik och detaljerad bild av livet vid sågverken; från de flesta av dem hade han själv personliga min- nen, som han här väver in i sin framställning.

Jan Stolpe

Facklitteratur

Lars Åke Augustsson. ALBANSKA ANSIKTEN. 150 s. Ordfront, Stockholm 1977. Pris ca 34:--

ISBN 91-7324-062-1

Texter om Albanien uppbyggnad och framsteg blir ofta enbart torra fakta. Lars Åke Augustsson, som varit sex veckor i Albanien har lyckats bättre. Folket i byn Rembec träder fram för läsaren. Kvinnor och män berättar om vardag och äventyr, missräkningar och framgångar. Författaren knyter snabbt kontakter under intervjuernas gång. Tonen är ömsint och humoristisk. Stilen är trots mångden av fakta lättillgänglig och skönlitterär. "Albanska ansikten" gör Albanien utveckling gripbar och ger landet nya vänner.

Richard Ploman

Senake Bandaranayake. ARKEOLOGI OCH IMPERIALISM. Förford Jan Myrdal. Inledning Göran Bäärnhielm och Lennart Lind/Arkivet för folkets historia. Övers. Hans Jakob Nilsson. Ill. 87 s. Historiska smaskrifter. Ordfront/Arkivet för folkets historia, Stockholm 1978. Pris ca 30:--

ISBN 91-7324-063-X

I början av 1970-talet visades två större arkeologiska utställningar för en europeisk publik: den egyptiska Tutanchamonutställningen och utställningen av arkeologiska fynd från Folkrepubliken Kina. I boken "Arkeologi och imperialism" tar Senake Bandaranayake, historiker och arkeolog från Sri Lanka, dessa två exempel till utgångspunkt för en analys av arkeologins historia sedd ur tredje världens synvinkel. Han påvisar därigenom sambandet mellan den ofta illegala utförseln av fornydd och handel med de fattiga ländernas kulturskatter å ena sidan och kolonialism och imperialismen å den andra.

I ett förord minnar Jan Myrdal om FN:s resolution om återställande av rövade konstföremål (antagen i november 1977 men förtigen av svenska massmedia) och i en längre inledning belyses även svenska förhållanden. Boken avslutas med ett avslöjande utdrag ur "Treasures of the British Museum".

"Arkeologi och imperialism" är en tänkvärd skrift som öppnar nya perspektiv.

Bo Mårtensson

Anders Björklund. SPLITVEDJÄNTOR och andra arbeterskor vid de norrländska lastageplatserna. 123 s. Rapport nr 6 i Sjöhistoriska museets rapportserie. Liber, Stockholm 1977. Pris ca 59:--

ISBN 91-38-03293-7

Från 1800-talets mitt och fram till 1940-talet fanns kvinnliga stuveriarbetare i de norrländska hamnarna. Under sommarmånaderna lastade de segelfartyg och enstaka ångare med olika sorters småvarer. Denna bok handlar om dessa sk splitvedjantor och om andra kvinnor som arbetade vid hamnar och lastageplatser i norra Sverige.

Splitvedjantornas yrke utsattes på sin tid för mycket kritik. Vita Bandet, en internationell kvinnoförening med mottot "För Gud, För Hem och Fosterland", försökte skapa opinion för ett förbud mot det kvinnliga stuveriarbetet.

Anders Björklunds undersökning visar dock att mycket av den samtida kritiken var överdriven. En del av förklaringen till detta anser författaren ligga i det faktum att mot-sättningen mellan hemmafruideal och synen på kvinnan som lönearbetare var skarp just under denna tid.

Sjöhistoriska museet är att lyckönska om dess övriga fem rapporter i forskningsprojektet Kustbyggsundersökningen är lika lättlästa och intressanta som denna bok om splitvedjantorna!

Ann-Christin Bohman

Wilfred Burchett. SAIGON ÄR BEFRIAT! Övers. Lars Litzén. 271 s. Ordfront, Stockholm 1977. Pris: ca 48:--

ISBN 91-7324-046-X

I det engelska originalet heter denna bok "Grasshoppers and elephants", vilket är en slående titel. Boken handlar nämligen om det vietnamesiska folkets seger över elefanten USA, och främst om de sista avgörande striderna i Vietnam fram till den 30 april 1975 då amerikanernas nederlag var totalt.

Wilfred Burchett är utomordentligt väl skickad att skildra denna kamp. Han har som journalist gjort otaliga resor i Vietnam och träffat de mest betydelsefulla personerna på båda sidor i kriget. Han har följt förhandlingarna, både i Paris och vid FN-högkvarteret i New York, mellan de stridande parterna.

Vietnamkriget är en händelse av sådan betydelse att det kommer för överskådlig tid bli befäst i människornas minne. Boken "Saigon är befriat!" är ett viktigt bidrag till detta.

Ingemar Erikson

P. Cassel, M. Christiernson, A. Mäx. SJU AKTIONSGRUPPER. 87 s. Eget förlag, kan beställas genom P. Cassel, Katarina Bang 61, 116 39 Stockholm. Pris ca 16:--

ISBN saknas

För något år sedan ordnade tre studerande vid Tekniska Högskolan i Stockholms Arkitetursektion ett seminarium där representanter från sju aktionsgrupper berättade om kampen i planerings- och miljöfrågor.

Ett resultat av seminariet blev denna skrift. Här berättar Alternativ stad, Sollentunapartiet, Gruppen för kommunal planering i Falsterga och olika byalag om kampen mot billeder och jättelika hyreshusområden och kampen för grönområden, cykelleder och en demokratisk planering. De förmedlar också erfarenheter av kommunala myndigheter och massmedia.

Skriften, som är både konkret och lättläst, är mycket rikt illustrerad. De tre studerandena har redigerat berättelserna samt skrivit inledning och en sammanfattning, där de bl a diskuterar olika kampmetoder.

Det är en bra beskrivning av 1970-talets aktionsgrupper och en värdefull handbok för dem som är intresserade av sin omgivning och hur man kan påverka den.

Staffan Gassel

Björn Collarp (red). LATINAMERIKANSK TEATER. 279 s. Sveriges Radios förlag, Stockholm 1977. Pris ca 60:–
ISBN 91-522-1516-4

En rad artiklar och reportage utgör stommen i den här boken, som getts ut i samband med Radioteaterns satsning på latinamerikansk dramatik.

Boken utgör det första försöket att ge en samlad bild av ett i Sverige rätt okänt område. Lovvärt – men tyvärr gör det hela snarast ett ganska splittrat intryck.

Delvis självklart: Latinamerika är ju ingen homogen kontinent. Men man saknar ett pedagogiskt helhetsgrepp som kunde ge överblick. Skribenterna förlorar sig gärna i detaljer och enskilda pjäser.

Ändå finns här mycket att läsa och lära om progressiv dramatik och grupptheater, om försök att gestalta pjäser tillsammans med bönder och arbetare och inte minst om teaterarbets villkor under censur och öppet förtryck.

En slutsats: diskussionerna om den revolutionära teaterns möjligheter och begränsningar tycks påminna starkt om dem som förts i Sverige.

Lars Linder

Bengt Dagrin. HIT! MEN INTE LÅNGRE! 184 s. Författares bokmaskin. Stockholm 1978. Pris: ca 25:–
ISBN 91-7328-131-X

Förmodligen är detta första gången de svartas motståndskamp i Australien skildras ingående på svenska.

I uppslagsböckernas värld är det undantag att urbefolkningen lämnat jägar- och samlarstadiet. Styrkan i den här boken däremot är att vi lyfts rakt in i den aktuella situationen och får en detaljerad rundmålning från de svartas ståndpunkt. Författaren, som bodde i Australien under början av 70-talet, påvisar hur proteströrelsen mot Vietnamkriget där och Black Power-rörelsen i USA stimulerade Australiens svarta till förnyad resning.

Inläggen i boken tar fram motsättningarna och barnsjukdomarna i kampen, skildrar reservatförpassningen, rasistisk lagstiftning, strejkkamp m m. Texterna är direkta och informativa. Aktuell statistik och förteckning över litteratur och tidskrifter på området finns med som bilaga.

Boken är en värdefull kunskapskälla och har en given plats i studiecirklar om de förtryckta folken.

Anders Tidström

Peter Dahl. MED MINA ÖGON. 95 s. Henkis förlag, Stockholm 1977. Pris ca 38:–
ISBN 91-85512-07-9

Syftet med Peter Dahls bok är, enligt honom själv, att aktualisera vissa konstnärliga och konstopedagogiska problem. Vad läsaren får veta är att Dahl är en egocentrisk målare, vars enda ambition är att bli berömd. Om detta skriver han bitvis roligt och träffande, som t ex när han skildrar sina år på Mejan (Konstakademien) som elev till Lennart Rodhe. Denna tid beskrivs som förvirrad med isolering och främlingskap. Vänskapen med Bill tycks där vara halmstrået. För övrigt den ende som fått ett ärligt porträtt i boken. Riktigt missvisande däremot blir skildringen av T.I. (Teckningslärarinstitutet). Detta framställs som ett enda kaos utan målsättning. Inte ett ord om den intensiva debatt om pedagogiska och fackliga problem som präglat T.I. och bildämnet sedan 1968.

Skönt vore det om Dahl såg sig själv med lite större humor och distans. Då kanske hans måleriska och pedagogiska kunskande skulle komma mer till sin rätt.

Hanns Karlewski

DÅ DET BEGAV SIG... Sundsvalls stad och industridistrikt 1850-1940. Upptecknat och beskrivet av Lars Ahlin... En antologi sammanställd och kommenterad av Barbro Björk. 202 s. Sundsvalls museum 1977. Pris ca 35:–
ISBN saknas

Sundsvall med omnejd är en av Sveriges mest spännande miljöer. Här växte den norrländska storindustrin till stora delar fram, sågverkens och massafabrikernas arbetsamhällen omgav hamn- och handelsstaden Sundsvall med sitt vräkiga borgerskap i Stenstaden och med småborgerskap och trasproletariat i träkåkarna runtom.

Det är en litterärt tacksam trakt, långtifrån utömd. Barbro Björk, indendent på Sundsvalls Museum, har sammanställt en utmärkt liten bok med bidrag från femton skildrare av

Sundsvall med omnejd. I tätan finns Ludvig Nordström – vars Sundsvallsskildring "Landsortsbohome" är hans bästa roman – och Lars Ahlin, som använder Sundsvallsmiljöer i hela sitt märkliga författarskap.

Lars Åke Augustsson

Boris Eriksson & Birgitta Hedin. VI ÄR SAMER. Samebarn berättar. 44 s. Ill. Sveriges Radios förlag, Stockholm 1977. Pris ca 40:–
ISBN 91-522-1489-3

Barn i fem samefamiljer berättar om sin vardag i den här fotoboken, som är helt i färg. Rensköteln i fjällen och i skogslandet, fisket vid norska kusten och den levande slöjdtadi-tionen; alla dessa företeeser hotas på olika sätt. Kalhyggen, kraftverksbyggen, rovfiskande trälarmador etc driver samerna in till städernas industrier. Författarna försök att få med allt detta på 44 sidor har ibland tvingat dem till tvära kast i handlingen. Deras ambition att fanna över så mycket har samtidigt lett till att texten ibland blivit snopet kortthuggen.

Bokens fotografier bör dock nämnas särskilt. De är vart och ett mycket väl tagna och dessutom oerhört fint reproducerade. Därigenom har boken blivit så varmt levande att t o m min knappt 3-åriga dotter fängslats helt av den. Läs-värd, för barn och vuxna.

Jan Garnert

Gösta Forström & Bo Strand. GÄLLIVARE. Tåfort och landsbygd. 150 s. Norrbottens museum. Luleå 1977. Pris ca 48:-

ISBN 91-85336-08-4

Intresset för bygdehistoria bara växer och växer. Tillsammans med Norrbottens museum har nu Gällivare kommun givit ut del 2 av kommunens historia.

Boken skildrar Gällivare samhälle; dess framväxt och näringsgeografiska roll ända fram till idag men även lidande och nöd under 1700-talet. I separata kapitel beskrivs landsbygdens historia, kolonisationsförloppet, ortnamns historia m m.

Boken är rikt illustrerad med planer, kartor och fotografier samt innehåller en mängd fakta och statistik.

Men boken har fått en "officiell" prägel och generella synpunkter och övergripande resonemang saknas i stor utsträckning. Därför riktar den sig främst till dem som just är intresserade av Gällivares historia.

Staffan Gassel

Jane Fredlund. ALLMOGEMÖBLER. Teckningar Leif Qvist. 160 s. ICA, Västerås 1977. Pris ca 65:-

ISBN 91-534-0424-6

ICA-förlaget har givit ut åtskilliga handböcker om antikviteter och gamla bruksföremål. De bästa, de som skrivits av fackfolk som själva forskat inom ämnet, är av stort värde för museitjänstemän, samlare och andra intresserade.

Nyast är "Allmogemöbler" som innehåller kapitel om stilhistoria, hustyper och möblering, de olika möbelyperna, målning och renoivering samt litteraturlista. Boken kan an-

vändas som uppslagsbok, den är populärt skriven och har ett rikt bildmaterial.

"Allmogemöbler" är inte främst resultatet av författarens egen forskning utan baserar sig på andras arbeten, i första hand Sigurd Erixsons "Folklig möbelskultur i svenska bygder" (1938) och Anne Marie Franzéns "Måladet kistor och skåp" (1970). Det märks att texten inte riktigt kommer ur hjärtat.

Eva Silven-Garnert

Christer Hellmark. RÄTTEN ATT KRITISERA ÖVERHETEN. III. 47 s. Historiska småskrifter. Ordfront/Arkivet för folkets historia, Stockholm 1978. Pris ca 11:50

ISBN 91-7324-064-8

Det fria ordets makt illustreras egentligen bäst av myndigheternas ständiga kamp för att omintetgöra den. Den här stimulerande broschyren gör några nedslag i tryckfrihetens svenska historia.

Tyngdpunkten ligger på 1700- och 1800-talens strider. Mer kortfattat tar Hellmark upp den intressanta historien från det första tryckeriet 1483 till den första statliga censorn 1665. Redogörelsen sträcker sig över Andra världskrigets fega eftergiftspolitik ända fram till 1978 års tryckfrihetsförordning. Hellmark argumenterar dock svagt för tesen att församlingarna i nya TF även denna gång försäkrats av anpassningspolitik gentemot stormakterna. Är det inte snarare vår politiska teknokratiska egna behov som dikterat lagens formuleringar?

Hur som helst: en djupare genomgång av ämnet vore önskvärd. Utförd av t ex Hellmark själv!

Lars Linder

Annika Holm (text), Beppe Arvidsson (foto). HÄR VILL VI JOBBA OCH BO. En bok om Vikmanshyttan. Dalarna, Sverige. 80 s. Gidlunds (lätilläst), Sthlm 1977. Pris ca 15:50

ISBN 91-7021-197-3

"Vi vet ju att stålverket går med vinst", säger Ingrid Persson till sin man Ulf. Ändå ska stålverket läggas ner. Sverige 1976, 77, 78. . .

I ord och bild skildras familjen Persson, varav pappan (smed) och två barn jobbar på stålverket. Perssons är med och demonstrerar mot nedläggningen hemmavid och i Stockholm, går i studiecirkel och gör utställning om sig själva och Vikmanshyttan. De vill ha ett nytt bättre stålverk. Annars dör Vikmanshyttan.

Men stålverket läggs ner. Hur ska det gå? Det vet ingen då boken tar slut. En rak och enkel (kanske lite förenklad) skildring. Svenskt stål är världserömt, men tillverkas och säljs bara så länge ägare tjänar pengar. När priserna sjunker blir skogen (just nu) intressantare för ägarna. Vikmanshyttan lämnas, men Perssons och de andra bor kvar. Hur länge? Vem ska bestämma vår framtid?

Kerstin Ostwald

Nils Holmberg. MOT RÅDANDE VIND. Kommunistiska texter. Urval av Robert Aschberg. 167 s. Oktoberförlaget, Stockholm 1977. Pris ca 59:-

ISBN 91-7242-134-7

Nils Holmberg, veteran i den kommunistiska rörelsen, fyllde 75 år i december i fjol, och till den dagen utgavs detta urval av hans artiklar. Det omspanner inlägg från slutet av tjugotalet till idag, och ur det varierande innehållet kan nämnas artiklar om krigsfaran och försvaret på trettioalet, inlägg om Chaplin och Henrik Bernhard Palmaer, korrespondenser från spanska inbördeskriget och från Kina, en översikt över Sveriges äldsta historia (för ett planerat kommunistisk historieverk som stoppades av Hilding Hagberg), inlägg i riksdagen under andra världskriget om Finland

och om den svenska säkerhetspolisens registrering av svenska antifascister och mycket annat. Boken innehåller en rad fotografier och avslutas med biografiska och bibliografiska uppgifter.

Gösta Eriksson

Alexandra Kollontay. KÄRA KAMRAT! ALLRA KÄRASTE VÄN! Brev i urval. Övers. o kommen. och med en biografisk essä av Britta Stövling. 247 s. Gidlunds, Stockholm 1977. Pris ca 49:-

ISBN 91-7021-191-4

Alexandra Kollontay skrev drygt 450 brev till Fredrik Ström, Ellen Michelsen och Ada Nilsson, samtliga aktiva i samhällsdebatten. 262 brev finns med i detta urval, tillsammans med Stövlings kommentarer, efterskrift och kronologi.

Kollontay, född 1872, är 42 år när det första brevet skrivs och 80 år när det sista skrivs. Hon är ständigt aktiv och lider brist på tid. Förutom sitt arbete skriver hon artiklar och böcker, håller föredrag m m. 1942 får hon en blodpropp i hjärnan och blir rullstolsbunden, men hon blir inte bitter utan fortsätter att arbeta. Efter sin återkomst till Sovjetunionen 1945, efter 15 års arbete som minister i Sverige, fortsätter hon att läsa svenska tidningar och böcker.

Breven är ofta korta meddelanden om hälsan och vädret. Flera politiska händelser nämns, t ex Locarnofördraget, men utförligare synpunkter saknas. Boken ger en yttlig men ganska allsidig bild av privatpersonen Kollontay.

Marianne Fors

Lars Krantz. NÄR TYSKARNA FLÖG I LUFTEN. 262 s. Sveriges Radios förlag, Stockholm 1977. Pris ca 65:--

ISBN 91-522-1501-6

Under arbete med ett TV-program samlade Lars Krantz en mängd material om den svenska neutralitetspolitiken under andra världskriget. Han presenterar det nu i en ytterligt väldokumenterad bok.

Det står helt klart att Sverige under den första hälften av kriget var klart tyskvänligt. Man tillät överflygningar av svenskt område och transporter av både manskap och material mellan fronterna. Tysk militär personal som nödlandat med flygplan fick fritt återvända till Tyskland, medan engelsk personal i samma situation placerades i interneringsläger. Man såg genom fingrarna med uppenbara kränkningar av svenskt område och med klara brott mot ingångna avtal.

Hade boken publicerats för 20 år sedan hade den varit en brandfackla. Nu är den en viktig och nödvändig påminnelse om en period i svensk utrikespolitik som många kanske helst skulle vilja glömma.

R Ingemar Eriksson

Einar Malm. SITTING BULL I KANADA. 247 s. Rabén & Sjögren, Stockholm 1977. Pris ca 64:--

ISBN 91-29-49665-9

Med "Sitting Bull i Kanada" presenterar Einar Malm sin sjunde bok om och kring siouxhövdingen Tatanka Lyotake. Det är ett imponerande indianhistoriskt verk.

Författaren berättar medryckande och lättillgängligt. Hans person- och miljöskildring är lika ingående som träffande. I sin strävan efter det perfekta blir författaren dock emellanåt lite väl omständlig i sin framställning.

Den som vill följa siouxindianerna från tiden för det segrerika slaget vid Little Bighorn till deras reträtt norrut undan blårockarnas hämd, vidare under deras exil i Kanada, till återtagat söderut, kan inte få en bättre och kunnigare guide än Malm. Här möter vi människan Sitting Bull, inte den blodtörstige krigaren eller den präriens riddare han förenklats framställs som i barndomens utslätade indiano.

Malm illustrerar sin historia med delvis unika foton.

Bengt Dagrin

Henry Peter Matthiis. PÅ KULTURFRONTEN. Artiklar och tal 1935-1977. Efterord Åke Bergman. 79 s. Kulturfront, Stockholm 1977. Pris ca 21:--

ISBN 91-85166-10-3

Henry Peter Matthiis var en av initiativtagarna till den antifascistiska tidskriften Kulturfront 1936 – en av förebilderna för Frib/ Kulturfrent. Han har även en lång bana bakom sig som lärare, författare, redaktör och kulturpolitiker.

Boken "På kulturfronten" innehåller artiklar och tal, omfattande tiden 1935-1977, en del aldrig tidigare publicerade.

Inledningsvis utreder Matthiis vad han anser vara folks kultur och berättar folkbildningens historia, som för många är ett okänt kapitel. Författaren förmedlar ett "Möte med Brecht", där han beskriver Brechts tid som landsflyktig, bl a i Sverige.

Självva innehållet i artiklarna har kanske mindre att säga oss idag, än de berättar om Henry Peter Matthiis. Boken är en hyllning till kampen mot okultur och politiskt förtryck och den kampen är inte avslutad.

Sophie Hedin

Hilding Mickelsson och Ingemar Svensson. FRIARGÅVOR OCH ANNAT GRANT. III. 143 s. LT, Stockholm 1977. Pris ca 120:--

ISBN 91-36-01040-5

I samhällen med låg materiell standard, som det gamla svenska bondesamhället, fick ofta firandet av olika högtider en mycket stor betydelse. Man sökte då ofta kompensation för det dagliga livets torfthet. Frieri och bröllop tillhörde de viktigaste högtiderna under en människas livstid. Därför är det naturligt att gåvorna som utväxlades vid dessa tillfällen representerar det bästa i vår hantverkstradition. I den här boken har ett stort antal vackra bilder av bröllops- och friargåvor från Häl-singland samlats. Texten är ganska kortfattad men ger en intressant bakgrund till olika bröllops seder. En vacker bok om vårt hantverksarv.

Maaja Bohm

MORFARS FARS DANSMUSIK. Utg. av Södermanlands spelmansförbund. III. musiknoter. 72 s. LT, Stockholm 1977. Pris ca 55:--

ISBN 91-36-00640-8

"Morfars fars dansmusik" är en välgjord liten skrift som från början var tänkt att bli jubileumsskrift till Södermanlands Spelmansförbunds 50-årsjubileum. Många människor har varit inblandade i framletandet av material, det mesta har man kunnat hämta från spelmansförbundets eget arkiv. Den slutliga texten har författats av Ingvar Andersson, Arne Blomberg, Eva Liljedahl och Henry Sjöberg.

"Morfars fars dansmusik" kan ses som en handbok i folkmusikens historia, som kortfattat och väldokumenterat berättar om dansens och dansmusikens betydelse, framförallt i Södermanland. Vi får träffa många spelmän på bild och i anekdoter. Instrumenten (fiol, horn, nyckelharpa, mungiga m fl), klädedräkter, matvanor, boendemiljö, allt har man fått med. Boken avslutas med dragspelets intåg i den svenska folkmusiken. Många tycker nog att "Morfars fars dansmusik" är lite väl rap-

sodisk, men styrkan ligger i de många och fina illustrationerna.

Håkan Andersson

Gunnar Ohrlander. HOPPETS HÄR. Om frikyrkan och arbetarrörelsen och om olycklig kärlek mellan de två. 122 s. Ordfront, Stockholm 1977. Pris ca 25:--

ISBN 91-7324-068-0

Kan man i läsarstaden Örebro finna vänner i kampen mot den ekonomiska krisen och det hotande kriget? Den frågeställningen leder Gunnar Ohrlander tillbaka till arbetarrörelsens och frikyrkans gemensamma bakgrund.

Vid 1800-talets mitt hade dessa folkrörelser en bred folklig förankring. Två av Sundsvallsstrejkens ledare var läsare. Båda rörelserna stod i opposition till det etablerade samhället men deras vägar skildes.

Inom arbetarrörelsen finns två förhållningssätt gentemot frikyrkan. Ett kulturradikalt med religionskritik på sitt program som betonat rörelsernas olikheter. Och ett annat som kanske fungerat på basplanet med kyrkokritik på sitt program. Arbetarrörelsen och frikyrkan har många beröringspunkter både i historien och nuet. De borde kunna enas i konkreta frågor.

Gunnar Ohrlanders bok hade nog vunnit på att göras utförligare. Som översikt över relationerna mellan frikyrkan och arbetarrörelsen fungerar den dock fint.

Lars Andrée

Gunnar Sillén. STIGA VI MOT LJUSET. Om dokumentation av industri- och arbetarminnen. 112 s. Rabén & Sjögren, Stockholm 1977. Pris ca 32:-

ISBN 91-29-50457-0

Vi vet egentligen inte mycket om arbetarnas levnads- och arbetsförhållanden under Sveriges tidigare industriella skeden. Historien har skrivits av andra. Men så får det inte bli igen.

Gunnar Silléns bok vill inspirera människor att dokumentera sin egen historia och nutid.

Han ger bl a tips om hur man kan beskriva en människas livsöde; antingen man skriver om sig själv eller intervjuar någon; hur man kan berätta om sin arbetsplats. Den historiska dokumentationen av en arbetsplats måste utföras av arbetare själva som vet hur verktygen känns att hantera och som själva upplevt arbetsförhållandena. Viktigt är också att själva yrkeskunnandet bevaras. Idag vet t ex ingen hur man tillverkade det utmärkta putsbruk som användes fram till industrialismens genombrott.

"Stiga vi mot ljuset" är en engagerande och lättläst bok. Många exempel och bilder samt citat från andra böcker (särskilt självbiografiska sådana) lockar också till att läsa mer om industrialismens historia.

Eva Hult

Rut Wallensteen-Jaeger. TJÄNARINNOR PÅ GODS OCH GÅRDAR NÄR SEKLET VAR UNGT. 94 s. Ill. LT, Stockholm 1977. Pris ca 55:-

ISBN 91-36-00951-2

Tjänarinnorna, pigorna, hembiträderna är en yrkesgrupp som behandlats mycket litet i seriös litteratur, kanske beroende på att det knappt finns några företrädare för gruppen kvar.

I denna genomgång, utifrån östgötska erfarenheter, går författaren genom vilka olika typer av tjänarinnor som fanns, vilka arbetsuppgifter de hade, anställningsförhållanden, avlöning, utbildning. Deras vardag, nöjen,

I detta nummer medverkar:

Lars Åke Augustsson, författare.

Jan Fogelbäck, författare.

Jan Garnert, etnolog och medlem i Arkivet för folkets historia i Stockholm.

Staffan Glassel, arkitekt och aktiv inom Förr och Nu sedan starten. Medförfattare till Sandvikens historia, KTH 1976.

Lena Gonäs, fil dr i kulturgeografi. Har medarbetat i projektet "Arbetslivet i framtiden" som finansierades av sekretariatet för framtidsstudier. Arbetar nu på Arbetslivscentrum.

Tommy Hammarström, journalist, författare.

Annelie Jordahl, konstnär, aktiv i Förr och Nu sedan starten. Har regelbundet medarbetat med konstartiklar i Förr och Nu.

Torgny Karnstedt, författare.

Gun Kessle, grafiker, fotograf, författare.

Hans O Sjöström, författare.

Ingrid Österberg, tecknare.

4 årgångar

av vår tidskrift har vi nu givit ut. Det har blivit en hel del artiklar om litteratur, historia, bildkonst och annat. Artiklar som är lika aktuella idag. Därför, kryssa för de nummer du är intresserad av, skicka in beställning samt namn och adress (Förr och Nu, Box 16 213, 103 24 Stockholm) eller betala in summan på pg 35 60 72-9. Nedan finns exempel på artiklar om litteratur

- ☐ 1/74 Mats Rehnberg berättar om vad folk läste förr 5:-
Folke Fridell minns en bortglömd självbiografi
Storstrejken fick dem att börja skriva
- ☐ 1/75 McCarthy och den amerikanska 50-talslitteraturen 5:-
- ☐ 1/76 Lars Furuland: Dikten som social hävstång 5:-
(om Ivar Lo och statarfrågan)
5 författare om 5 decennier
- ☐ 1/77 Litteraturnummer med inlägg från FiB/K:s 10:-
litteraturkonferens
- ☐ 2/77 Lars Furuland: Från Strindberg till arbetarförfattarna 10:-
Varför älskar vi Nils Ferlin
- ☐ 4/77 Lars Ahlin, varför är han viktig? 10:-
- ☐ De tre "litteraturnumren" (1/76, 1/77, 2/77) 20:-
- ☐ Alla 9 numren av Förr och Nu 50:-

Mikael Wiström. KEDJAN. 123 s. Ordfront, Stockholm 1978. Pris ca 50:-

ISBN 91-7324-054-0

Journalisten och fotografen Mikael Wiström levde i över ett års tid bland Perus fattigbönder, gruvarbetare och sluminvånare. Resultatet har blivit en utmärkt bok som i ord och bild skildrar några familjers levnadsförhållanden, samtidigt som den ger en beskrivning av ekonomiska, sociala och politiska villkor i dagens Latinamerika.

Texterna kompletteras genom de många förnämliga fotografierna. Wiström låter ofta personer och ansikten träda fram. Man kommer de människor han skildrar nära, människor som trots hårda villkor och maktiga motståndare ändå uttrycker människovärde och stolthet över sin familj och i att vara indian.

Flera bilder hade förtjänat att förstöras ytterligare, men det är ändå ett mycket lovligt initiativ som Ordfront har tagit när man nu givit sig in på den hårda men undernärdade fotoboksmarknaden.

Barbro Sjöström